

**SOCIETATEA DE ASISTENTA
FINANCIARA SI INVESTITII**

PARTENERUL IDEAL DE AFACERI PENTRU DUMNEAVOASTRA

Plasamente sigure si rentabile prin:

FONDUL MUTUAL SAFI

Capitalizarea economiilor si pensii prin:

FONDUL PRIVAT DE ACUMULARE SI PENSII

Asistenta financiara pentru persoane fizice si juridice prin diverse produse financiare.

CU NOI VIITORUL ESTE MAI SIGUR!

Bd. Balcescu nr.21 Tel. 312.4960 , 312.3937

28

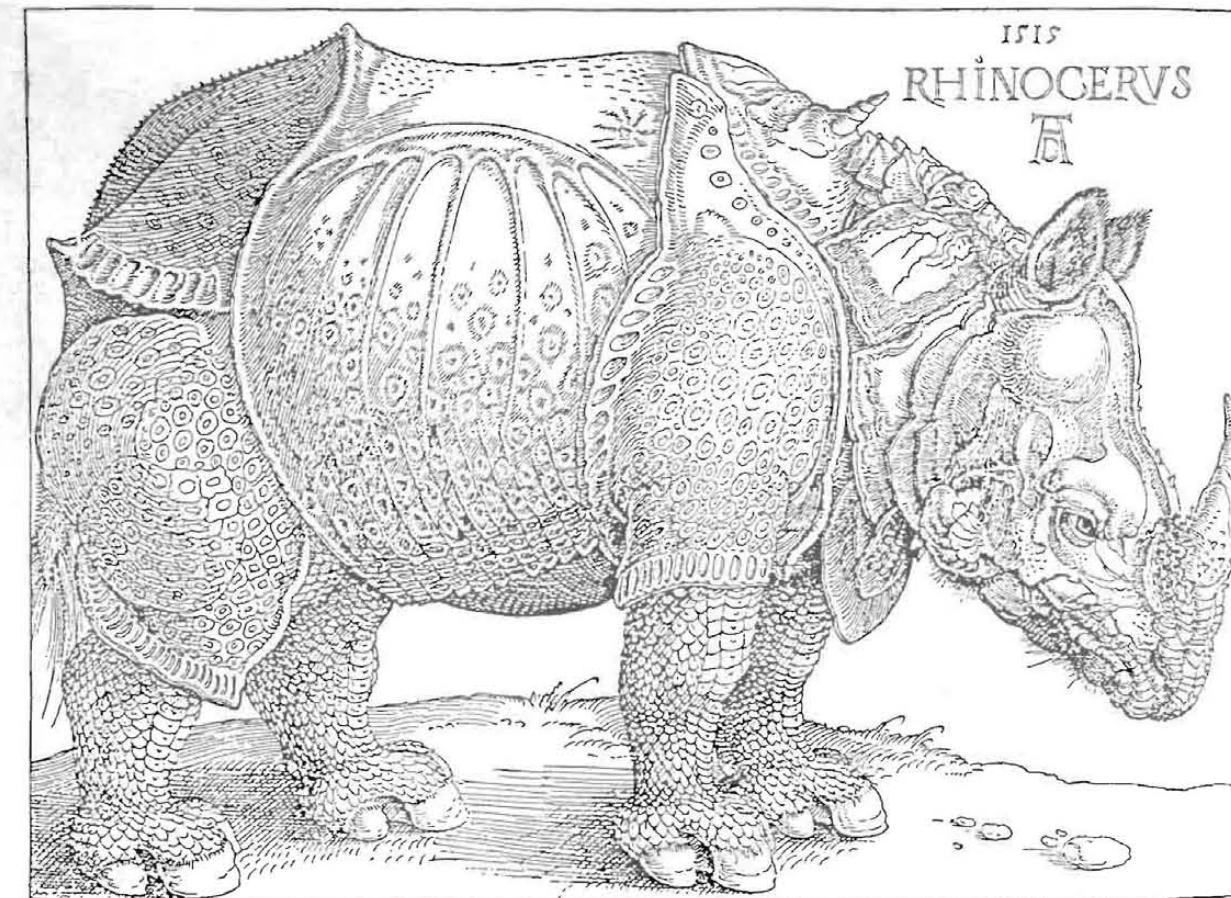
Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDATIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul IV

64 pagini 1800 lei

Spații europene

Editorial Board

CĂLIN	ANASTASIU
DANIEL	CHIROT
GHITĂ	IONESCU
DENNIS	DELETANT
DAN	OPRESCU
STELIAN	TĂNASE (editor)
VLADIMIR	TISMĂNEANU
G.M.	TAMÁS

*undatia
Societatea Civilă*

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:

Stela Arhire,
Mircea Boari,
Romulus Brâncoveanu,
Aurelian Crăiuțu,
Mihail Dobre,
Liana Ionescu,
Gabriel Ivan,
Bogdan Popescu-Necșești,
Victor Neumann,
Dan Pavel,
Dan A. Petre,
Cristian Preda,
Cristian R. Pîrvulescu
Valentin Stan,
Ştefan Stanciugelu,
Louis Ulrich
(redactor-șef adjunct),
George Voicu

Graphics:
Tomnița Florescu

Economist:
Alice Dumitache

Desktop Publishing:

Ω OMEGA PRESS '93

Vali Alexandru
Manuela Gheorghiu

Sfera Politicii

este citită de membrii Parlamentului, de cei mai importanți oameni de afaceri, de intelectuali, oameni politici și studenți. *Sfera Politicii* ajunge acolo unde se iau decizii, se creează imagine, se cîștigă influență.

- pentru șase luni, persoane - 9.000 lei, (50\$)
- pentru șase luni, instituții - 15.000 lei, (50\$)

Abroad: annual subscription readers is \$ 50 or its equivalent in your country's currency.

Cont lei: 4010070004 IMAS S.A.
SP CREDIT BANK Agenția 1 Vîțing

Adresa: str. Armenească 13, sector 1, între orele: 12-15 luni-joi;
11-13 vineri;
Telefoane:

- redacție și administrație: 211-8765,
- tehnoredactare: 614-0827.
- Fax: 2233389

Oficiul poștal 22/212 București

Acest număr a fost realizat cu sprijinul:
Fundației Soros pentru o Societate Deschisă și New School for Social Research, New York.

Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

Tiparul executat la
TIMS
Calea Plevnei 136,
Tel: 638 40 35
București

Acest număr este ilustrat cu gravuri de Albrecht Dürer

2. Editorial

Stelian Tănase

Trei culturi

5. Spații europene

Redacția

Cuvînt înainte

6.

Victor Neumann

Ideea europeană

8.

Bronislaw Geremek

Batjocura istoriei și visele soldaților

în dialog cu

Stelian Tănase

Balcanii: de la descoperire la invenție

12.

Maria Todorova

Este România o țară balcanică?

17.

Eugen Preda

Mahala Balcanică: mecanica marginalizării

20.

Gabriel Ivan

Potențialul de conflict din Europa

24.

Corneliu Bjolla

Centrală și de Est

28.

Gustáv Molnár

Noua situație strategică

32.

Adrian Pop

Conceptul de Europa Centrală

36.

Romulus Brâncoveanu

Universalism și regionalism

39.

Silviu Brucan

Două Europe, nu una

41. Actualitatea

Liana Ionescu

Partidele în blocstarturi

43. Texte fundamentale

Louis Ulrich

Karel Kosik – Criza politică

45.

Karel Kosik

Ce este Europa Centrală?

49. Cărți și autori

Dan Pavel

Alexis de Toqueville, *Despre democrație în America*

53.

Florin Constantiniu

Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*

55.

Sorin Antohi

Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și "problema evreiască" în România anilor '30*

59.

Cristian Preda

Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*

64. Seminale

Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*

Sven Otto Littorin, *Cresterea și declinul statului bunăstării sociale*

STELIAN TĂNASE

Trei culturi

TREI TIPURI DE CULTURĂ politică se confruntă la sfîrșitul secolului în societatea românească. Miezul acestui conflict este chestiunea lichidării înapoierii. Nu este numai problema societății românești, ci a întregului spațiu dintre Occident și Rusia.

Care sunt cele trei culturi?

1. **Autohtonist-traditională.** Ea are ca punct de reper trecutul și civilizația preindustrială. Cu rădăcini mai vechi în planul conștiinței politice, acest tip de cultură dobîndește o vizibilitate publică odată cu prima generație post-pașoptistă. Elementele ei sunt prezente în publicistica lui Eminescu și în critica liberalismului brățianist-rosettist făcută în cercurile Partidului Conservator, ca și în multe din polemicele duse în *Convorbiri literare*. O generație mai tîrziu, cu Nicolae Iorga, această orientare își găsește ideologul. În scrierile sale găsim toate temele acestui tip de cultură politică: scenariul eroic, cultul satului, autohtonismul, antioccidentalismul. Civilizația urbană și relațiile capitaliste, din această perspectivă, aveau un rol distructiv asupra lumii rurale și tradițiilor românești. Cei care împărtășeau acest tip de mentalitate invocau (atunci, ca și azi) lipsa de pregătire a societății pentru transformări de tip burghez. Agenții noilor raporturi erau majoritar elemente alogene, de unde repetatele atacuri împotriva lor. Coloratura xenofobă, naționalistă s-a dezvoltat pe acest fundal. Rezistența vechiului mod de producție, semi-feudal, în fața expansiunii pieței, mărfurii și profitului este prezentată ca o tentativă de păstrare intactă a tradițiilor.

Acest tip de cultură politică are retinențe față de stat, percepții ca un lacom colector de impozite și ca principalul exponent al lumii orășenești. Civilizația urbană este privită cu neîncredere pentru că reprezinta alte valori, și le impunea prin forța administrației și a banului. Satul, o lume izolată, în care relațiile de familie sunt decisive, ierarhizat strict, privește cu suspiciune și ostilitate supradeterminarea centrului. Civilizația rurală este autarhică datorită slăbiciunii sale, în principal economică. Ce vine din afara satului, a comunității, este respins. Este o lume puțin disponibilă pentru tot ce schimbă această ordine "veche și naturală".

Elogiul acestei lumi a fost preocuparea mai multor generații de intelectuali în acest secol. În planul conștiinței politice, a dat mai multe variante, de la conservatorismul junimist la doctrina poporanistă și, apoi, la cea tărănească, pînă la diferite mișcări de extremă dreapta radicală. Antioccidentalismul (critica instituțiilor democrației liberale) și autoritarismul caracterizează acest tip de cultură politică. Amintesc numai cîteva nume din această serie: Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica (care, și în 1988, la finalul carierei sale, publică *Scrisoare către un intelectual din Occident*, unde reia temele sale antieuropene din anii '30, cînd era afiliat mișcării legionare; paradoxal, în multe puncte, tezele sale sunt identice cu ideologia regimului Ceaușescu, cum a arătat Adrian Marino în 1992).

După 1989, se observă că "the Romanian elite (comunistă – n.S.T.) created a political structure that in certain basic respects not only allowed for maintaining, but even reinforced, certain traditional political attitudes and behavior in both elite and non-elite members of the population" (Ken Jowitt). Societatea românească are, încă, puternice trăsături preindustriale. Regimul comunist a distrus părții din vechea cultură politică (cea liberală, în mod deosebit), dar a dezvoltat tenace alte părți ale culturii politice antebelice. Printre ele, autoritarismul, izolaționismul, naționalismul, suspiciunea față de străini, antioccidentalismul. Acestea, consolidate de dictatură nu au dispărut. Dimpotrivă, revin ca o cultură dominantă. Mediul economico-politic deschis după 1989 a determinat o reacție de întoarcere, de refuz la presiunile capitaliste. Este și o rezistență a elementelor comunitare, dependente de vechiul sistem de relații, care, o dată părăsită ideologia comunistă, se refugiază în naționalism, cultul satului, xenofobia, mitologizarea și fictionarea istoriei.

Pe de altă parte, acest tip de cultură politică se manifestă în zone natural-conservatoare, ca un răspuns cultural-nostalgic la experiența ultimilor cincizeci de ani. Purtătorii acestui tip de cultură idealizează România antebelică și o propun ca valoare absolută.

2. Al doilea tip de cultură politică este cel *etatist*. Ca și cultura autohtonist-traditională, este comună tuturor țărilor dintre Rusia și Occident. Spre deosebire de pri-

mul tip, nu refuză modernizarea societății. Nu arată nici un fel de anxietate față de introducerea relațiilor capitaliste. Tema centrală este aici ștergerea decalajelor dintre Occident și Europa de Răsărit. Obsesia este plasarea periferică în raport cu centrul sistemului mondial capitalist, slăbiciunea sistemului politic (care face ca perioadele democratice să alterneze cu dictaturile, iar episoadele violente să fie frecvente), săracia. Depășirea înapoierii a fost scopul mai multor generații. Iar metodele au variat, trecînd de la reforme moderate sau radicale la revoluții. Agentul modernizării este statul, singurul cu suficientă autoritate să impună o schimbare de mari proporții în modul de viață al societății. În situația unei fragile societăți civile și a absenței unei burghezii bogate și independente, transformarea de sus în jos apare ca soluția salvatoare. Întărirea puterii centrale înțineea centralizarea resurselor pentru depășirea stării de înapoiere. Apare astfel o birocrație numeroasă, care concentrează și distribuie resursele. Viziunea statului modernizator a îndus și o critică a modelului occidental, unde raportul stat/societate este inversat. Occidentul însemna, în principal, tradiția guvernării limitate, a separației puterilor, a independenței justiției și a universităților, a autonomiei locale, a răspunderii pe care guvernanții o au față de guvernați. Statul Europei Centrale și de Est se bazează pe principiul unicitatii puterii, el își subordonă toate instituțiile (în principal, justiția și biserică) și societatea însăși.

Burghezia s-a conectat la piețele internaționale, a refuzat izolarea în cadrul statului propriu. S-a colorat național pentru a-și proteja producția proprie și piața de desfacere (C.D. Zeletin, *Burghezia română*). În consecință, nici acestui tip de cultură politică, mai ales în secolul al XIX-lea, nu-i lipsesc acentele naționaliste, xenofobe, antisemite uneori, atunci cînd burghezia națională este concurată de elemente alogene.

Dacă primul tip de cultură a găsit mulți aderenți printre intelectuali (majoritatea provenind din lumea rurală), cultura politică etatistă a găsit puțini aderenți printre aceștia, găsindu-și ideologii în rîndurile clasei politice, a birocraților și a oamenilor de afaceri. Ideologul principal este aici Mihail Manolescu, susținătorul cel mai radical al necesității omniprezentei și a atotputerniciei statului. În general, acest tip de cultură politică s-a dezvoltat în România mai ales ca o practică a succesiilor generației de politicieni, funcționari și tehnocrați. Regimul comunist a fost o formă radicală de etatism, statul fiind posesor al întregii avuții naționale, care și-a subordonat absolutist societatea, neîngăduind manifestări ale nici unei forme de autonomie. Totalitarismul bolșevic a depășit cu mult limitele corporatismului manolescian, în teorie, dar mai ales în practică.

După 1989, acest tip de cultură are o largă răspîndire și influență. Ea este îmbrățișată de tehnocrati și

birocrați, de o parte a clasei politice, de zone largi ale masei salariale dependentă de bugetul statului. Ea contestă instituțiile democrației liberale ca ineficiente și încete. Cînd acceptă importanța acestora, teza este că societatea românească nu este pregătită sau că nu are suficient timp, amintind că modernizarea Occidentului a durat secole, iar noi avem la îndemnă o generație două pentru a anula decalajul dintre România și Occident. În consecință, statul ar trebui să rămînă puternic, hegemon, centralizat. De aici amprenta autoritaristă a acestei culturi. Ei reiau teoria revoluției sau reformei de sus în jos și văd aceste transformări ca pe o operațiune cantitativă și tehnică și nu ca pe o schimbare a principiilor organizaționale ale societății. Pentru ei, întărirea statului, controlul resurselor de către acesta, subordonarea societății în vederea "realizării unui efort național pentru depășirea înapoierii în timp scurt" rămîne dogma. Descentralizarea, autonomia locală, asociațiile independente, societatea civilă, participarea cetățenilor, sectorul privat din economie, integrarea europeană, organismele internaționale, deschiderea piețelor sunt private cu suspiciune, ca tentativă de a limita controlul statului asupra societății, cît și suveranitatea sa.

3. Al treilea tip de cultură politică este cel *liberal*. Valorile ei sunt individul, proprietatea, libertatea concurenței și asocierii, separația puterilor, societatea civilă etc. Ele au fost configurate începînd cu sfîrșitul secolului al XVII-lea de Locke, Hume, apoi de Montesquieu și Tocqueville, pe parcursul modernizării Europei Occidentale. Statul reprezintă interesele societății, guvernarea este responsabilă și limitată. Această cultură politică s-a impus odată cu revoluția industrială și revoluțiile politice care au consfințit dominația burgheziei. Europa Centrală și de Est pierde contactul cu aceste procese acum trei secole. În spațiul dintre Rusia și Occident se produce al doilea servaj (H.H. Stahl, Immanuel Wallerstein, Daniel Chirot), o consolidare a societăților tărănești. În acest context, relațiile capitaliste se dezvoltă tîrziu, incomplet și lent. Modernizarea este susținută (ca și la tipul etatist), dar accentul cade nu pe rolul statului, ci pe dezvoltarea pieței, a producției de mărfuri și, mai ales, urmărește emanciparea și creșterea ponderii burgheziei, a civilizației orășenești. Precizarea rolului statului, separația puterilor, autonomia locală, societatea civilă, dreptul de asociere, libertatea individuală, propășirea comerțului etc. sunt temele centrale. Criticile sunt îndreptate împotriva risipei cauzată de stat, a corupției, a rolului dubios jucat de birocrație, împotriva oligarhiei, a autoritarismului și caracterului formal al cadrului democratic.

Acest tip de cultură, cu toate că are rădăcini în generația de la 1848, este marginal după 1989. Se manifestă mai consistent în medile orășenești.

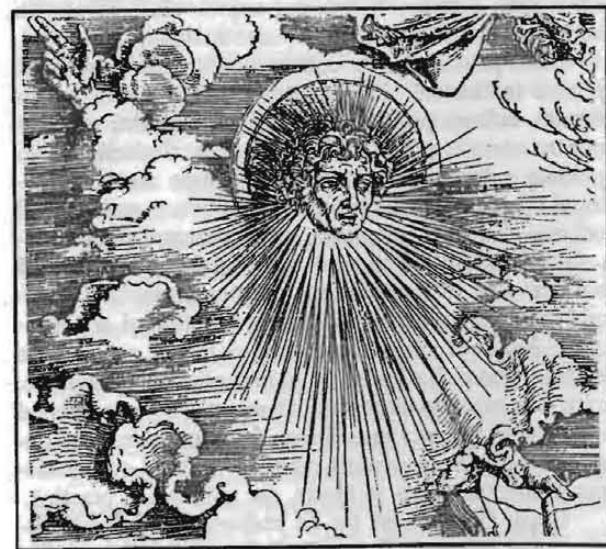
S-a spus că revoluțiile din 1989 au avut un caracter liberal. Nu și în România, unde caracterul egalitar, și apoi rural-naționalist și etatist, s-au impus. În România, cultura politică de tip autoritar (cu cele două surse – autohtonist-traditional și etatist) este dominantă. Democratizarea societății românești este condiționată de schimbarea raportului între tipurile de cultură politică. Înexistența unei burghezie puternice, independentă de stat, împiedică schimbarea raportului în favoarea culturii politice liberale, prooccidentale. Burghezia aici s-a dezvoltat până în 1947 în directă conexiune cu administrația și a fost dependentă de aceasta. Peisajul social după 1989 indică numeroase asemănări cu cel antebelic. Birocracia joacă rolul burgheziei din societatea occidentală. El i se alătură autentica burghezie, care încearcă să se dezvolte independent de administrație. Intelectualii au o influență limitată datorită reticentei (veche în România) de a se implica în sfera publică. Un alt aspect este acela că numai o parte a intelectualității este liberală, prooccidentală, cultura politică în aceste medii fiind majoritar naționalistă, rurală, etatistă (spre deosebire de Republica Cehă, Polonia, Ungaria, unde intelectualii au fost – și sunt – elementele cele mai radicale în ce privește orientarea țărilor lor spre Occident).

Societatea românească a anilor '90 prezintă certătitorului acest amalgam de culturi politice. Dominante sunt cea autohtonist-traditională și cea etatistă. Ele ocupă spațiul dezbatelor publice și constituie practica politică a majorității clasei politice. Dimensiunea lor autoritară este comună. Le desparte abordarea problemei înapoierii. De aici și pozițiile diferite în raporturile cu Occidentul. Tipurile de cultură politică etatist și liberal au poziții apropiate cu privire la necesitatea modernizării. Ele definesc însă modernizarea în chip dife-

rit și se despart, de asemenea, pe chestiunile priorităților și mijloacelor. Tipul etatist pune în centru statul, "interesul colectiv", în vreme ce tipul liberal – individul, interesele acestuia și societatea civilă. De unde și opțiunile radical diferite în ce privește principiile organizaționale ale societății. Optiunea pentru emanciparea individului și a societății în raporturile cu statul se opune controlului statului asupra societății. În ce privește tipul autohtonist-traditional, acesta consideră modernizarea ca o chestiune secundară, prioritară fiind "conservarea tradițiilor și a modului nostru specific de viață".

De felul cum se va tranșa în societatea românească conflictul între aceste trei tipuri de cultură politică depinde rezolvarea unor probleme esențiale: alegerea se va face între integrare/izolare, modernizare/inapoiere, democrație/autoritarism. În fond, societatea românească are de înfruntat, din nou, majoritatea problemelor de la jumătatea secolului trecut, de la sfîrșitul primului război mondial și de la mijlocul anilor '40. Toate aceste puncte cruciale au pus cu brutalitate problema supraviețuirii. Răspunsurile au fost diferite, în contexte diferite. Sfidaile au fost și sunt aceleași. □

STELIAN TĂNASE (born 1952), writer, political analyst, journalist. He graduated from the Faculty of Philosophy of the Bucharest University. Vice-President of Romanian Political Science Association. He published three novels and one political essays book. Founder of 22 weekly magazine in January 1990. Fellow Scholar at Wilson Center in 1994. Editor of *Sfera Politicii*.

Spații europene

caută să-și depășească complexele și să-și găsească locul în noua Europă.

Maria Todorova analizează evoluția conceptului de "Balcani" și "balcanizare", modul în care acești termeni au fost și continuă să fie percepți în Occident, dominanță rămînd, din păcate, conotația lor peiorativă.

Tot la spațiul balcanic se referă și Eugen Preda și Gabriel Ivan, care propun, primul – o examinare critică a rolului și poziției României, ca țară aflată între Europa Centrală și Balcani, iar al doilea – un studiu asupra periferializării și marginalizării acestui spațiu.

Analiza potențialului de conflict în Europa Răsăriteană și noua repoziționare geostrategică a fostei lumi comuniste reprezintă temele de reflecție ale lui Cornelius Bjolla și Gustav Molnár. Adrian Pop analizează sensurile conceptului de Europa Centrală trecând în revistă diferențele acceptării ale acestuia, de la cele apărute în secolul al XIX-lea și pînă la cele de ultimă oră.

Raportul dintre universal și regional, dintre universalism și regionalism este tratat în studiul lui Romulus Brâncoveanu, iar Silviu Brucan analizează sensurile de integrare a României, dominată încă de un complex de inferioritate, în structurile Uniunii Europene și NATO. □

Redacția

Ideea europeană

VICTOR NEUMANN

Romania's integration in Europe is an emergency, not a slogan. Being dominant in contemporaneity, the European idea has a strong tradition in the Romanian culture. The author emphasizes that Romania needs a new specialized knowledge, correctly applied and argued, concerning the European idea. Not only the politician, but also the scholar can transform the European idea into a mobilizing theory of social motivation, legitimizing the European integration. The problem is if there are such scholars and if they want to do it.

INTEGRAREA ROMÂNIEI în Europa nu este un simplu slogan. Formulă des uzitată în ultimii ani, ea are un conținut ideatic precis; se referă la adoptarea normelor de viață, a exigențelor, a responsabilităților lumii civilizate. Cîteva dintre întrebările care își așteaptă răspunsul – nu fără o îndreptățită îngrijorare – sunt: cum se poate realiza integrarea europeană a unui stat și a unei societăți care, până de cîteva decenii, au fost la discreția regimurilor totalitare? cum se poate contribui la instaurarea normalității după ce reflexele individului au fost deturnate de la aceasta? cînd va apărea acea stare de spirit destinsă, capabilă să promoveze ideile democratice, pluraliste, universaliste? ce anume trebuie să se petreacă pentru ca scena publică să devină un loc al exponentilor ideii de Europă unită? în ce măsură diferențele segmente sociale sunt dispuse să participe la realizarea programelor politice, economice, educaționale pe care le presupune ideea de integrare europeană? e posibilă reluarea firului întrerupt în 1938, o dată cu încheierea primului ciclu al democratiei din istoria României? oare democrația românească interbelică mai este ea astăzi un model plauzibil, cînd structurile democrației universale presupun un alt tip de comunicare și de convietuire, un alt gen de relații interstatale decît acele ale anilor '30? oare experiența tragică datorată fascismului și comunismului să nu fie în stare să aducă mutații de fond în gîndirea și ideologia ce ar trebui profesate și în România la sfîrșit de mileniu?

Pe an ce trece este din ce în ce mai lăptău că pretențiile care se ridică în fața fostelor țări comuniste (cu

precădere în fața României, care a fost cel mai aspru depășit tocmai de originalul său sistem comunisto-nationalist) nu sunt puține și nu pot fi satisfăcute doar prin intervenția politicienilor, chiar și atunci cînd aceștia sunt foarte atașați idealului de democrație. Schimbările de comportament, aspirațiile, tentația profesionalismului, ieșirea din mediocritate, individualismul și pragmatismul sunt cîteva valori care nu pot fi înșușite prin discursul politic – sau numai prin acesta – oricără de temeinic și de credibil ar fi el. Cultura va trebui să-și reia bine meritatul loc și să joace rolul de formator al conștiinței românești și europene. Cultura și cărturărul sunt vectorii într-o societate aflată în tranziție, într-o țară care, vreme de cinci decenii, a pierdut contactele sale firești cu lumea, a ieșit din circuitul universal al ideilor. Dar aici se ridică o problemă: există acei cărturari (deja formați) capabili să contribuie la regîndirea lucrurilor, a ideilor, iar dacă da, sunt ei dorinc să intervină în acest moment de cumpăna a istoriei, devenind deopotrivă creatori și propagatori ai soluțiilor realiste privind deschiderea spre Europa și înșuirea ideii europene?

Conștiințe lucide au supraviețuit totalitarismului roșu, alteori cărturarii s-au format pe cont propriu în chiar acei ani.

Prin implicare, s-ar institui acelă puncte de reper astă de utile spre a nu relua drumul chiar de la început. Ceea ce au gîndit și scriș luminiștii și pașoptiștii, o parte dintr-învățății secolului al XX-lea cu privire la ideea europeană, la integrarea României în civilizația occidentală, poate fi asimilat cu destul de mare profit. Este însă nevoie și de o nouă cunoaștere specializată, aplicată și corect argumentată. În acest din urmă sens, ce anume

lipsește României contemporane? Multiplicarea studiilor despre Europa, despre omul european, culturile, mentalitățile, legislațiile, instituțiile continentale care au dobîndit recunoaștere, fiind prezente în circuitul de valori. Să mai adăugăm că lipsește teoretizarea curențelor de gîndire democratică, iar pilda marilor comunități deprinse cu toleranță după al doilea război mondial este încă departe de a fi înșușită; că lectia jurnalismului american ori vest-european a dat puține roade în România; că practicarea învățățimului plurilingv și a dimensiunii interculturale în predarea științelor sociale este o noutate pentru învățățimul din România (dovadă, ignorarea tuturor limbilor zonale: bulgara, sîrbocroată, maghiara, rusa) și absența unor preocupări consecvente în cercetarea și predarea istoriei universale, a istoriei culturale comparate central și est-europene ori europene în general – puținele excepții indicând mai degrabă eforturi singulare.

Credem că o selecție critică a datelor românești este necesară în sfera culturii, pentru ca apoi să fie pus în funcționare un întreg "program de urgență", cum, cu temei observa Adrian Marino în recenta sa carte intitulată *Pentru Europa*. Ceea ce ar însemna selecție și reselecție a valorilor, a celor mai importante creații literare, filosofice, istoriografice demne de a deveni modelele românești ale ideii europene; ar mai însemna totodată o cunoaștere sistematică a criteriilor și ideilor europene ignorate ieri și astăzi din cauza complexelor de inferioitate sau din pricina celor de superioritate. Reluarea unui anume militantism pan-european o vedem utilă într-un moment istoric în care naționalismele cîştigă teren. În ce fel?

Eforturile proprii sunt binevenite cîtă vreme omul, ca produs spiritual al unui spațiu de civilizație, va veni în întîmpinarea alterității, va fi capabil să gestioneze raporturile dintre majorități și multiplele tipologii minoritare. Nu este vorba aici doar de o simplă comunicare, ci și de intrarea în tuitate, de identificarea cu starea de suflet și de minte a celuilalt, de ieșirea din egotismul național sau religios; adică, de asumarea fondului solidarității umane pe care totalitarismele au reușit în bună măsură să îl distrugă. Probabil, asumarea identității multiple se va realiza într-un timp mult mai scurt decât apreciem noi astăzi ca fiind posibil. Revoluția informațională este principalul argument care poate fi invocat în acest sens.

Ideea europeană nu este nouă în cultura română și am avut ocazia, în studiile noastre, fie să o mentionăm ca o prezență constantă, fie să o analizăm și să o inter-

pretăm în funcție de caz. De asemenea, am avut prilejul să aducem în discuție cîteva dintre cele mai meritoase contribuții restituive. A pledat pentru revenirea ei în prim-planul vieții culturale, dar și politice, la sfîrșitul secolului al XX-lea, nu numai că nu ni se pare un nonsens, dar o considerăm chiar o urgență. O precizare se impune: introducerea, pe cît posibil, a unui factor de distanțare față de moștenirile culturale, chiar și atunci cînd ele consună cu tendințele actuale. Paul Ricoeur este de părere că un act care privește fondarea "poate fi reluat și reactualizat în cadrul unei interpretări care îl modeleză retroactiv, printr-o reprezentare de sine. Probabil că nu există grup social fără această raportare indirectă la propria lui înțemeiere inaugurală. De aceea, fenomenul ideologic începe foarte de timpuriu: întrucât odată cu îmbînățirea prin amintire începe fără îndoială consensul, dar și convenția și raționalizarea. Din acel moment, ideologia a încetat să fie mobilizatoare pentru a deveni justificatoare; sau, mai degrabă, ea nu continuă să fie mobilizatoare decât cu condiția de a fi justificatoare". Dinamismul ideii europene poate naște acum o teorie a motivației sociale, poate conduce măcar la permanențizarea dezbatelor pe o temă re-devenită fundamentală pentru România.

Cert este că raționalizarea generoasei idei ar fi în măsură să și mobilizeze, să și legitimeze integrarea europeană. Se prea poate – sperăm că aşa va fi – ca o atare direcție să fie productivă în cultura română. Să însemne o metamorfoză efectivă – orizontală și verticală – referindu-se asupra sistemelor de gîndire, asupra conștiințării nouului cod ideatic, asupra modalităților de reprezentare în lume. □

VICTOR NEUMANN, Ph. D. in History, is a Senior Researcher at the Institute of Social Theory (belonging to the Romanian Academy), and an Associate Professor at the Philological Department of the University of Bucharest. He published tens of studies on history of European culture and civilization. His last book, *The Temptation of Homo Europaeus* (Bucharest: Editura Științifică, 1991) was awarded with the National Prize of Romanian Academy and will be published at Columbia University Press. He was a fellow at C.N.R.S. (Paris), Friedrich Ebert Stiftung (Bonn), IREX (Princeton).

Batjocura istoriei și visele soldaților

Bronislaw Geremek în dialog cu Stelian Tănase

Stelian Tănase: Putem vorbi, după căderea comunismului, despre aceleași probleme ale fostelor țări comuniste în întregime? Avem nevoie de o soluție generală pentru toate fostele țări comuniste?

Bronislaw Geremek: După căderea comunismului, unii gîndeau că perioada comunistă a fost o simplă paranteză în istoria țărilor noastre, pe care trebuie să o închidem, să o uităm și să ne întoarcem la punctul unde eram înainte. Am mai putea gîndi, de asemenea, că ne regăsim locul ce ni se cuvine în Europa și astfel totul va fi bine. Cred că, după cîțiva ani de experiență, se poate vedea că tranziția din țările postcomuniste este un fapt singular în istoria lumii. Au existat căderi ale dictaturilor, întoarceri la libertate, la democrație, dar niciodată pînă acum nu s-a mai văzut o întoarcere astfel de completă – de abandonare a economiei dirijiste, etatiste, a unei puteri totalitară, distrugătoarea societății civile. Unic, de asemenea, este și faptul că tranziția trebuie considerată ca o perioadă și nu ca un moment. În această perioadă, este important de stabilit, de la bun început, strategia: ce vrem să obținem, prin ce mijloace și să nu cedăm imperativelor electorale și imperativelor de moment. Avem, de asemenea, și experiența acestei perioade. Dacă nu vorbim despre ea, se pierde. Deci, să zicem, această experiență ar fi primul lucru. Al doilea lucru este să nu ne pierdem memoria. Cred că în țările comuniste nu am știut să introducем ruptura între vechiul regim și acest nou regim, pe care sătem pe cale să îl creăm. De asemenea, oamenii gîndesc că este vorba de o întoarcere la normalitate, aşa că – să uităm! Sî unii uită – lucru exprimat chiar prin faptul că o parte a electoratului votează pentru un partid pe care îl detesta acum cinci ani. Iar ceea ce uită o parte a claselor politice este faptul că se reproduce în contextul democratic monopolul politic al vechiului regim.

Concluzia este următoarea: trebuie să căutăm să ne asigurăm un loc în toate structurile europene existente – în Uniunea Europeană, în NATO – căt mai curînd posibil, pentru ca tranziția să fie căt mai usoară și mai puțin dureroasă. Să ne gîndim că tranziția poate dura tot

atît timp cît au durat și regimurile comuniste. Este dificil să ne debarasăm de o moștenire instituțională, economică și mentală. Perioada comunistă reprezintă o povară grea.

Să vorbim despre viitoarea relație dintre fostă Uniune Sovietică (Ucraina, Rusia) și Europa.

Pe foibii nu trebuie să construim niciodată politică. Voi începe deci cu o declarație: cred că e foarte important pentru întreaga Europă să consideră ca un posibil scenariu o evoluție a Rusiei spre democrație și economia de piață. Sî, în fața argumentului că aşa ceva "nu s-a întîmplat niciodată în istorie", răspund că întotdeauna, în istorie, ceva se întîmplă sau ajunge să se întîmple pentru prima dată. Trebuie să acceptăm posibilitatea unui asemenea scenariu în Rusia, pentru că, altfel, situația va fi periculoasă – pentru poporul rus și pentru întreaga lume. Acum ne aflăm într-o perioadă de oarecare calm și incertitudine. Rusia este incapabilă să fie acum o putere expansionistă, chiar dacă ar dori-o, dar ea va rămîne totdeauna o putere, în toate sensurile acestui cuvînt.

Este diferența dintre o mică grenadă și o mare bombă. Efectul exploziei este foarte diferit.

Foarte diferit. Cred că Europa ar trebui să sprijine scenariile pozitive în Rusia, legate de construcția economiei de piață și a democrației. Sî Europa trebuie să nu caute cu orice preț o stabilitate în Rusia.

Ce fel de stabilitate?

Trebua pusă această întrebare. În 1988 vorbeam cu Andrei Saharov, care, la un moment dat, mi-a spus: "Eu îl susțin pe Mihail Gorbaciov. Dar, voi, polonezii, nu ar trebui să-l susțineți. Pentru că Gorbaciov poate deveni falsul susținător al libertății și democrației. El este cel care poate distruge perestroika și voi ar trebui să susțineți o politică și nu un om".

Și acum, trebuie să repet același lucru, cu privire la administrația americană, cu privire la Occident. Ar trebui să susținem o politică și nu, cu orice preț, un om, temîndu-ne că, dacă nu e actualul lider, va fi un rău posibil, un dezastru.

Dacă luăm ca punct de plecare faptul că trebuie să sustinem un scenariu rezonabil al evoluției situației din Rusia, va trebui apoi să ne gîndim care va fi locul Rusiei în lume. Nu cred că Rusia ar putea deveni un membru al Uniunii Europene, aşa cum se prezintă acum, pentru că structurile Uniunii Europene s-ar distruge. Rusia e prea mare, iar Uniunea Europeană e prea mică pentru Rusia.

Este foarte periculos pentru Uniunea Europeană să internalizeze conflictele din fostă URSS și ex-pactul de la Varșovia.

Mai mult, să ținem cont de faptul că Rusia are scopuri, interese și în afara Europei. Rusia este un univers euroasiatic, cu interese împărtite în lume, interese ce depășesc orizontul Uniunii Europene. Ceea ce ar trebui să facă ar fi ca Uniunea Europeană să stabilească raporturi apropiate cu Rusia în ce privește economia și politica. Dacă Pactul Atlantic, NATO, trebuie să se extindă – și, într-un anumit sens, trebuie să se extindă –, el trebuie să accepte noi membri. În același timp, ar trebui ca NATO, prin raporturi speciale cu Rusia, să ia decizii pentru a dovedi rușilor că nu este o alianță împotriva lor. Ar trebui ca această alianță să fie una defensivă, asigurînd stabilitatea în Europa.

Sî, de asemenea, stabilitatea Rusiei!

Stabilitatea Rusiei reprezintă motivul principal. Cred că NATO, care este "copilul" Războiului Rece, se orientează acum către adaptarea la noua situație; de exemplu, ar putea fi de ajutor în găsirea soluțiilor în conflictele etnice. Stabilitatea reprezintă un lucru pentru care e nevoie de un "utilaj".

Nu trebuie să cedăm, niciodată, în fața frustrărilor pentru că, cedînd, hrănim iluzile neoimperiale ale Rusiei, ceea ce nu este bine nici pentru lume, nici pentru Rusia.

Necesitatea subansamblelor

Aveam de redenumit relația dintre Vest și Est. Care sunt dimensiunile acestei re-posiționări? Trebuie să revenim la Europa interbelică? Tragedia celui de-al doilea război mondial este o lecție asupra fragilității păcii. Poate am uitat această lecție, poate nu. Ce credeți?

Istoricul care observă politica contemporană constată că ea se află acum la o răscruce de drumuri. Trebuie să abandonăm toate certitudinile și să căutăm soluții cu totul noi. Căutând aceste soluții, trebuie să fim conștienți de "batjocura" istoriei. Voi începe cu istoria cea mai îndepărtată. Eu sună istoric al Evului Mediu, și mă gîndesc la importanța *limes-ului carolingian*. Europa se integra, mai înainte de toate, în limitele Imperiului Carolingian. A fost nevoie de mult timp pentru ca Europa să depășească aceste limite și să ajungă să

se deschidă către țările Europei Centrale și de Est. Sî, deschizîndu-se spre aceste țări, Occidentul se află în fața unei lumi ce nu poartă doar moștenirea comunismului, ci și moștenirea întîrzierii în dezvoltarea economică, ce datează de o jumătate de mileniu.

De asemenea, Europa se găsește în fața unei lumi unde există o frontieră culturală și religioasă mult mai importantă decât frontieră dintre catolici și protestanți – care este frontieră dintre Biserica latină și Biserica greacă.

În cele din urmă, există o moștenire istorică de mai scurtă durată, mai puțin îndepărtată de noi în timp, care este reprezentată de situația dintre cele două războaie mondiale.

Într-o revistă italiană, *Limes*, un istoric de mare talent, Luca Caraciolli, a prezentat trei cazuri: Europa în 1930, Europa în 1945 și Europa în 1995. Există o curioasă întoarcere la situația de dinaintea celui de-al doilea război mondial. Problema care se pune este că această întoarcere spre structura geopolitică interbelică ne aduce noi pericole. Avem acum de-a face, pe de o parte, cu explozia urii, a conflictelor între statele mici și, pe de altă parte, cu o tendință spre hegemonie a statelor mari.

Totuși, cred că putem fi puțin mai optimiști, pentru că avem nu doar experiența celui de-al doilea război mondial, nu doar experiența a două regimuri totalitare construite în Europa, ci și noi instrumente: Comunitatea Europeană, Uniunea Europeană, ce reprezintă un fapt nou, care schimbă întregul context geopolitic, întreaga situație europeană. Dar, o dată ce pericolul comunist a dispărut, trebuie să fim conștienți de faptul că va exista în interiorul Uniunii Europene o anume *regionalizare*. La ultima conferință la nivel înalt a Adunării Europene ce a avut loc la Essen, la sfîrșitul anului trecut, s-a introdus un fel de *raport conditional* între extinderea spre Europa Centrală și de Est și spre țările mediteraneene, spre țările Maghrebului.

O asemenea concepere a Europei poate fi îngrijorătoare. Însă nu trebuie să ne îngrijorăm prea mult din această cauză, deoarece nu există contradicții între aceste două deschideri. În mod tradițional, Europa era deschisă către Mediterana și este foarte important că Europa găsește o deschidere, o manieră de a asocia Africa de Nord, Maghrebul. Sî aceasta pentru că în Europa se înfînește un fenomen cultural nou – există milioane de musulmani ce trăiesc în Germania sau în Franță; contactul cu o țară arabă care nu e fundamentalist sau în care fundamentalismul nu a căpătat formă, prezintă o anumită importanță pentru situația internă a marilor țări europene. Neîndoilenic, cred că în interiorul Uniunii Europene se vor constitui – în limbajul "noilor matematici" – subansamblu în raport cu ansamblurile, ansamblu și subansamblu care, la rîndul lor, vor fi formate prin cooperarea țărilor baltice, cooperare în jurul Mării Negre și a Adriaticii, cooperare în nordul

și sudul european, o cooperare între estul și vestul european; formarea acestor subansamblu nu va slăbi integrarea europeană. Ar trebui doar să găsim structuri de cooperare între aceste grupuri de țări, pentru ca nici una dintre ele să nu se simtă exclusă din integrarea europeană.

Dacă spunem că România ar trebui să se orienteze spre Bulgaria și să creeze un ansamblu economic, România va avea sentimentul că este "izgonită". Dacă își spune Poloniei că trebuie să colaboreze cu Belarus, cu Ucraina, Polonia va avea același sentiment. Și, din contră, dacă aderarea noastră la Uniunea Europeană e admisă și asigurată, este astăzi în interesul Poloniei, cît și al Uniunii Europene să formeze aceste subansamblu, pentru că aceasta corespunde astăzi intereselor unei țări, cît și intereselor Europei.

Europa se teme de conflictul etnic

După dispariția Pactului de la Varșovia, pe scena strategică, militară, se află numai NATO. Există o criză de identitate a NATO. Ce credeți?

Se poate spune despre NATO același lucru pe care Churchill l-a spus despre democrație: că e un lucru foarte rău, dar pînă acum nu am găsit altceva mai bun. NATO este un instrument care aparține Războiului Rece, unei alte epoci, dar nu există alte structuri eficiente de securitate în Europa în afara NATO. Este interesat NATO în extinderea, în acceptarea țărilor precum cele din Grupul de la Vișegrad sau România? Cred că, în particular, Polonia, România au pentru NATO o importanță strategică de prim rang. Putem să ne întrebăm dacă nu cumva adeziunea noastră la NATO nu îl-ar atenua sau chiar paraliza. Consider că în această privință putem răspunde destul de clar că, în acest caz, nu este vorba de o problemă arbitrară, ci trebuie să definim criteriile. Criterii clare: trebuie să fie țări cu economie sănătoasă, reprezentând state democratice, stabilitate politică, neavînd importanță conflictele potențiale.

Ce fel de conflicte?

În lumea actuală, conflictul de care Europa s-a temut și se teme cu adevărat este conflictul etnic. Și, în cazul Poloniei, noi trebuie să fim în stare să convingem că Polonia este o țară cu stabilitate politică. În cazul României, țara dumneavoastră trebuie să convingă că nu există conflicte etnice legate de minoritățile naționale. Astfel, România ar putea intra în NATO. Nu vorbesc numai despre realitate. Mă refer și la o imagine pe care țările noastre o au acum în Occident; imagine legată de capacitatea de a convinge. Să arătăm că suntem capabili să ne rezolvăm singuri problemele, prin noi însine și că nu aducem alte conflicte în NATO. Dacă

vom reuși să convingem, avem un aport foarte important: nu aducem doar un teritoriu dezarmat, aducem și o anumită experiență istorică. Structurile de securitate europeană trebuie să facă față, trebuie să știe să facă față la noi conflicte – cum sunt conflictele etnice. NATO nu este pregătit pentru așa ceva. NATO e absolut dezarmat în fața conflictelor din fosta Iugoslavie, conflicte care riscă să explodeze și să contamineze întreaga Europă. NATO era pregătit să combată singurul pericol predominant în anii '60-70-80 – pericolul rus.

Pericolul rus era militar, clasic.

Acum gîndim în alți termeni. Eu cred că noi putem aduce o schimbare în structura internă a NATO.

Balcanii sunt "înfundați" în statul-națiune

Situația Balcanilor, care au fost mereu "butoiul cu pulbere" al Europei reprezentă o fatalitate? Unde sunt rădăcinile acestui conflict care începe, poate, la Nicopole?

La început, utilizam un stereotip cunoscut: Balcanii produc întotdeauna mai multă istorie decât suntem capabili să consumăm. Am putea să ne întrebăm de ce. Explicația nu este simplă. Eu nu cred în fatalitatea istorică. Imperiul Otoman nu a permis evoluția normală a acestor țări spre modernizare. E de mirare faptul că Turcia însăși, care este moștenitoarea imperiului, a reușit modernizarea...

În cele din urmă, în anii '80...

... În timp ce celelalte țări care erau în imperiu...

La periferia imperiului...

Dacă ziceti *periferie*, cred că acest cuvînt este un cuvînt-cheie pentru a înțelege suficient de clar Balcanii și Europa Centrală. Europa Centrală reprezintă o regiune de țări periferice. Periferice în raport cu retelele de schimburi economice, în raport cu cultura. Dar, în același timp, reprezintă țări orientate spre centru. Balcanii, în mod paradoxal, sunt deturnați față de centru și de această direcție de evoluție europeană. Balcanii sunt "înfundați", într-un fel, în statul-națiune. Privind situația actuală, putem fi frapăti de faptul că Grecia – o țară a Uniunii Europene – profită cel mai puțin de integrare dintre toate țările Uniunii Europene. Cînd vedem enormul transfer de capital care se face dinspre Comunitatea Europeană către Grecia constatăm că rezultatele sunt cu mult mai puțin spectaculoase decât în cazul Spaniei sau al Portugaliei.

De ce? O diferență culturală?!

Întrebarea trebuie pusă: de ce? Nu cred că este vorba de o diferență culturală. După părere mea, este vorba de intervalul dintre această lentă modernizare a Occidentului, de-a lungul căreia toate aceste regiuni din

Balcani erau în statul-națiune; de fapt, aceste țări trebuie să realizeze un proces care, în alte părți ale Europei, se desfășura de două sute de ani. Deci, ceea ce trebuie făcut este să procedăm la o modernizare rapidă a structurii sociale, a structurii economice și să gîndim că mentalitățile se adaptează la modernizare. Dar trebuie să definim bine obiectivele. Dacă nu definim obiectivele, înseamnă că *trecutul* este cel ce pare să umilească sănsele viitorului, înseamnă stagnare, ceea ce nu reprezintă altceva decât fenomenul existenței parazitare pe modernizarea altor țări.

Care sunt pericolele care pîndesc Europa ieșită din comunism?

Eu gîndesc că există mai înțîi speranțe. În cele din urmă, cînd facem bilanțul acestor țări, trebuie să ținem cont că acest bilanț este *gross modo*, în mod surprinzător, unul pozitiv. Există, desigur, și pericole. Cele două pericole – și cele mai importante, de altfel – mi se par a fi: *primul* este legat de domeniul economic și social și ține de etatism – pericolul statului providențial, care ia totul în sarcina sa; al *doilea* se află în domeniul politic – este vorba de regimurile de democrație slabă, în care este foarte puternic pericolul autoritar. Putem regăsi în analiza situației politice a acestor țări sindromul Republicii de la Weimar: slăbiciunea claselor de mijloc și slăbiciunea instituțiilor democratice, precum și frustrarea socială ce riscă să creeze terenul propice pentru însărcinarea providențială a puterii autoritare. Trebuie să ținem cont să facem față unor asemenea pericole: pericolul *economiei etatiste* și pericolul *regimurilor autoritare*.

Europa are nevoie de o spiritualitate europeană

Ati putea defini clivajele Europei la sfîrșitul acestui secol?

Cînd privim Europa, aşa cum este acum, avem impresia că există clivaje înrădăcinate în cultură, în religie. Dar, clivajele cele mai importante sunt cele *economice*. Din secolul al XVI-lea există o diferență între evoluția economică a țărilor din Occident, care s-au modernizat creînd capitalismul, și țările pe care le numim țări de *second servage*, țări cu structuri agrare, în care s-au conservat vechile regimuri rurale.

Există un al doilea clivaj, care este cel *religios* – frontieră 1054, frontieră șiiismului oriental, ce se regăseste pînă la conflictul din Iugoslavia.

Există linii de clivaj în *organizarea politică* a societății. Estul, Europa Orientală, nu are societăți civile, spre deosebire de Europa Occidentală, unde societatea civilă e principiul libertății.

Există un clivaj foarte profund.

La început, spuneam că ezit să vă răspund, că mi-e

temă să răspund, astăzi înseamnă că vă răspund cu "știință" unui istoric. Am impresia că, la sfîrșitul secolului al XX-lea, istoricul ar trebui să arate că istoria nu definește toate soluțiile și că putem, trebuie să știm să depășim istoria. Dacă acceptăm acest clivaj ca pe o moștenire grea și profundă, ceea ce este în fapt determinismul istoriei, vom ajunge să nu mai facem nimic. Deoarece societatea trebuie să se apere, să profite de lucruri, concluzia mea la sfîrșitul secolului al XX-lea, este că lumea are *mereu de citit* ceva. Și astăzi de multe lucruri de *recitat*. Iar Europa trebuie să fie capabilă să depășească acest clivaj. De exemplu, cooperarea între Franța și Germania și însăși structura integrării europene reprezintă destrămarea unui întreg trecut istoric, care despărțea Germania și Franța. Franța și Germania sunt pe cale de a ieși din această linie de clivaj, înrădăcinată în istorie de un mileniu. Cred, deci, că trebuie să ținem cont de "batjocura" istoriei și, de asemenea, de posibilitatea de a depăși istoria. Europa poate deveni integră, unită, depășind clivajul istoriei sale.

Am descris, poate, Europa într-un mod prea pesimist. Cred că Europa merită un elogiu.

Îmi face plăcere că punetă o asemenea problemă. Pentru că, atunci cînd vorbim despre Europa, mă tem să nu cad în retorică. Dar nu e retorică să spun că ideea europeană este o idee frumoasă, atrăgătoare, care trebuie să mobilizeze imaginația unei generații tinere. Jean Monnet, unul dintre părinții fondatori ai "ideii europene", a spus într-o zi că, dacă ar trebui să-și reinvețeze munca, de această dată ar începe nu prin economie, ci *prin cultură*. Și cred că această mărturisire este foarte revelatoare pentru slăbiciunea actuală a Europei. Europa trebuie să-și revigoreze referința culturală. Europa are nevoie de o *spiritualitate europeană*, adică de sentimentele sale de comunitate în jurul unui anumit număr de valori, de tradiții și aspirații.

Și, poate, rolul fostelor țări din Europa, care s-au "trezit", este de a aduce această *spiritualitate europeană*.

Napoleon spunea că hotărăște planul bătăliilor în funcție de visele soldaților săi. Eu cred că Europa trebuie construită nu doar cu Piața Comună, ci, de asemenea, cu visele cetățenilor săi.

Traducere de
Cătălina ULRICH

BRONISLAW GEREMEK - is member of the Polish Academy of Sciences in Warsaw. Between 1980-1989, Professor Geremek was Consultant of "Solidarity". Since 1989 he is the President of the External Affairs Committee of the Polish Sejm. In 1990, in Vienna, he was awarded the Herder Prize.

Balcanii: de la descoperire la inventie

MARIA TODOROVA

The aim of the article is firstly to describe the way in which the Balkans are perceived in the West. Are the Balkans an idea or a reality? These are the two aspects that the author analyzes in this study: on the one hand, how did this reality come into being, what does it mean, and how the idea of the "Balkans" was perceived and entered into another sphere, completed dissociated from the Balkans' ontology or the Balkan phenomenology itself, on the other.

LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI al XX-lea, Europa adăugase repertoriului său de Schim-pföwörter (discreditori) încă una, ce s-a dovedit a fi mai persistentă decât altele ce existau de secole. „Balcanizarea” nu numai că a ajuns să însemne paralearea unor unități politice mari și viabile, dar a devenit chiar un sinonim pentru o revenire la starea tribală, înapoiată, primitivă, barbară. În ipostaza sa ultimă, mai ales în mediile academice americane, balcanizarea a fost complet decontextualizată și asociată, în mod paradigmatic, cu o varietate de probleme. Dacă identitatea europeană, după cum afirmă Agnes Heller, se caracterizează prin „recunoașterea desăvârșirii altora”, atunci „mitul Occidentului și Orientului nu înseamnă o juxtapunere a civilizației și barbariei, ci mai degrabă a unei civilizații cu alta”, iar „identitatea culturală europeană (occidentală) a fost concepută ca fiind atât etnocentrică, cât și antietnocentrică”.¹ Dacă Europa a produs nu numai racism ci și antirasism, nu numai misoginism ci și feminism, nu numai antisemitism ci și respingerea acestuia, atunci ceea ce poate fi numit „balcanism” nu a fost asociat, încă, cu opusul său complementar și înobilator.

„Balcanismul” nu este o simplă subspecie a orientalismului, o „variație orientalistă pe o temă balcanică”. Absența unei moșteniri coloniale (în ciuda analogiilor deseori invocate) nu este nici singura, nici principala diferență. „Balcanismul” s-a dezvoltat independent de „orientalism” și, în anumite aspecte, împotriva sau în posida acestuia, în parte datorită faptului că Europa de Sud-Est (sau Balcanii) a fost considerată, din punct de vedere geopolitic, distinctă de Oriental Apropiat sau Mijlociu. Creștinismul acestei zone o opunea islamului și alimenta potențialul pentru crucea al creștinătății occidentale. În ciuda numeroaselor caracterizări ale creștinismului său (ortodox) ca „despo-

tism oriental”, aşadar non-european sau non-occidental, totuși, principală graniță a continuat să fie considerată cea dintre islam și creștinătate. În plus, în Balcani, identitățile de sine, construite în decursul secolelor XIX și XX, se opuneau în acest mod invariabil „orientalilor”: astăzi vecinilor geografici, precum Imperiul Otoman și Turcia, cît și regimurilor apartinând acestei zone și unor perioade apartinând propriului trecut (de obicei, perioada otomană și cea reprezentând moștenirea otomană). Mă voi concentra exclusiv asupra primului dintre cele două aspecte ale balcanismului: construirea sa din afară. Legături inextricabile, din punct de vedere geografic, de Europa, însă construite, din punct de vedere cultural, ca „celălalt”, Balcanii, au devenit, în timp, obiectul a numeroase frustrări, concretizate politic, ideologic și cultural, și au servit ca depozitar al caracteristicilor negative pe fundalul căror a fost construită o imagine pozitivă și autosatisfătoare a „européanului” și a „occidentalului”. În mod convenabil, balcanismul a scutit „Occidentul” de acuzații de racism, colonialism, eurocentrism și intoleranță creștină: la urma urmei, Balcanii sunt în Europa, balcanicii sunt albi și predominant creștini.

În timpul războaielor balcanice (1912-13), „lumea civilizată” (așa cum s-au autoproclamat Europa de dincolo de Balcani și America de Nord) a fost, în primul rând, preocupată nu de evenimentele din zonă, ci de zona însăși. Veștile despre cruzimele comise în această îndepărtată peninsulă europeană soseau în număr mare și puneau sub semnul întrebării mișcările pacifiste, care căpătau putere și devineau instituționalizate. Fundația Carnegie pentru Pace Internațională a stabilit o comisie (opt bine cunoscuți politicieni, profesori și ziariști din Franța, Statele Unite, Marea Britanie, Rusia, Germania și Austro-Ungaria) „pentru a cerceta cauzele și evoluția războaielor balcanice”. Raportul lor, publicat în 1914²,

analizează în detaliu rădăcinile istorice ale conflictului balcanic, prezintă punctele de vedere și aspirațiile părților beligerante, consecințele economice, sociale și morale ale războaielor, precum și raportul lor cu dreptul internațional.

În 1993, în loc să inițieze o misiune de cercetare a faptelor, Fundația Carnegie se mulțumea cu reeditarea „Raportului Comisiei Internaționale de Cercetare a cauzelor și evoluției războaielor balcanice”, precedând numele acestui raport cu un nejustificat titlu – „Celălalte războiuri balcanice”³. Vechiul raport i se mai adăuga o introducere de George Kenann, ambasador în Uniunea Sovietică în anii '50 și în Iugoslavia în anii '60, bine cunoscut ca *padre padrone* al politicii de limitare a SUA față de Uniunea Sovietică. Introducerea descrie contextul istoric de la începutul secolului, izbucnirea războaielor balcanice și Raportul Comisiei Carnegie. „Pentru lumea anului 1993, importanța acestui raport constă, în primul rând, în lumina pe care o aruncă asupra situației grave ce domină astăzi în aceeași lume balcanică la care s-a mai referit. Cea mai mare valoare a Raportului ține de faptul că el dezvăluie oamenilor acestei epoci că de mult din această problemă de azi are rădăcini adânci și că nu.”⁴

Confirmând astfel credința sa în maxima *Historia est magistra vitae*, a doua parte a introducerii lui Kenann analizează analogiile cu trecutul și învățămintele ce se desprind din aceste analogii, eroarea „aceeași lume balcanică” indicând modul său de abordare. Nou-createle state balcanice sunt descrise ca monarhii, ai căror conducători erau „de regulă, întrucătiva mai cumpăta și mai rațională decât supușii lor. Puterile lor erau, de obicei, contestate de corpuș parlamentare lipsite de experiență și nesupuse”⁵ – lăsându-ne să ne întrebăm care era regula și care erau exceptiile.

Pe de altă parte, explicația iridentismului balcanic, a viselor de glorie și expansiune teritorială este rezumată într-o frază: „Era greu pentru oamenii care dobândiseră de curând atât de mult să știe unde să se opreasă”.

Deși critică față de raportul original, pentru că „nu a existat o încercare de a analiza motivațiile politice ale diferitelor guverne ce au participat la războiile”, introducerea lui Kenann rezumă opinia sa asupra motivelor războaielor balcanice: „Factorul motivant cel mai puternic implicat în războaiile balcanice a fost nu religia, ci naționalismul agresiv. Iar acel naționalism, așa cum s-a manifestat pe cîmpul de luptă, se inspiră din trăsături de caracter mai adânci, moștenite, probabil, dintr-un îndepărtat trecut tribal. (...) Si rămîne la fel și astăzi”.⁶

Ne confruntăm cu faptul trist că evenimentele acelor perioade precedente, nu doar cele ale ocupării

turcești, ci și cele anterioare lor, au avut efectul de a imprima zonelor sud-estice ale continentului european o dominantă de civilizație non-europeană, care a continuat pînă în ziua de azi să păstreze multe dintre caracteristicile sale non-europene. Într-adevăr, există ceva evident non-european în dimensiunile masacerelor balcanice. După cel de-al doilea război mondial, este cel puțin etnocentric să afirmi că „aceste stări de spirit (animozități) nu sunt specifice populației din Balcani (...) ele pot fi întîlnite și la alte popoare europene. (...) Dar toate aceste distincții sunt relative. Ceea ce ar fi putut să fie menționat este preponderența exagerată a acestor caracteristici deosebite (și a altora) la popoarele din Balcani”.⁷ Putem fi tentați să ne întrebăm dacă Holocaustul a rezultat dintr-o preponderență „firească” sau „exagerată” a barbariei. Sigur, Holocaustul a avut loc acum 50 de ani. Însă, cele două războiuri balcanice au fost chiar mai devreme. În plus, Kenann și-a scris eseul la numai un an după războiul „pur și curat” din Golf, în timpul căruia au fost de două ori mai multe victime decât în urma celor două războiuri balcanice. Problema dacă Balcanii sunt europeni sau nu sunt europeni poate constitui un subiect de dezbatere academică sau politică. Însă, cu siguranță, această zonă nu deține monopolul asupra barbariei.

Întrebarea mea este: cum se poate explica persistența unei asemenea imagini „înghețate” a Balcanilor? În timp ce istoricii sunt foarte conștienți că în Peninsula au avut loc schimbări dramatice, prelegerile lor despre Balcani, ca entitate geografică/culturală sunt copleșite de un discurs ce folosește acest construct ca pe un simbol puternic, plasat în mod convenabil în afara timpului istoric. și chiar această utilizare este produsul a aproape două secole de evoluție. Cum poate fi transformată o denumire geografică într-o dintre cele mai puternice desemnări peiorative ale istoriei, relațiilor internaționale, științelor politice și, în zilele noastre, ale discursului intelectual general? Se pare că există trei motive, pe care le voi discuta pe rînd: *primul* îl reprezintă greșeli nevinovate, rezultate dintr-o cunoaștere geografică incompletă, transmise prin tradiție. *Al doilea* ține de faptul că această denumire pur geografică a fost mai tîrziu saturată de conotații politice, sociale, culturale și ideologice, astfel încât, la începutul secolului, „balcanic” avea implicații peiorative. *Al treilea* motiv e legat de apariția unei disocieri totale dintre denumire și obiectul său, rezultând evoluția ulterioară a utilizării peiorative. Proportional cu aceasta, a apărut atribuirea inversă și retroactivă a desemnării peiorative a zonei geografice (mai ales după 1989).

De abia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în decursul secolului al XIX-lea, occidentalii devin conștienți că posesiunile europene ale Imperiului

Otoman aveau propria lor fizionomie distinctă și meritau atenție nu numai ca simple provincii otomane sau ca obiective arheologice. Pe de o parte, conținutul cu Europa Occidentală, mai ales cu Marea Britanie și Franța, s-a intensificat; exista un interes constant pentru monumentele antichității clasice; iar războaiele napoleoniene au împiedicat călătorii să viziteze Europa și Marea Mediterană Occidentală (în special în cazul Marelui Tur) și i-au determinat să viziteze "Estul". Pe de altă parte, intensificarea acțiunilor popoarelor din Balcani vizând suveranitatea politică de-a lungul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea atragea atenția asupra unor populații ce fusese până atunci desemnate, în mod nediferențiat, drept creștini otomani sau creștini turci.

Imaginile acestei zone erau colorate de romanticism și/sau *Realpolitik*, având ca rezultat fie susținerea, fie demonizarea acestor populații. Filoelenismul străbatea Europa în deceniul al doilea al secolului trecut, fiind urmat de o dezamăgire în fața realităților, turcofilia și slavofobia erau în vogă, împreună cu fenomenele simetrice de turcofobie (sau, mai degrabă, islamofobie) și slavofilism, ca funcții directe ale politicii Marilor Puteri și, mai ales, ale atitudinilor secolului al XIX-lea față de Rusia.

În mod evident, descoperirile geografice au mers mînă în mînă cu o inventare simultană a regiunii, cele două procese fiind, de fapt, inseparabile.

În 1794, "vestigiile măreției antice" îl conduceau pe John Morritt, de-a lungul Europei, pînă la Constantinopol și de acolo la Troia, Muntele Athos și Atena. După trecerea prin pasul Shipka, își descria sentimentele într-o scrisoare către sora sa: "Am dormit la poalele unui munte, ce l-am trecut a doua zi, care separă Bulgaria de România (antica Tracie) și care, deși este astăzi pervertit prin numele de Bal.Kan, nu este altul decît anticul Haemus".⁸ Aceasta a fost una dintre primele dăți cînd lanțul munților ce taie Bulgaria de la est la vest și se întinde paralel cu Dunărea era numit "Balcanic", echivalentul turcesc pentru "munte împădurit".

Încă de la începutul secolului al XIX-lea, "Haemus" și "Balkanic" erau folosite interșanțabil. După 1820, "balcanic" devine termenul preferat, deși nu unicul.

Motivul pentru care "balcanic" devine una dintre denumirile cele mai des folosite (alături de Europa de Sud-Est), are prea puțin de-a face cu geografia exactă. Geograful german August Zeune a fost primul care a folosit termenul "Peninsula Balcanică" (*Balkanhälfeland*) în 1809. La începutul secolului al XX-lea, termenul "Peninsula Balcanică" sau, pur și simplu, "Balcanii", era folosit din ce în ce mai mult și se instituise având mai degrabă o conotație politică decît una geografică. Se poate stabili o corelație între tonul acestor descrieri de călătorie și principalele tendințe în

politica externă. Pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, relațiile dintre Anglia și Imperiul Otoman erau, în principal, comerciale și abia către sfîrșitul secolului legăturile diplomatice au căpătat treptat prioritate; în acea perioadă, Marea Britanie devenise, fără îndoială, națiunea industrială și comercială conducătoare de pe glob. După înfringerea lui Napoleon și expansiunea teritoriilor sale de peste mări, Marea Britanie devenea cea mai mare putere colonială, iar politica sa externă era orientată către menținerea și extinderea unei "Pax Britannica". În Europa, această politică a fost pusă în aplicare prin menținerea sistemului "echilibrului de putere", sistem în care, în cursul secolului al XIX-lea, Imperiul Otoman devenise un element decisiv. În 1830, o dată cu apariția Rusiei ca o figură centrală în Europa și cu succesul său teritorial împotriva otomanilor, Marea Britanie adopta, ca un element major al politicii sale externe, menținerea integrității și inviolabilității Imperiului Otoman. De acum înainte, povestirile călătorilor au fost puternic marcate de vederile politice ale autorilor lor, care, de obicei, reflectau linia oficială a guvernului.

Lăsînd la o parte utilitatea politică, este clar că percepțiile asupra Balcanilor s-au dezvoltat contrazîndu-se una pe cealaltă. Persistă un discurs dominant stereotipic. Important este faptul că acest discurs, cu o clară tendință politică și de clasă, s-a transmis. Această transmitere reclamă un studiu amănuntit, prin analiza discursului și pe fundalul dispunerii puterii.

Sînt observabile două modele: unul este "lentila" aristocratică prin care erau evaluate evenimentele din Imperiul Otoman și din Balcani; celălalt este cel care, vag, poate fi numit burghes. Părtinirea aristocratică fusese evidentă prin respectul arătat inițial față de puterea otomană și, mai tîrziu, în manifestările de dispreț față de decăderea imperiului. Acest dispreț însemna regretul față de trădarea măreției și dovedea o profundă acceptare a imperiului și a autoritatii: în ciuda retoricii antimusulmane, fundamentalist-creștine (mai ales puritane), era mai ușor pentru elitele conducătoare din Europa secolului al XIX-lea (mai ales în Marea Britanie) să se identifice (ceea ce au și făcut) cu stăpînii otomani decît cu balcanicii insolenti. Multă occidentală împărtășeau, de fapt, atitudinea generală a guvernului otoman față de țărănimile: ea trebuia protejată și menită.

Al doilea model în descrierile Balcanilor s-a dezvoltat în decursul secolului al XIX-lea. Bazată pe o gîndire liniară, evoluționistă și pe dihotomii precum progresiv/reacționar, avansat/înapoiat, urban/rural, industrializat/agrар, rațional/irational, istoric/non-istoric etc., această abordare a fost rezumată de Rebecca West.

În timp ce imperiul era respins ca un obstacol fun-

damental în calea progresului, nu se diminua nici disprețul general pentru țărănimile. Totuși, acest dispreț îmbrăca alte forme: țărănimile erau considerate ca o rămășită a unei ordini sociale și economice trecute, un obiect rar, depozitar al obiceiurilor și credințelor arhaice.

Prejudecata aristocratică față de societățile țărănești egalitare a fost transformată de cultura urbană ratională într-o respingere completă a ceea ce era percepuit ca fiind o tradiție rurală, superstițioasă, irațională și înapoiată. În forma sa extremă, de pildă, printre socialiștii secolului al XIX-lea, această condamnare prezicea în mod categoric dispariția țărănlui și nega dreptul la existență națională a acestor *Völkerabsfälle*. Însă, desconsiderarea țărănimii nu a împiedcat manifestarea unei extrem de influente obsesiuni legată de cîntecele populare, basmele populare și tradiții, în general, și de cele balcanice, în special. Un puternic produs derivat al filosofiei herderiene și al romanticismului secolului al XIX-lea, etnografia, a conservat o enormă bogătie de informații despre viața satului; nu a făcut-o însă de dragul țărănlui, ci de dragul conceptului de *Volk*. Pasionații de folclor tineau să fie admiratori ai cunoașterii despre țărani, nu ai țărănilor însăși. Așa cum a fost formată în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, cercetarea academică asupra Balcanilor a fost puternic influențată atât de romanticism, cât și de evolutionism. Aflat în centrul tradiției academice germane ce se preocupă de Balcani, romanticismul a lăsat posterității o fascinație pentru folclor și limbă; venind din tradiția anglo-saxonă, taxonomia darwinistă localiza în mod categoric Balcanii în zonă civilizației.

Așadar, către sfîrșitul secolului al XIX-lea existau două modele de percepție a Balcanilor care, în lipsa unei mai bune definiții, pot fi numite, vag, modelul aristocratic și modelul burghes. Aceste modele au fost transmise de-a lungul perioadelor următoare și perpetuate, uneori cuvînt cu cuvînt, altele într-o formă modificată, adesea împărtășită, de generații succesive. Deși problema Macedoniei contribuise la reputația Peninsulei ca o regiune turbulentă, termenul "balcanizare" a fost inventat în timpul războaielor balcanice și primului război mondial, pe cînd definitiv o imagine negativă a acestei zone. O nouă trăsătură a fost adăugată acestei imagini: violență. Occidentalii s-au îngrozit întotdeauna de barbarile, în aparență, "estice" – mai ales tragerea în teapă. Această pedeapsă a fost descrisă de toți călătorii și exotismul său a alimentat imaginatia occidentaliilor – și, ca rezultat, Vlad Tepeș a fost transformat în figura nemuritoare a lui Dracula. Însă, descrierile anterioare nu au reflectat o autopercpetuită superioritate morală și nu au atribuit niciodată atrocitățile din această regiune unor deficiențe genetice. Violența, ca *leitmotiv* al Balcanilor, este, strict vorbind,

un fenomen ulterior războaielor balcanice.

În perioada interbelică, o altă fațetă, care se "copesce" în gîndirea secolului al XIX-lea, a fost adăugată termenului "balcanic": cea rasială. Un învățăcel al lui Gobineau și Chamberlain, pentru a menționa doar cîțiva dintre fondatorii rasismului, Hermann, conte von Keyserling, a fost o figură influentă în filosofia auto-cunoașterii și în psihologia culturală, în jurul căruia a fost formată la Darmstadt, în anii '20, o școală (*Schule der Weisheit*), ce intenționa să conducă oamenii prin cunoaștere creativă, la autorealizare. În 1928, Keyserling publică *Das Spektrum Europa*, unul dintre cele 12 capitole ale lucrării săi dedicat Balcanilor: "Care este semnificația Balcanilor pentru noi, cei care trăim în alte țări? (...) De ce cuvîntul "balcanizare" este aproape întotdeauna corect înțeles și corect aplicat? (...) După cîte îmi dau eu seama, sensul său simbolic poate fi cel mai bine înțeles raportîndu-ne la două puncte de plecare: primul îl reprezintă afirmația unanimă acceptată că Balcanii sunt «butoiul cu pulbere» al Europei; al doilea îl reprezintă o ură rasială fundamentală și ireconciliabilă".⁹

Oferind lungi descrieri ale grecilor, românilor și turcilor (sîrbii, bulgari și albanezii erau "rase primitive de luptători și haiduci" ce nu meritau atenție), Keyserling sintetizează imaginea Balcanilor astfel: "Balcanii de astăzi nu sunt decît o caricatură a Balcanilor de altădată. Spiritul Balcanilor ca atare, este spiritul vrajbei eterne. Locuitorii de rase primitive, ei reprezintă imaginea clasica a luptei primordiale dintre unul și totul. În cazul națiunilor și indivizilor foarte înzestrăți și foarte educați, această imagine apare ca spirit al luptei. Dar, în cazul Balcanilor, acest spirit nu reprezintă altceva decît puterea formată originară".¹⁰

În lucrarea lui Keyserling, fosta dihotomie între stăpîni bine-crescuți și supuși umili a căpătat o rationalizare teoretică: locuitorii Balcanilor, ca "hibrizi" săi, din punct de vedere rasial și cultural, inferiori nu numai occidentalilor, ci și orientalilor.

În sfîrșit, un nou aspect al imaginii Balcanilor s-a adăugat după cel de-al doilea război mondial, cînd un nou demon, un nou "altul", comunismul, a fost grefat pe vechea imagine; de acest nou aspect au fost scutite două dintre cele mai importante reprezentante ale *Kulturaum-ului balcanic*, Grecia și Turcia.

Începînd cu anii '70, discuțiile asupra identității Europei Centrale s-au intensificat și au devenit tot mai zgromotoase. Ideologi ce căutau să rationalizeze și să legitimeze rupturile emancipatoare de sub tutela Uniunii Sovietice au privit regiunea Balcanilor în termeni contrariilor, adică: catolicism și ortodoxism, Bizant și Occident. Europa Centrală a fost legată de "domeniul nebulos al valorilor occidentale", în timp ce

Balcanii și Rusia sînt, dacă nu strict asiatici, atunci semiasiatici, *Halb-Asien*, reprezintă "Europa sălbatică", "Cealaltă Europa" sau sînt desemnați prin conceptul nou formulat și ostentativ neutru, de "Eurasia".

Discursul actual asupra Balcanilor reflectă și o schimbare în politica occidentală în privința Turciei. Înainte de secolul al XX-lea, a existat o atitudine ambiguă față de Turcia: deși se manifesta o empatie, poate inconștientă, cu puterea dominantă, există, de asemenea, și simpatie pentru coreligionarii creștini, deși acest lucru nu era în mod necesar reflectat în politicile oficiale, cel puțin în Marea Britanie. Marea Britanie, în special, era antirusă și se considera obligată să sprijine Imperiul Otoman ca pe un aliat și ca barieră împotriva expansiunii rusești către sud și est. Această configurație geopolitică a fost în multe privințe moștenită de către Statele Unite, iar Turcia a devenit un element important în alianța anti-sovietică a Războiului Rece. Nu mai există nici o ambiguitate: Balcanii nu mai erau creștini, ci comuniști. În plus, începînd cu cel de-al doilea război mondial, a devenit nejustificată critica oricarei societăți, inclusiv Turcia, pentru că nu este albă, creștină sau europeană.

Este justificat a reevalua imperiile, inclusiv ultimul imperiu multinațional, cel sovietic. Referitor la imperii, epite precum "anormal" nu vor mai fi, probabil, întrebuiate în scrierile academice. Și, cu siguranță, nu este justificat ca politicienii și intelectualii din Balcani să se folosească de Imperiul Otoman și Turcia ca "tapi îspășitori" pentru toate necazurile și proasta lor administrație, să încerce să se definească raportîndu-se la un "altul" demonizat, să recurgă, literalmente, în acest caz, la orientalism. Roland Barthes remarcă faptul că reprezentările și mentalitățile colective pot fi înghețate, păstrate inerte de către putere, presă, și valorile domînante. David Spurr a arătat că, în cazul lumii a treia, în timp ce presa continuă să adere la imaginile normative ale civilizației, formate în timpul perioadei coloniale, antropologia și criticismul cultural au cercetat consecințele unor astfel de imagini. O astfel de cercetare nu a fost îndreptată către Balcani pentru că, probabil, statutul lor non-colonial i-a lăsat în afara sferei de interes a criticii post-coloniale și a criticismului cultural și pentru că antropologia balcanică și, în general, cea europeană au fost întrucâtva marginale în acest domeniu.

Balcanii au beneficiat puțin de pe urma descoperirii și invenției. Balcanismul și obiectul său de referință sînt inclusi într-un cîmp al discursului în care "Balcanii" reprezintă perechea opusă a "Occidentului" și "Europei", în timp ce "balcanismul" reprezintă partea înțunecată a "civilizației occidentale".

Pe cînd Balcanii constituiau o parte a modelului denigrator difuz, îndreptat către Est, iar "orientalismul"

reprezenta "altul" necesar pentru "Occidentul" și "Europa" autoesentializante, există încă perspectiva redescoperirii lor într-o manieră pozitivă. O dată cu redescoperirea Estului și a orientalismului ca valori semantice independente, Balcanii sînt lăsați în robia Europei, ca anticivilizație, *alter ego*, ca partea înțunecată din interior. □

NOTE:

1. Agnes Heller, "Europe: An Epilogue?" in *The Idea of Europe: Problems of National and Transnational Identity*, eds. Brian Nelson, David Roberts and Walter Weit, New York, Berg, 1992, p. 14.

2. Carnegie Endowment for International Peace, Division of Intercourse and Education, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, No. 4, 1914.

3. *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict* by George F. Kennan, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1993.

4. *Idem* p. 9.

5. *Ibid.* p. 4.

6. *Ibid.* p. 11, 13.

7. *Ibid.* p. 12-13.

8. John B.S. Morritt of Rokeby, *A Grand Tour. Letters and Journeys 1794-1796*, ed. G.E. Marindin, London, Century Publishing, 1985, p. 65.

9. Count Hermann Keyserling, *Europe*, trans. Maurice Samuel, New York, Harcourt, Brace and Company, 1928, p. 319.

10. *Idem*, p. 321-322.

Traducere de
Louis ULRICH

MARIA TODOROVA – born in Sofia, Bulgaria. She graduated from the University of Sofia, in History and English Philology. She holds a Ph.D. degree from the Institute for Oriental Studies in St. Petersburg. Since 1992 she is Professor of History at the Department of History at the University of Florida. She authored *Ruggier Boshkovich* (1975), *Selected Sources for the History of the Balkan Peoples, 15th-19th cc.* (1977), *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria* (1993), *Imagining the Balkans* (forthcoming 1995).

Este România o țară balcanică?

EUGEN PREDA

The belonging of Romania to a certain geographical area concerns both WEU and Romanian diplomacy. After reviewing the geographical, historical, and political meanings of the Balkans, the author emphasizes that, recently, Romania started to be seen not as a Balkan country, but as a Central-European one neighboring the Balkans. Although the article does not aim to clarify the issue, it is a challenge addressed to specialists and to those interested in offering an useful and very necessary answer.

AM PRELUAT ultima parte a primei întrebări din dialogul Liane Ionescu cu Neagu Djuvara, deoarece tema mă preocupă de foarte mulți ani. Răspunsul pe care voi încerca să îl formulez nu are nimic polemic la adresa ideilor exprimate de domnul Neagu Djuvara. Mai mult, împărtășesc fără rezervă o serie de opinii ale domniei sale, pe care le-am citit în *Sfera Politicii* (nr. 25/februarie 1995).

Astfel, încă din 1972, în teza de doctorat pe care am susținut-o în decembrie, același an, m-a preocupat chestiunea definirii clare a locului geografic al țării noastre, atrăgînd atenția că, în 1940, Nicolae Iorga, într-o amănuntită analiză istorică, spunea că România aparține din punct de vedere istorico-geografic *sud-estului european*, că includerea ei numai în spațiul *balcanic*, cu toate legăturile strînsе dintre poporul român și popoarele peninsulei, este o idee "cu totul gresită" (N. Iorga, *Ce este Sud-Est European?*, București, 1940, pp. 5-7). De altfel, cum menționa conf.dr. I. Sîrcu într-o lucrare apărută la București, în 1971, la Editura Didactică și Pedagogică, conform disciplinei *Geografia-fizică*, precum și învelișului geografic al țării și al legăturilor naturale ale teritoriului național cu unitățile din jurul său, România "este situată la interfața principalelor regiuni geografice ale continentului european". Evident, ca unul dintre nașii Antantei Balcanice în perioada antebelică și, începînd din toamna anului 1957, ca inițiator al unei deschideri ce viza ansamblul peninsulei balcanice, chestiunea apartenenței sau neapartenenței României – din punct de vedere istoric și al geografiei fizice – la spațiul balcanic nu avea, poate, relevanță. Este totuși de menționat că în *Dictionarul Diplomatic*, apărut la București în 1979, articuloul despre Balcani începea cu următoarea afirmație: "(în accepția istorico-politică, încetată mai ales în sec. 19 și 20), zona care include țările europene din SE continentului și anume: Albania,

Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, România și Turcia" (op. cit., p. 121).

Poate ar părea surprinzător dar, într-o lucrare de referință apărută cu numai doi ani în urmă, enumerarea țărilor care aparțin Peninsulei Balcanice este identică (*Dictionnaire Geopolitique – sous la direction de Yves Lacoste* – ed. Flammarion, Paris, 1993, pp. 244-247). "Balcanii sunt într-un spațiu mai puțin definit prin geografie (lanțul Balcanilor, care se găsește numai în Bulgaria, nu delimităza în nici un fel vreun teritoriu, iar frontierele nordice ale Peninsulei sunt dificil de stabilit), față de căt sunt de determinați prin istorie. Imperiul bizantin a lăsat o religie, dogma creștin-ortodoxă, al cărei loc de reședință suprem a rămas Patriarhia din Constantinopol; apoi Imperiul Otoman a propagat Islamul, dar a constituit mai ales o barieră, separând această regiune, timp de cinci secole, de restul Europei și de evoluția sa. Balcanii, în ochii Occidentului, reprezintă, deci, Europa contaminată de către Orient" (*ibidem*).

Conform acestei surse, idei asemănătoare sunt împărtășite și de alți autori prestigioși în încercarea de delimitare a Balcanilor care "nu datorează nimic geografiei fizice sau politice actuale. Balcanii se opresc acolo unde începează influența Bisericii ortodoxe, adică pe Coastele Dalmătiei, în Croația, în Voievodina și în Transilvania". Desigur, este bizară această teorie, care operează în sfera geo-strategică cu notiuni care nu au nimic de-a face cu domeniul. Dar, dată fiind largă răspîndire a unor asemenea "teorii", nu credem că ele ar putea fi ignorate și, cu astă mai puțin, amintite fără a fi înfruntate. Am dorit totodată să semnalăm că o altă sursă prestigioasă (*ATLAS STRATEGIQUE – Geopolitique des rapports de forces dans le monde – L'après Guerre froide* – Gerard Chaliand, Jean-Pierre Rageau – Edition complexe – 1994, Paris) nu conține nici o referire la Balcani ca atare. Totuși, în capitolul intitulat

"Inamicitii tradiționale încă vivace", după ce se precizează că "inamicitii tradiționale reținute sunt cele care au încă o permanentă (...) fiind bazate pe rivalități geo-istorice vechi, continuând să întrețină tensiuni latente (...) și alimentând antagonisme, mai mult sau mai puțin deschise", sunt enumerate în Europa următoarele: "Bulgaria-Turcia; Grecia-Turcia; Albania-Serbia; Turcia-Rusia; România-Ungaria (revendicări privind maghiarii din Transilvania); Polonia-Rusia; Polonia-Germania" (pp. 37 și 38).

Interesant este faptul că, în pofta pretențiilor de "impartialitate" ale autorilor, numai privitor la "inamicitii tradiționale" dintre Ungaria și România se dau explicații suplimentare, cum de asemenea frapantă este inversare, în însurire, numai în cazul României și al Ungariei a numelui țării care are revendicări teritoriale, lăsând impresia că România este cea care are pretenții în afara granițelor sale.

Să mai reținem și faptul că noțiunea de "balcanizare" a căpătat o largă răspândire, având, bineînțeles, conotații negative. În *Dictionnaire géopolitique* se relevă că termenul de balcanizare "se aplică mai ales Africii, de la decolonizare". Conform sursei citate, termenul ar fi apărut la începutul anilor '70, fiind propulsat mai ales de gazetari, "prin amintirea celebrei și complicatei «problemă a Balcanilor», considerată ca una dintre cauzele principale ale primului război mondial". Autorul precizează însă că termenul de "balcanizare", care implică o operațiune voluntară de îmbucătărire, este necorespunzător pentru Africa... (p. 244). Este interesant de semnalat, de asemenea, că în Statele Unite, conform *Safire's Political Dictionary – An Enlarged Up-to-date of The New Language of Politics* – William Safire – Ballantine Books, 1980, New York, la termenul "balcanizare" se face trimisie la "vietnamizare" (p. 39).

De remarcat este însă că, în prezent, administrația americană a renunțat la distincțiile regionale dintre Balcani și Centrul European. Așa rezultă, cel puțin, dintr-o convorbiere avută de ambasadorul SUA la București, Alfred Moses, la 16 martie 1995, cu redactorii unor cotidiene din România. Din această "preieră pentru presa românească", după cum scrie *Cotidianul* (nr. 66, marți, 21 martie), reproducem și pasajul care ne interesează în cazul pe care îl tratăm:

"Nord Est Press: Se știe că există o prăpastie între țările din centrul European și cele din Balcani..."

Excelența Sa Alfred Moses: ...mai întâi spuneți-mi unde credeți că se află România?

"Nord Est Press: Eu aş plasa-o în partea balcanică. Credeți că această diferență se reflectă în politica SUA față de această regiune?"

Excelența Sa Alfred Moses: Guvernul nostru nu

recunoaște distincțiile regionale dintre Balcani și centrul Europei. E o delimitare artificială. Țările din această zonă trebuie privite individual, nu colectiv. Poziția guvernului nostru este că extinderea NATO în această regiune trebuie să se facă în funcție de țară. Mai întâi trebuie stabilite criteriile de admitere în NATO... Extinderea va avea loc în 1995 și nu se face nici o diferențiere între România și Polonia, Cehia, Slovacia și Ungaria. Din punctul nostru de vedere, totul depinde de felul în care țările vor putea îndeplini condițiile ce vor fi stabilite pentru intrarea în NATO. Nu are nici o legătură cu regiunea din care fac parte."

Această poziție pare să corespundă cu decizia, comunicată la finele penultimei săptămâni din septembrie 1994, de către Departamentul de Stat, privind să hibbarea denumirii oficialui "Europa de Est" în ceea de "Europa Centrală". De altfel, încă în luna iulie 1992, Uniunea Europei Occidentale, într-un document consacrat colaborării mai strânsă dintre UEO și unele dintre noile democrații europene, identifică drept state ale Europei Centrale: Bulgaria, Republica Cehă, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Slovacia și Ungaria.

Totuși, să încercăm să observăm care este percepția lumii academice din Statele Unite față de întrebarea "Ce sunt Balcanii?". Printr-o coincidență, la numai cîteva zile după discuția la București a ambasadorului SUA, dl. Alfred Moses, cu unii comentatori români, ne-a parvenit un amplu interviu cu profesorul de istorie George Jewsbury, de la Universitatea din Oklahoma, specialist în istoria Rusiei și Balcanilor. Redăm din textul transcrierii interviului difuzat de Radio France Internationale, în 18 martie, la ora 23:00:

"Reporter: Vă propun să abordăm împreună un subiect interesant și adeseori aflat în mijlocul unor discuții sau reflecții controversate: Balcanii. Balcanii desemnează, după cum știm, o regiune geografică în Europa, dar acest cuvînt este uneori folosit și cu o conotație morală, aş zice, desemnînd o idee de dezordine, printre altele. Ce sunt, pentru Dvs., Balcanii?"

George Jewsbury: Balcanii sunt o regiune geografică. Este vorba, pur și simplu, de un nume, nu de un adjecativ. Este un spațiu situat la sud de Sava și Dunăre, un spațiu care a fost sub dominație turcească timp de cinci secole. Istoria a fost aici foarte violentă, pentru că este un loc geografic foarte violent, un spațiu care a cunoscut multe războaie de cucerire și fapte reprobabile. Din nenorocire, astăzi, încă, această regiune se găsește în aceeași situație, un loc al tuturor conflictelor și un loc unde nu este favorizat spiritul constructiv. (...) Cît privește Balcanii, ca să ne întoarcem la punctul de plecare, este vorba, cum spuneam, de un spațiu geografic, nu este vorba de o condiție morală, intelectuală

sau spirituală. Oamenii din Balcani sunt, de asemenea, produsul situației guvernelor respective.

Reporter: Cum percep americanii această regiune a lumii? Oare politică americană urmează întrucînă această percepție?

George Jewsbury: Îmi propuneți să vorbesc din punctul de vedere al americanilor în general, dar, aşa cum ști, este imposibil – și este vorba de americani, de francezi, de români – de determinat omul din punct de vedere psihic. Pentru americani, Balcanii nu reprezintă o preocupare de prim ordin. Am putea aproxima spunând că Balcanii sunt o chestiune de al patrulea rang, după cumpărături, politică, procesul în curs al fotbalistilor americanii, care este foarte important pentru opinia publică. Nu știu de ce, nu mă întrebăti de ce. Și iată, pe locul al cincilea chiar sosește situația din Balcani și Bosnia. Existenta sau nu a unei probleme sau a altieia, în opinia americanilor, și rangul ei de importanță este o chestiune în care televiziunea are un rol decisiv. Totul depinde de decizia CNN, CBS, NBC sau ABC, celebrele canale de televiziune, de a trece pe posturile lor știri despre Bosnia, Sarajevo, dacă nu cumva vor considera că imaginile sunt prea socante. Dar, cum spuneam, această regiune nu reprezintă pentru americanii de rînd un lucru de prim interes. Guvernul american se află într-o situație foarte stranie. Noi, americanii, în general, ne aflăm în ceea ce aş numi «depresia de după petrecere». (...) Cum ar spune specialiștii militari, politica noastră este asemenea armelor cu acțiune limitată. Aria de acțiune, efectele, sunt limitate. De aceea, dacă un război balcanic va izbucni, nu vom putea oferi mai mult decât compasiunea noastră. Ceea ce va putea determina intervenția noastră masivă este Macedonia. Pentru noi, aceasta reprezintă un interes major geopolitic. Străpungerea liniei reprezentată de Macedonia ar constitui pentru noi o sfidă adresată Greciei, Turciei și ar fi foarte grav. Dacă războiul se menține în zonele deja angajate – Bosnia, Croația, Serbia, Muntenegru –, politica noastră rămîne neschimbătă. Este de

datoria europeanilor să întreprindă ceva, pentru că acest război îi privește direct. Aceasta este opinia mea strict personală, punctul de vedere al unui profesor de istorie. Am însă prieteni care sunt mai direct implicați în aceste probleme și, după părerea lor, SUA nu trebuie să intervină în forță, acum, în acest conflict. Și iată de ce: în concepția noastră, Balcanii sunt o mare etnică pentru care nu există nici o soluție definitivă. Știm foarte bine ce s-a întâmplat cu armata germană în Iugoslavia, în timpul celui de-al doilea război mondial. Or, această comparație este foarte prezentă în spiritul specialiștilor noștri, generalul Collin Powell ne-o reamintește deseori. Așa cum spuneam mai înainte, americanii sunt oameni pragmatici, deviza lor este "noi facem". Or, dacă nu întrevădem reunirea condițiilor propice pentru acțiune, preferăm să nu intervenim, cu o singură condiție: conflictul să nu se extindă în Macedonia. Repet, este părea mea personală."

Oricum, chestiunea definirii apartenenței la o anume zonă geografică a început să preocupe nu numai Uniunea Europei Occidentale, ci și diplomația românească. Astfel, la o întîlnire a conducerii și cursanților Colegiului Național de Apărare cu reprezentanții Radiodifuziunii Române (24 mai 1994) s-a arătat: "Ministerul de Externe a și răspuns. La Crans Montana, dl. Meleşcanu a spus: «România este o țară central-europeană care se învecinează cu Balcanii»".

O amplă pledoarie în acest sens, și într-un cadru asemănător, a susținut doamna cercetător doctor Elena Zamfirescu. De altfel, preocupările domniei sale, de pildă, versiunea actualizată a unui capitol din studiul "Implications of transition to consolidation of democratic regimes in Southern Europe for continental and Mediterranean Security" (The RUSI Journal – December 1994), intitulată "Fuga din Balcani" (apărută în *Radio Observator. Lumea în sapte zile* – anul 3, nr. 9, 27 februarie 1995, pp. 4-11) ar merita să fie mai bine cunoscut prin tipărirea chiar în paginile acestei reviste.

Este România o țară balcanică?

Vom încheia acest "conspic" fără a formula răspunsul precis la întrebarea pusă. Dar, sper că o largă discuție cu participarea politologilor, diplomaților, ziaristilor și a altor categorii interesate în a da răspuns întrăbării, ar fi nu numai utilă, ci și absolut necesară. □

EUGEN PREDA (born in 1929). Graduated from the Academy of Economical Sciences in Bucharest, Department of International Relations. He published books on International Relations and most recently he co-authored (with Cornelius Bogdan) *The Spheres of Influence*.

Mahalaua Balcanică: mecanica marginalizării

GABRIEL IVAN

The scenario of a second Yalta which has abandoned Romania and the other ex-communist states from the Balkans into the sphere of influence of the former Soviet Union, is the most popular geopolitical hypothesis in these countries. The present study tries to demonstrate that the isolation of the Balkan area at the periphery of the future European order is not due to an international plot, but it is the resultant of extremely diverse economic, political, cultural, geostrategical and historical factors.

PREȘEDINȚII MITTERAND și Gorbaciov lansau, pe la jumătatea anilor '80, proiectul Casei Comune Europene. Acest proiect viza omogenizarea spațiului european prin reconverțirea Europei de Est la standardele civilizației nord-atlantice. Foste țări comuniste s-au lăsat rând pe rând cuprinse de euforia miielor de cupe de șampanie închinată viitorului edificiu european care urma să se întindă de la Atlantic până la Munții Urali, dacă nu chiar mai departe, până pe coastele Pacificului. Ele s-au lăsat acaparate rând pe rând de promisiunea unei Europe unită sub îmsemnările democrației și prosperității occidentale. Această tentație a amorsat efectul "bulgărelui de zăpadă" care a demolat în câțiva ani sistemele comuniste din răsăritul Europei. Liderii reformatori din această regiune nu au fost trași afară de sub carapacea comunismului ortodox și a doctrinei Brejnev de restricțiile impuse de falimentul social și economic sau de atașamentul lor subit față de democrația liberală. Țările Estului au fost vrăjite de mirajul europeanizării. Ce putea fi mai tentant pentru niște popoare care considerau deja socialismul o experiență istorică ratată și resimțea din plin consecințele traumatizante ale acestei ratări? Nu era prima dată cînd est-europenii se antrenau într-un asemenea efort de sincronizare cu Europa. Români și o făcuseră cu bune rezultate începînd de pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Optiunea strategică a integrării în Europa Occidentală a reprezentat obiectivul fundamental al aşa-zisei "partide naționale" și al majorității clasei politice interbelice. Colectivismul bolșevic de sorginte asiatică a vătămat o parte din țesutul europeanității noastre, dar nu a reușit să ne expulzeze din aria de iradiere a modelului occidental. Scurta perioadă de dezghet, dintre 1964 și 1977, a constituit și ea o tentativă (evident, superficială) de reinserție în cadrul unui orizont european.

Care sunt șansele noului proiect integrator anunțat acum zece ani de către conducătorii puterilor occidentale, în cazul României și al zonei din care face parte?

Cum se explică scăderea entuziasmului și faptul că după 1990 ei și-au nuanțat ofertele inițiale? Ridicarea "cortinei de fier" a deplasat spre est granița viitoarei Case Europene, dar nu atât de mult pe cît sperau esticii. Această nouă frontieră a Occidentului nu se va așeza pe Urali, și nici măcar pe Prut. Ea pare să despartă statele baltice de CSI, Ucraina Occidentală de cea Răsăriteană, Ungaria și regiunile locuite de maghiarii din Transilvania de restul României, Federația croato-bosniacă de Serbia și de regiunile sîrbești din Bosnia. Prăbușirea "zidului Berlinului" nu a dus la omogenizarea spațiului european. Ea a deschis, dimpotrivă, două noi fali geopolitice în chiar inima fostei Europe de Est. Aceste fali au dislocat trei zone distincte astă din punct de vedere al vitezei și rezultatelor tranzitiei, cît și din punct de vedere al perspectivelor integrării lor în NATO și în Uniunea Europeană. Analiștii politici și politicienii vorbesc deja de trei entități geopolitice distincte: Europa Centrală, Balcanii și spațiul CSI.

Fosta Europă de Est reprezenta, desigur, o realitate oarecum artificială. În acest conglomerat fusesează înglobate, sub șenilele victorioase ale Armatei Roșii, țări și regiuni despărțite prin faptul că în decursul istoriei au făcut parte din imperii diferite; prin importante decalaje economice și sociale; prin diferențe culturale de neglijat. Uniformizarea rapidă și brutală a Europei Centrale, a Balcanilor și a spațiului rusesc a fost precedată – pe parcursul epocii moderne și în perioada interbelică – de evoluții mai lente în aceeași direcție: apariția unor arii statale de sinteză, prin alipirea de către Serbia și România a unor regiuni care aparținuseră Imperiului habsburgic și apoi Austro-Ungariei; tendința egalizării nivelului de dezvoltare a României cu cel al Poloniei sau Ungariei etc. În timp ce perioada interbelică a tras România spre Europa Centrală, instaurarea comunismului a integrat Europa Centrală în Europa de Est. Toate aceste antecedente istorice justifică individualizarea, după prăbușirea comunismului, a celor trei categorii de

state ex-comuniste și declanșarea unei dinamici în mai multe vîzeze a europeanizării. Dar numai într-o anumită măsură.

Prima categorie grupează Cehia, Ungaria, Polonia, Slovacia, Slovenia, statele baltice și, probabil, Federația croato-bosniacă. Cei patru din Clubul de la Vișegrad și Slovenia au fost anunțați că vor fi primiți în NATO imediat după 1996. A doua categorie cuprinde statele din CSI. Aflate într-o poziție codașă în cursa spre Europa, ele vor opta, probabil, pentru varianta constituirii unui pol de forță alternativ în raport cu structurile europene și nord-atlantice. Vom aborda în continuare problematica spațiului post-sovietic doar în măsura în care ea influențează jocul europeanizării în celelalte două zone ale fostei Europe de Est. A treia categorie include țările balcanice: Bulgaria, Iugoslavia (inclusiv zonele care vor fi alocate sîrbilor bosniaci) și Albania.

Regiunea balcanică se găsește într-o situație ambiguă. Țările din Balcani par blocate într-o stare intermediară între Europa și lumea a treia, între democrație și autoritarism, între sistemul pieței libere și economia de tip mafiot, între fostele colege din lagărul sovietic care au evadat deja din pluton în direcția Vestului și CSI. Izolate într-o anexă a viitorului edificiu european care începe să-și înalțe zidurile undeva în vestul României și pe cîmpurile de bătălie din Bosnia, ele împărtășesc condiția mahalalei. Un adevarat "apartheid geopolitic" le-a plasat după 1992 la periferia ordinii europene, "dincolo de barieră", în mahala metropolei comunitare. Eliberați din lanțurile de călă ale comunismului, locuitorii lor experimentează de câțiva ani distopia marginalității. Ei trăiesc în mod acut sentimentul discriminării zonale și toate celelalte psihote colective ale mahalalei.¹

Se poate vorbi de un tratament diferențiat al Europei Centrale și Balcanilor din partea Occidentului? Probabil că da. Deși pomenite în discursurile despre Europa unită, statele ex-comuniste din Balcani au fost excluse din planurile pe termen mediu și scurt de extindere a NATO și UE. Ele nu au "încăput" pînă în prezent în cele mai puternice programe prin care Occidentul își operationalizează expansiunea în estul Europei. Trasele vizitelor liderilor occidentali, și mai ales creditele și investițiile occidentale, au ocolit cu obstinație această regiune. Revendicările formulate de balcanici prin diferite foruri internaționale au fost, în cel mai bun caz, ignorate. În condițiile în care cancelariile apusene au tratat cu maximă solicitudine pozițiile Ungariei, Sloveniei, Lituaniei sau Croației. Cel mai evident simptom al acestui tratament preferențial este atitudinea Occidentului față de popoarele fostei Iugoslavii. Cauza inițială a războiului care răvășește această țară a fost sprijinul acordat de occidentali opțiunii secessioniste a Croației, Sloveniei și Bosniei. Cu toate că nici în for-

marea Iugoslaviei, nici în istoria de aproape un secol a federației nu se putea proba existența unui "imperialism sîrbesc" – similar, de exemplu, celui răzvan, ale cărui recente operațiuni în Cecenia sau Moldova rămîn efectiv nepenalizate. Orice prognoză a desfășurărilor ulterioare spargerii statului iugoslav trebuia să avertizeze asupra consecințelor explozive ale acesteia și asupra pericolului aruncării sîrbilor (după 40 de ani de independentă față de Moscova) în sfera de influență rusească. La fel de părtinitor a fost și angajamentul Occidentului în războiul iugoslav. În timp ce Serbia a fost supusă unui embargo extrem de sever, Croația și, prin intermediul acesteia, musulmanii bosniaci au achiziționat aproape nestingheriți echipamente militare. Ofensivele lor în zonele de excluziune militară stabilite de ONU nu au stîrnit decât niște avertismente timide, pe cînd încălcările rezoluțiilor ONU de către sîrbi sănătoase pe destulă duritate. Or, ni se pare greu de susținut că într-un război civil se poate distinge între agresori și agresați; că doar sîrbii sănătoase la masacre; că dreptul la autodeterminare pe criterii etnice – care a dus la constituirea Croației, Sloveniei și Bosniei – a fost valabil în cazul acestora, dar nu se mai justifică în cazul poporului sîrb din Bosnia și Croația.

Au fost într-adevăr supuse statele din Balcani unui proces de segregare pe baze zonale față de vecinii lor din Europa Centrală? Considerați de către europeni un fel de cetățeni de categoria a două a viitoarei așezării europene, balcanicii au senzația atroce că au fost predestinați să locuască la marginea acesteia. Ei sănătoase convinsă că Occidentul î-a părăsit (pentru a două oară în istorie) în plasa imperiului sovietic. Cea mai populară ipoteză geopolitică din aceste state este scenariul "celei de-a două Yalte", care reedită refuzul americanilor de a debașa în Balcani la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Personal, nu cred în scenariul marginalizării țărilor ex-comuniste din Balcani la periferia proceselor integrării europene. Izolarelor lor în acest "no man land" dintre Orient și Occident a depins de o multitudine de factori interni și externi; de condiționări economice, politice și culturale; de calculele și de interesele diferitelor puteri, de propriile precarități. Toti acești vectori endogeni și exogeni au așezat zona balcanică la sfîrșitul listei de așteptare a țărilor care speră să fie admise în NATO și UE. Ei alcătuiesc laolaltă ceea ce numesc în titlul articolului "mecanica marginalizării". Care sănătoase deci resorturile periferizării României și celorlalte țări sud-est europene?

Călătorul care trece granița ungaro-română, cel ce aterizează la Sofia după un sejur în Praga sau vizitează Serbia și Slovenia nu poate ignora decalajul de civilizație dintre cele două regiuni ale Europei de Est. El este probat încă de dinainte de 1989 de diversi indicatori sociali și economici: ponderea industrializării și urbanizării; valoarea PNB pe cap de locuitor, rata mor-

talității infantile; structura consumului populației etc. Nu pot fi trecute cu vederea nici faptul că reformele economice și procesele de democratizare au demarat mai devreme și într-un mod mai benefic în majoritatea țărilor Europei Centrale; nici coagularea acolo a unei puternice disidențe anticomuniste; nici nivelul superior de cultură politică și de civism care a produs după primele alegeri din acele țări majoritatea parlamentare democratice.

Viteza integrării popoarelor din Europa de Est în structurile europene și euroatlantice depinde mai puțin de preferințele liderilor occidentali, și, mai mult, de propriile lor alegeri strategice. Se poate spune despre popoarele balcanice eliberate de sub comunism că au ales în mod hotărât Vestul? Ele au investit la conducerea statelor lor o serie de oameni politici care, spre deosebire de colegii lor din Europa Centrală, nu au fortat o deschidere decisivă în direcția Occidentului. Guvernările țărilor balcanice au tergiversat privatizarea, descentralizarea administrativă și formarea statului de drept. România și, mai recent, Bulgaria au cochetat cu ideea unei alianțe militare cu Rusia și a integrării economice în structurile CSI. Platformele de politică externă ale unor partide din coalitia guvernamentală de la noi exclud integrarea României în NATO și recomandă temporizarea efortului de intrare în UE. Aceste partide continuă la nivelul mentalităților și discursului politic toate psihotezele ceaușismului: antioccidentalismul; obsesia complotului internațional împotriva României; paranoia independentei; naționalismul cel mai temel. „Nu suntem nici cu Estul nici cu Vestul” – repetă mereu patronul regimului de la București, președintele Iliescu, pentru a proba că de mult dorește să fim admisi în structurile occidentale. De altfel, domnia sa, împreună cu actualul șef al partidului de guvernămînt – Adrian Năstase –, pregătiseră în 1991 un „tratat de amicizia” cu sovieticii, care, prin unul dintre articolele sale, interzicea accesul României în NATO. Stupoarea afișată de purtătorii de cuvînt ai actualului regim în fața deciziei NATO de a realiza lărgirea organizației spre Est în mai multe etape este cel puțin ipocrită. Conducătorii României nu au manifestat pînă în prezent voîntă politică necesară desprinderii țării spre Apus. Coalitia guvernamentală cuprinde în rîndurile ei partide și personaje politice scuturate periodic în ceea mai bună tradiție comunistă de acese de istorie împotriva acestuia. Poate că României și altor state balcanice li s-a cam trîntit ușa în nas; dar au băut ele într-adevăr la această ușă?

Toți acești factori de natură endogenă prevalează în cadrul „mecanicii marginalizării”, dar adoptarea strategiei extinderii spre Est în mai multe vîze a structurilor economice, politice și de securitate occidentale a depins și de o serie de jocuri.

Aceste jocuri de interes – foarte diverse și în gen-

eral necordonate – vor deplasa zona balcanică din semiperiferia arhitecturii europene spre periferia acesteia. Combinîndu-se, suprapunîndu-se și potențîndu-se reciproc, efectele politicilor est-europene ale diferitelor centre de putere pot crea impresia unei conspirații mondiale împotriva statelor din Balcani. De altfel, teoria conspirației și, în cadrul ei, ideea că am fost dați din nou rușilor reprezintă principala marotă publicistică din ultimii 5 ani.

Cel mai puternic factor extern este, într-adevăr, tentativa Rusiei de a-și conserva influența cel puțin într-o parte din fostele sale dominioane din Europa de Est. Deși învînsă în cadrul Războiului Rece, Rusia mai detine încă suficiente argumente militare care îi permit să-și impună hegemonia, dincolo de „vecinătatea sa imediată”, în Europa de Sud-Est. Aparentă lipsă de interes a occidentalilor pentru această zonă a facilitat menținerea influenței rusești în Bulgaria și creșterea acesteia în România și Serbia (țări care înainte de 1989 erau mai desovietizate decît Ungaria sau Polonia, unde chiar procesele de decomunizare inițiate la începutul anilor '80 s-au produs sub tutela Moscovei). Preocuparea specială a SUA pentru prezervarea unității statului bosniac (ale cărei rațiuni vom încerca să le deslușim ceva mai jos); interesul exclusiv al Germaniei pentru Croația și Slovenia (care sunt destinate să formeze o parte a spațiului german din viitora Europă unită) și absența unei politici iugoslave clare a Franței și Marii Britanii (cu toate că acestea asigură cea mai mare parte a forțelor militare desfășurate acolo) au aruncat Serbia în brațele Rusiei. O atitudine similară a Occidentului în cazul României va determina resovietizarea singurei țări latine din Europa de Est. Intenția Rusiei de a păstra cîte ceva din imperiu construit după al doilea război mondial nu mai trebuie probată. Occidentalii par dispusi să-i facă această „măruntă” concesie pentru a menaja orgoliile rânte ale Kremlinului. Singura noastră sansă ar fi ca – datorită prelungirii colapsului ei social și economic – Rusia să nu mai dispună de capacitatea strategică necesară revenirii sale în Balcani.

Al doilea element care alcătuiește aceste aparent scenariu al marginalizării Europei de Sud-Est este concurența acerbă dintre statele sud-est europene și cele central-europene pentru resursele alocate de Occident în vederea sponsorizării reformelor. Resuscitarea opțiunii izolationiste în majoritatea țărilor dezvoltate și ajutorul masiv pe care acestea au fost nevoie să-l acorde Sudului au diminuat foarte mult aceste resurse. Promovînd pe plan internațional imaginea unei Europe de Est iremediabil divizată între țările apte să se integreze în mod rapid în Europa și cele care nu au nici o sansă de europeanizare, statele ex-comuniste din Europa Centrală au atras în direcția lor majoritatea acestor resurse. Cele mai reușite dintre operațiunile de marketing geopolitic au fost: resuscitarea conceptului Mittel-

europei (ideea reunificării politice a acestei arii culturale specifice i-a sedus pe mulți dintre planificatorii politicilor internaționale datorită cultivării prin varii mijloace – de la scrierile lui Milan Kundera și filmele ungurului Sandor Pall pînă la articolele lui Otto de Habsburg – a nostalgiei după „atît de bine așezatul imperiu austriac” și după „minunata la belle époque”); exacerbarea problemei minorităților din Balcani și falsificarea unor evaluări ale istoriei sau situației actuale a țărilor balcanice (ca urmare a acestui demers propagandistic extraordinar de eficace, expertii occidentali au ajuns să considere că, de exemplu, perspectivele democratizării României sunt la fel de proaste ca și cele ale Sudanului; pentru că la noi nu ar fi existat nici o experiență democratică în perioada interbelică, pentru că România nu ar fi pătruns încă în fază modernității, pentru că, în sfîrșit, ea s-ar afla în pragul unui război interetic) (vezi S.P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twenty Century*).

Care sunt avantajele de care beneficiază central-europenii în urma excluderii Balcanilor din proiectul integrării europene? El își vor adjudeca enormele resurse destinate să fortifice frontieră de est a Occidentului – aşa-numita „centura sanitară” a acestuia – în fața pericolului reluatui expansiunii rusești (extraordinarul avînt al României după 1918 se leagă de plasarea sa într-o asemenea zonă-bastion a democrației). Țările de pe granița civilizației occidentale vor putea să administreze, cu mult profit, fluxurile economice dintre aceasta și stepa rusă. Europa Centrală ar fi avut de pierdut dacă o parte a acestui reieșu s-ar fi închis mai la sud, prin statele balcanice și a actionat ca atare cu destul succes pentru expulzarea acestora dincolo de frontieră.

Al treilea resort extern al marginalizării mahalalei balcanice este tendința refacerii sferei tradiționale de influență a Germaniei din centrul Europei. Principala consecință geopolitică a unificării Germaniei a fost ruperea ei din spațiul nord-atlantic și recuperarea identității sale geopolitice originare de țară central-europeană. După sfîrșitul Războiului Rece, Germania se găsește din nou în mijlocul Europei. Opțiunea pentru recăștigarea statutului de mare putere prin reorientarea politică externe spre zona de iradiere a culturii germane din Europa Centrală reprezintă una dintre ideile majore ale „noii drepte” (cel mai influent curent intelectual de pe culoarele puterii de la Bonn).²

Spargerea vechii Iugoslavii a fost precipitată de preșuna germană pentru recunoașterea independenței Sloveniei și Croației. Secesiunea acestora nu este, se pare, decît o etapă pregătită pentru integrarea într-o entitate supra-națională patronată de Germania. Ele trebuiau pentru aceasta să scape de balastul sărbesc. Așa cum remarcă Jonathan Eyal (în *The Times*, 29 mai 1995), datorită faptului că Anglia și Franța nu și-au formulat încă obiectivele în acea zonă, ele acționează de

fapt cu propriile mijloace militare și diplomatice pentru realizarea obiectivelor strategic germane. Nu înțimplatör Germania este cea mai radicală susținătoare a integrării în UE și NATO a celor patru din Grupul de la Vișegrad. Tot la fel de puțin înțimplatör, statele baltice s-au bucurat de tot sprijinul german atunci cînd și-au proclamat independența.

Deși se află într-o perioadă de relaxare a politicii lor est-europene, nu putem neglija nici interesele americane din această regiune. Reorientarea angajării SUA spre Pacific și spre America Centrală este dublată de preocuparea priorității pentru contracara terorismului islamic și pentru menținerea sub control a situației explozive din spațiul ex-sovietic. Dorința de a-i calma, cel puțin pentru o vreme, pe ruși i-ar putea determina pe americani să fie de acord cu refacerea hegemoniei acestora în Balcani. Dar SUA mai au posibilitatea de manevră alternativă: ele pot încuraja reinserția în Balcani a celui mai loial dintre aliații săi din lumea musulmană, Turcia. Impunerea Turciei ca putere regională ar constitui o contraponere astfel față de Rusia cît și față de statele islamic teroriste. SUA pot opta pentru refacerea influenței istorice a Turciei în Balcani. Aici poate fi cheia încăpăținării cu care americanii acționează pentru menținerea unui stat musulman în fosta Iugoslavie; aceasta ar explica nervozitatea celuilalt partener al SUA din sud-estul Europei, Grecia.

Să fie destinată oare regiunea balcanică unei noi creșteri a Imperiului otoman? Suntem oare din nou condamnați să alegem între suzeranitatea turcească și protectoratul rusesc? Bazarizarea economiei românești sau regionalizarea noastră într-un fel de piață comună a Mării Negre lasă deschisă și o asemenea posibilitate. □

NOTE:

1. Partea a doua a studiului *Mahala balcanică* va fi publicată în unul din numerele viitoare ale revistei *Sfera Politicii*. Ea este o investigație în domeniul mentalităților. Vom încerca să identificăm stigmantele marginalității, obsesiile, fantasmele și caracteristicile de natură culturală ale acestei mahalale geopolitice.

2. Wolfgang Schöble, ministrul dreptății a cancelarului Kohl și succesorul deținut al acestuia, împărtășește o parte din ideile acestei mișcări (vezi Christopher Springate în *New Statesman & Society*, 19 mai 1995).

GABRIEL IVAN – born (1957) in Bucharest. Graduated from the Faculty of Philosophy of the University of Bucharest. Senior Researcher at the Institute for Educational Sciences in Bucharest. He published articles and studies in the following journals and magazines: *Futures*, *Lumea*, 22, *Contrapunct*.

Potențialul de conflict din Europa Centrală și de Est

CORNELIU BJOLLA

The present study tries to highlight the main challenges to the security of the Central and Eastern European states. The author analyzes this process using three criteria: a) the breakdown of the security system until 1989; b) the tensions' aggravation in the area; c) the involvement of the former communist countries in the transition process toward a democratic society based on market economy.

CA PUNCT DE PLECARE al studiului nostru ne-am propus verificarea unei ipoteze: faptul că actualul deficit de securitate în zona Europei Centrale și de Est este determinat, în principal, de următoarele 3 cauze:

- a) prăbușirea sistemului de securitate existent pînă în 1989;
- b) agravarea tensiunilor dintre statele din zonă;
- c) antrenarea țărilor respective în procesul de tranziție către edificarea unor societăți democratice cu economie de piață.

Astfel, în ceea ce privește primul element al ipotezei avansate, amintim că sistemul de securitate mondial existent pînă la destrămarea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est în 1989 se caracteriza prin: existența unui bipolarism cvasi-integral, manifestat prin omniprezenta confruntare dintre cele două superputeri (SUA, URSS); acestea reprezentau și centrii nervoși ai celor două blocuri de securitate europeană: NATO în Vest și Tratatul de la Varșovia în Est; deasupra lor, cu rol principal de dialog între cele două părți, existau, în Europa – CSCE, iar la nivel mondial – ONU. Totodată, cu rol de tampon între cele două tabere mai funcționa mișcarea țărilor nealiate, care era însă și ea, prin țările membre, supusă influenței celor două superputeri.

Locul confruntării directe între cele două părți a fost înținut, timp de aproape cinci decenii, de cursa încarmărilor ("echilibrul terorii") și a războaielor prin interpuși (Coreea, Vietnam, Afganistan, Angola, Nicaragua). Din partea acestora veneau însă și principalele pericole privind declansarea unui conflict mondial: război prin accident sau extinderea unui conflict local.

Ce s-a înșimplat însă începînd cu mijlocul anilor '80? Ca urmare a faptului că una dintre cele două superputeri (URSS) s-a prăbușit, sistemul de securitate creat de aceasta a avut aceeași soartă. Totodată, fostul bipolarism a suferit un puternic proces de erodare, fiind înlocuit de o multiplicare a centrilor de putere, prin creșterea rolului Germaniei, Japoniei, Chinei, Franței și Angliei.

De altfel, însă condițiile în care a avut loc destrămarea acestei superputeri (URSS) își au propria lor originalitate. După cum s-a remarcă¹, față de cazul altor imperii (Marea Britanie, Franța, Austro-Ungaria, Turcia), cauzele imploziei URSS nu se mai datorează unor războaie între imperii sau între centru și periferie (colonii), ci simultaneitatei conflictelor intra-periferice și a celor intra-centrale, pe fondul erodării legitimității de asumare a triplei sale identități: statală – de imperiu; politico-militară – de superputer; socio-economică – de model al orfandurii sociale. Totodată, luînd în considerare și criteriile enunțate de Zbigniew Brzezinski privind definirea statutului de superputer (putere militară și nucleară, prezență militară globală, sistem cultural-ideologic atractiv, influență semnificativă asupra sistemului economic mondial) se observă că fosta URSS pierduse puternic teren din anii '70-80 în privința ultimilor doi indicatori, fapt ce a determinat și afectarea puternică a celorlalte două.

Reprezentând însă în continuare o putere militară importantă (convențională și nucleară), Rusia, ca succesoare legitimă a fostei URSS, după o scurtă perioadă de temporizare încearcă să-și atingă azi, în condiții noi, vechile obiective. Astfel, locul unei prezente militare directe este luat de plasarea trupelor rusești sub autoritatea diferitelor organisme internaționale (Iugoslavia, statul special dorit în cadrul Parteneriatului pentru Pace, cerere adresată Consiliului de Securitate al ONU de acceptare a trupelor rusești staționate pe teritoriile țărilor membre ale CSI ca trupe sub mandat ONU), locul ideologiei comuniste este substituit de orientarea ortodoxă și panslavistă, iar influența asupra sistemului economic mondial (exercitată anterior prin mijloace politice, fără o semnificație economică reală) este urmărită prin reobținerea vechilor piețe din cadrul CSI, dar mai ales prin forțarea admiterii sale în G7 (Grupul celor 7 state industrializate).

Consecințele acestui proces sunt departe de a fi complet evaluate. Țările din fostul lagăr socialist traversează un complicat demers de regăsire a propriilor

identități naționale (fapt ce reduce puternic în prim-plan reconsiderarea conceptului de stat național), simultan cu încercările de fundamentare a unor regimuri politice democratice, fiecare avînd însă particularități sale.

Dizolvarea Tratatului de la Varșovia (fondat la 14 mai 1955) la 31 martie 1991 a făcut să apară în Europa Centrală și de Est ceea ce Warren Christopher numea "un vid de putere al securității și stabilității" și de aici principala întrebare: de cine și în ce mod va fi umplut?

Prăbușirea acestui tratat a introdus deci un puternic deficit de securitate în zonă, care, corelat cu fenomenul fragmentării și multiplicării actorilor, a constientizat țările din spațiu est-european asupra multitudinii vulnerabilităților proprii în fața noilor surse de instabilitate și asupra potențialelor amenințări.

Încercările de regrupare regională, prin intermediul unor acorduri bi- sau multilaterale, precum și adoptarea de fiecare dintre aceste țări a unor doctrine ale "suficiente defensive" (rationale), noile roluri asumate în acest domeniu de către NATO, CSCE, UE, UEO reprezintă pași importanți, dar încă nefinalizați, în cadrul procesului de creare a sistemului de securitate est-european așteptat.

Edificarea unui sistem de securitate est-european prezintă însă, în opinia noastră, patru dificultăți majore.

1. Existența a ceea ce Glenn Snyder denumea "dilema securității", în sensul că, chiar dacă un stat nu intenționează să atace pe un altul, celelalte nu pot să cunoască acest lucru (ex.: Ungaria-Slovacia, Ungaria-România, Polonia-Ucraina, Moldova-Ucraina, Macedonia-Iugoslavia). O consecință a acestui fapt o reprezintă amorsarea unei curse a încârăciilor, cu posibilitatea totuși de menținere sub control prin respectarea Tratatului de Reducere a Fortelor Armate Convenționale (CFE), semnat la Paris, în 1990, de către majoritatea țărilor central și est-europene.
2. Neîncrederea diferenților actori în eficiența tratatelor de alianță înceheie care, nu de puține ori, în cursul istoriei nu și-au atins scopurile prevăzute datorită preeminenței intereselor naționale ale statelor semnătare (Mica Întelgere – 1920, Întelgere Balcanică – 1934).
3. Datorită tensiunilor și disputelor, în unele cazuri semnificative, dintre statele din zonă (Ungaria-Slovacia, Ungaria-România, țările baltice-Rusia, Polonia-Ucraina) există o anumită doză de suspiciune asupra validității unui sistem est-european de securitate colectivă autonom față de cel vest-european. În consecință, există o puternică tendință din partea majorității statelor central și est-europene de a forța integrarea în structurile militare vest-europene (NATO, UEO) care, prin forță și prestigiul lor, ar putea oferi garanții solide față de interesele lor naționale. Prudența manifestată de NATO privind extinderea sa spre est poate fi explicată prin următoarele argumente: în primul rînd, includerea unor state cu diferențe teritoriale și etnice nesolusionate ar crea serioase probleme în interiorul organizației; în al doilea rînd, există problema Rusiei: o excludere a acesteia ar

reactiva sentimentele de ostilitate față de NATO și ar stimula forțele naționaliste rusești, fapt ce ar avea un efect puternic destabilizator asupra securității în plan european și mondial; pe de altă parte, o includere a Rusiei, în condițiile unor diferențe totuși majore ca tipuri de societăți democratice, ar deteriora echilibrul intern al organizației; în al treilea rînd, o acceptare eșalonată a țărilor din zonă ar stimula competiția dintre ele, cu repercușiuni directe asupra stabilității regionale; în al patrulea rînd, există dificultăți la nivelul de integrare militară (diferențe de tehnică, structuri militare, pregătire și doctrine).
- 4. Totodată, în fața posibilității de absorție a acestui "vid de securitate" a apărut reacția promptă a Rusiei, care s-a considerat lezată în interesele ei din această zonă. Trei elemente principale subliniază această poziție a Rusiei: a) accentul pus pe promovarea conceptului de *near abroad* (străinătate apropiată), văzută inițial circumscrisă numai la nivelul statelor membre ale CSI; b) relativizarea treptată a acestui termen prin apărarea drepturilor minorităților ruse, fapt ce ar putea conduce la o extindere a acestuia și asupra altor arii din această zonă; c) insistența depusă în cadrul Consiliului de Securitate al ONU de acceptare a trupelor rusești în zonele de conflict de pe teritoriile statelor membre ale CSI, ca trupe sub mandat ONU, cu rol de "pacificare".

Rezumînd, putem spune că destrămarea Tratatului de Varșovia a generat un vid de securitate, iar țările din zonă se confruntă cu o serie de probleme ținute sub control de fostul tratat. Totodată, ele sunt incapabile, deocamdată, să umple acest vid, fie prin intermediul unor alianțe regionale, fie prin admiterea lor în structurile de securitate occidentale. În plus, Rusia încearcă puternic să-și recupereze fosta sa zonă de influență. Toate acestea, în opinia noastră, confirmă primul element al ipotezei de la început. Se impune, totuși, subliniat faptul că între țările central și est-europene există diferențe majore (de mărime, dezvoltare economico-socială, forță militară, caracter și morală națională, sisteme politice) care creează tensiuni suplimentare în raport cu procesul de integrare est-european.

Tabelul reprezintă o sistematizare a surselor potențiale de conflict dintre diferențele state central și est-europene. Au fost luate în considerare problemele cu caracter economic, istoric, teritorial, ecologic, etnic, militar și politic. Ultimul a fost alăturat numai acelor surse potențiale de conflict care au trecut din stadiul de tensiuni (probleme existente, dar neformulate sub formă legală sau morală) în cel de dispută interstațială. Ele pot exista însă și în mod individual, atunci când motivația disputei nu ține în mod special de nici una din categoriile menționate (ex.: relația Franța-SUA, în care prima a avut permanent în vederea limitarea acțiunilor americane în Europa, indiferent de natura acestora: militară, economică, culturală etc.). Pentru o mai bună clarificare a termenilor folosiți, facem următoarele precizări:

- a) problemele economice se referă la (1) pîrghiiile economice prin care un stat încearcă să influențeze alte

state (vezi Rusia cu statele ex-sovietice, iar sursa de conflict o reprezintă natura condițiilor impuse). (2) urmărirea obținerii de teritorii care includ obiective economice importante (specific spațiului din fostă Iugoslavie);

b) *probleme istorice* – pe care le-am separat de cele teritoriale și care se referă numai la anumite resentimente la nivelul conștiinței colective a unui popor față de un anumit stat (ex.: Turcia-Grecia, România-Rusia, Polonia-Rusia, în care există rețineri din partea ambelor părți, dincolo de aspectele teritoriale, politice sau militare).

c) *probleme militare* care se referă la (1) conflict armat între două sau mai multe state (vezi fostă Iugoslavie); (2) respectarea unor tratate care includ prevederi militare: Rusia-Ucraina – privind statutul flotei Mării Negre sau dezarmarea nucleară; Turcia-Grecia – privind statutul spațiului aerian și continental al Mării Egee sau situația din Cipru;

d) *probleme ecologice* care privesc poluarea atmosferei sau suprafeței unui stat ca urmare a activităților desfășurate de unitățile economice ale unui alt stat;

e) *probleme etnice* care se referă la protejarea sau susținerea politică de către o țară a unor minorități naționale din alte state, suspectate, îndreptățit sau nu, că ar aduce atingere drepturilor și libertăților fundamentale ale indivizilor aparținând minorităților respective.

În plus, pentru o bună reliefare a dimensiunii temporale a acestor surse potențiale de conflict, am inclus următoarea scală de gradare: I – surse de conflict aflate în stare latentă; II – surse de conflict posibil de declanșat în viitorul apropiat; III – conflicte în desfășurare.

Din analizarea datelor obținute se desprinde o serie de concluzii.

Astfel, dintre statele avute în vedere, se evidențiază în mod deosebit Iugoslavia și Rusia (aceasta din urmă studiată numai în partea sa europeană), fapt într-o anumită măsură de așteptat, întrucât ambele țări au suferit în ultima perioadă un proces de dezintegrare teritorială, iar în cazul Rusiei și unul de destrămare a fostei sale zone de influență și, de aici, încercările sale de a o redobîndi. În cazul Iugoslaviei apar pregnant în evidență preponderența surSELOR de conflict politic, teritorial și etnic, în timp ce pentru Rusia factorul politic și economic primează. Totodată, impresionează numărul mare de cazuri în ambele țări privind posibilitatea declanșării unor conflicte în viitorul apropiat.

Se remarcă, de asemenea, cazul Ucrainei, care deține cea mai mare pondere în privința surSELOR de conflict teritorial, dar și un procent ridicat privind riscul de dezvoltare a acestora în conflicte deschise în viitorul apropiat.

Ungaria ocupă un loc "fruntaș", în care, așa cum era de așteptat, revendicările sale teritoriale și etnice sunt majoritare.

Cele mai puțin expuse riscului declanșării unor conflicte sunt Slovacia (care menține relații tensionate nu-

mai cu Iugoslavia) și Belarus, a cărei principală problemă o poate reprezenta o eventuală revendicare din partea Poloniei a teritoriilor preluate de fostă URSS în 1939.

În privința României, menționăm că ea ocupă o poziție de mijloc, iar principalele surse de conflict sunt de natură teritorială (cu Ungaria, Ucraina și Bulgaria). Pe de altă parte, chiar dacă numărul total al surselor potențiale de conflict în cazul României nu este ridicat, ea se găsește într-o zonă extrem de explozivă. Astfel, dacă luăm în considerare zona delimitată de România și vecinii săi (Ungaria, Ucraina, Bulgaria, Moldova, Iugoslavia), ponderea surselor potențiale de conflict față de numărul total al acestora, la nivelul ansamblului țărilor central și est-europene, este de 62,74%. Subliniem însă că această pondere nu semnifică existența unor relații tensionante deosebite între România și vecinii săi, ci a acestora cu terțe țări. Acest lucru are însă importanță pentru securitatea națională a României, întrucât multiplicarea conflictelor deschise la granițele sale implică o serie de consecințe: economice (prin scăderea nivelului relațiilor comerciale), sociale (datorită afluxului de refugiați) și, nu în ultimul rînd, politice (prin încercările forțelor beligerante de a-și cîştiga aliați – vezi cazul României în cele două războaie mondiale).

Pe ansamblul țărilor central și est-europene se poate observa însă numărul foarte mare al posibilelor cazuri de conflict (51), fapt ce confirmă ipotezele avansate anterior, de zonă cu caracter exploziv, dezvoltată pe fondul "vidului de securitate" existent. Astfel, ponderea cea mai mare o detin, în ordine, problemele politice, teritoriale și etnice (însuțind 68,37%) și care sunt posibil de dezvoltat în conflicte deschise în viitorul apropiat (58,69%). Practic, aceste procente semnifică faptul că problemele teritoriale și etnice sunt, în momentul de față, cele mai periculoase. Ele au trecut în stadiul de dispute interstatale, unele lăudând chiar forma conflictelor deschise, iar restul avînd mari sanse, în lipsa unor măsuri internaționale responsabile, să se declanșeze în viitorul apropiat.

Problemele istorice sunt importante atunci când se regăsesc împreună cu cele etnice și teritoriale. În acest caz, ele sunt folosite eficient în scopuri propagandistice pentru justificarea sau returnarea atenției de la diferite acțiuni sau evenimente politice.

Surprinzoare este însă ponderea scăzută (9,40%) a problemelor economice din totalul surselor potențiale de conflict. Acest lucru se poate explica prin faptul că, pentru momentul de față, slăbiciunea economică a țărilor central și est-europene nu le permite acestora să se confrunte pentru cîștigarea de piețe de desfacere, pentru plasare de investiții etc. Ele sunt, deocamdată, dependente de resursele obținute din Occident. În plus, datorită faptului că Rusia a rămas unul dintre partenerii economici principali ai acestor țări, ea încearcă să se folosească de acest lucru pentru a obține avantaje politice. Din acest motiv, ele sunt prea mult preocupate de contracararea acestui handicap pentru a mai avea timp să se confrunte între ele.

În privința disputelor militare, acestea sunt specifice spațiului ex-iugoslov sau celui generat prin dezintegrarea URSS și care a lăsat în suspensie o serie de probleme (în Ucraina, țările baltice, Moldova).

Cel mai scăzut procent îl detin problemele ecologice (3,92%) și această în ciuda faptului că țările ex-comuniste au fost în general axate pe dezvoltarea unor ramuri puternic energofage, cu un consum ridicat de combustibili fosili și o neglijare a măsurilor antipoluante. Slaba preocupare pentru protecția mediului înconjurător își găsește explicația, pe de o parte, în presiunea exercitată de problemele economice și sociale ale țărilor respective, iar pe de altă parte, prin lipsa de cunoștințe a populației în acest domeniu.

În concluzie, elementele prezentate relevă o agravare a tensiunilor din zonă (cu accent pe cele teritoriale și etnice) și care s-ar putea amplifica în condițiile exploatarii lor în plan intern de diferite forțe naționale, iar în plan extern prin intervenția unor mari puteri interesate de menținerea unor stări conflictuale. Prin aceasta, considerăm că și cea de-a doua dimensiune a deficitului de securitate din regiune a fost confirmată.

Disensiunile politice, economice, etnice, teritoriale etc. prezентate anterior au fost activate și dezvoltate prin dizolvarea angajamentelor de securitate existente pînă în 1989. Însă, peste acestea se suprapune o serie de probleme generate de tranziția țărilor ex-comuniste de la tipul de societate închisă, totalitară, cu economie centralizată spre regimuri politice democratice și cu economie de piață. John E. Mroz consideră că principalele probleme generate de acest proces sunt: demantarea comunismului, tranziția spre un nou sistem economic și politic, pericolele derivate din construcția și menținerea democrației și pericolele legate de comunism și de tranziția la construirea societății civile.² Practic, acestea se referă la demontarea structurilor politice și economice specifice fostului regim, simultan cu punerea în locul lor a instituțiilor statului de drept și crearea cadrelui legislativ necesar dezvoltării economiei de piață în condițiile modificării naturii și structurii proprietății.

În opinia noastră, principalele probleme cu care s-au văzut confruntate noile regimuri sunt: realizarea unei minime reconciliere naționale; implementarea și asigurarea funcționării noilor instituții democratice – parlamentul, președinția, guvernul, autoritățile locale, orga-

nismele puterii judecătoreschi, organizarea de alegeri libere; refacerea autorității principalelor instituții ale statului și în special a forțelor de ordine; restrukturarea proprietății; reașezarea relațiilor externe în noile condiții; controlul dezvoltării naționalismului; asigurarea unui raport optim între ritmul și caracterul reformei economice și costurile sociale implicate de acestea.

În general, țările care s-au angajat în acest proces de tranziție au reușit să depășească fază construcției instituționale a statului de drept, traversînd primul ciclu electoral în condiții democratice normale. În momentul de față, presiunile cele mai mari vin din partea realizării ultimelor puncte dintre cele enumerate mai sus. Nici chiar țările cele mai avansate pe calea reformei economice nu au reușit să evite complet consecințele acestora. În Cehoslovacia, naționalismul a dus la dezintegrarea ei în două state, iar în Ungaria și Polonia cererea populației pentru diminuarea costurilor sociale ale reformei a readus la putere fostele partide comuniste, rebotezate astăzi ca partide socialiste. Naționalismul, convulsii sociale (greve, manifestații violente, dezbinare socio-culturală), precum și creșterea nivelului de emigrare reprezintă principalele amenințări la adresa securității interne a țărilor central și est-europene.

Elementele prezentate în acest capitol au încercat să pună în evidență cauzele și dimensiunea deficitului de securitate din această zonă.

În ceea ce privește măsura în care statele respective pot face față acestor solicitări, precum și modalitățile de implicare a principalelor puteri (Rusia, SUA, Germania, Franța) în modelarea noului sistem de securitate european vor constitui subiectul unui alt studiu. □

NOTE:

1. Pavel Cîmpeanu, "Lumea fără URSS", *Sfera Politicii*, nr. 14/1994.

2. John Edwin Mroz, "Russia and Eastern Europe: Will the West let them fail?", *Foreign Affairs*, vol. 72, nr. 1/1993.

CORNELIU BJOLLA - born in 1968. Graduated in Technical Sciences (1992). Post-graduated in Political Sciences (1994). Currently working as a parliamentary advisor for the Romanian Chamber of Deputies.

	T	M	Ec	E	Et	I	P	Total	I	II	III	Total
1. Iugoslavia	6	2	2	0	6	1	10	27	2	6	2	10
2. Țările Baltice	0	3	3	0	3	3	3	15	0	3	0	3
3. Ungaria	4	0	0	1	4	2	4	15	2	4	0	6
4. Ucraina	6	1	1	0	3	0	3	14	3	5	0	8
5. Albania	5	0	0	0	5	0	3	13	3	2	0	5
6. Grecia	3	1	0	0	1	3	4	12	3	2	0	5
7. Bosnia	2	2	2	0	2	0	3	11	0	1	2	3
8. Macedonia	4	0	1	0	2	1	3	11	2	2	0	4
9. România	3	0	1	1	1	2	3	11	2	3	0	5
10. Bulgaria	3	0	0	1	2	1	3	10	7	0	0	7
11. Croația	2	2	1	0	2	1	2	10	0	0	2	2
Total	50	16	22	4	40	30	70	232	32	62	6	100
Total real	25	8	11	2	20	15	35	116	16	31	3	50

Surse potențiale de conflict

Noua situație strategică

GUSZTÁV MOLNÁR

In respect to security and geopolitics it appears that there can be no European stability without the formation of geopolitical regions and sub-regions. The author assumes that in the Balkans the state imported from the West, with its specific institutions remains a formal and highly unstable framework. The enlargement of democracy involves the enlargement of NATO, this being possible, according to the author's view, by two scenarios. The main goal of the East Central European states must be not the EU, but NATO membership.

I. Securitate și geopolitică

Rusia și "vecinătatea ei apropiată" au depășit stadiul incomod al dezintegrării controlate și au intrat într-o perioadă de reintegrare rapidă. Dacă Rusia vrea să realizeze acest proces de reintegrare în calitate de partener strategic al Occidentului și nu ca "bătrâna sperietoare", ea trebuie să recunoască faptul că, pe de o parte, Europa Centrală constituie "vecinătatea apropiată" a NATO.

Desigur, acesta nu va mai fi același NATO care a fost. El nu este necesar pentru a proteja Europa Centrală de Rusia, după cum scopul CSI nu mai este cel de a proteja fostele republici sovietice de Occidentul imperialist. Obiectivul este diferit: garantarea cerințelor de securitate internă a celor state care au tradiții istorice și culturale comune. Trebuie să ne protejăm mai bine noi însăși împotriva colapsului interior și deconstrucției postmoderne și nu împotriva unei amenințări externe.

Astăzi, nici Rusia, nici Occidentul nu se află în situația de a atrage Europa Centrală și de Răsărit în sfera sa de influență, ci de a crea condiții stabile în regiune. Reacția anumitor cercuri occidentale este de a încerca să-și mascheze indecizia prin conceptul unui "teren comun de joacă" de la Praga la Kiev și de la Tallin la Sofia. Însă, aceasta nu corespunde liniilor geopolitice de fortă ale regiunii. În actuala situație europeană, caracteristicile țărilor din Europa Centrală și situația geopolitică le orientează către un sistem de alianță cu Occidentul, fostele republici sovietice se orientează către comunitatea statelor ce este organizată sub conducerea Rusiei, iar statele balcanice, potrivit tradițiilor lor, încearcă o nouă formă de suficiență națională.

Includerea întregului bloc răsăritean în NATO, așa cum accentuează astăzi unele oficialități est-europene, sau o Europă Centrală și de Est în afara NATO a cărei stabilitate este concepută în interiorul unei structuri unificate, așa cum mentionau politicienii ucraineni, apare, în cel mai bun caz, ca o iluzie, dată fiind extinderea unei politici externe dinamice rusești către Marea Neagră și regiunile balcanice, precum și diferențele evidente de mentalitate dintre Europa Centrală și Balcani (la care George F. Kennan se referea în termenii cei mai cate-

gorici în introducerea sa la Raportul reprezentanților Fundației Carnegie pentru Pace Internațională asupra atrocităților războiului balcanic din 1912-1913).

Se pare că nu poate exista stabilitate europeană fără formarea regiunilor și subregiunilor geopolitice. Conceptele ideologice de "lume liberă" și "comunism" ("imperiu răului") mascau existența unor entități regionale naturale, determinate de caracteristici geografice, istorice, culturale și economice comune și împiedicau articularea lor politică clar definită. Securitatea reală este posibilă numai dacă poate fi realizat echilibru dintre unitățile geopolitice determinante ale lumii.

Referirile la nobilele intenții privind extinderea democrației la scară globală, menționată Anthony Lake, consilierul președintelui SUA pentru probleme de securitate națională, în cuvântarea sa ținută la Universitatea John Hopkins, nu sunt, din păcate, nimic altceva decât sloganuri răsunătoare. Tot așa cum încercarea comunismului de a stabili un avanpost în acele țări centraleuropene care – după cum afirma clar președintele Havel – "au apartinut întotdeauna emisferii vestice a civilizației europene" s-a dovedit a fi zadarnică, lucru dovedit de rezistență activă la comunism, și extinderea instituțiilor politice, juridice și economice occidentale către acele regiuni cu tradiții istorice și culturale cu totul diferite, nu poate fi decât superficială și aparentă.

Dacă Berlin, Poznan, Budapesta, Praga și Gdańsk sunt simboluri ale rezistenței față de un sistem politic și economic neoccidental, impus din afară (ceea ce indică în mod clar o linie de diviziune internă, un *limes interior*, de-a lungul Europei de Răsărit), statele balcanice (într-o anumită măsură, și Grecia), dacă considerăm perioada relativ scurtă de la emanciparea turcească, reprezentă, în schimb, faptul că statul importat din Occident, cu instituțiile sale specifice rămâne aici un cadru formal și foarte instabil pe care Balcanii au fost incapabili, pînă în ziua de azi, să îl umple cu un conținut social real. Mai degrabă, trebuie să înțelegem că tocmai aceste cadre instituționale formale apar ca fiind "prea mult" pentru această regiune.

Cu toate acestea, eșecul evident al ideologilor și al expansiunii exclusiv ideologice în fața geopoliticii nu

înseamnă că securitatea și stabilitatea lumii și a Europei vor fi garantate de echilibrul tradițional, în stilul secolului al XIX-lea, al puterii politice. Cele două războaie mondiale și tratatele de pace care au omis să ia în considerație caracteristicile geopolitice au dovedit în mod convingător că un echilibru durabil de putere nu poate fi garantat la nivelul statelor-națiune. La acel nivel va exista întotdeauna un stat dominant împotriva căruia toate celelalte state vor trebui să se alieze.

Raymond Barre, fostul prim-ministrul francez, împreună cu alți doi autori francezi, publică, cu ocazia înființării oficiale a Uniunii Europene, un document important, care declară că, deși rămîne efectivă în anumite domenii, suveranitatea nu poate fi practicată decât în comun. Barre citează carteau lui Jean-Marie Guehenno, director la Centre d'analyse et de prévision, potrivit căruia, atunci cînd sunt avute în vedere funcțiile tradiționale ale suveranității, precum apărarea, justiția sau economia, națiunea apare din ce în ce mai mult ca un cadru inadecvat, prost adaptat integrării crescîndice a lumii.

Dacă națiunile și statele-națiune nu pot fi definițorii efectivi ai suveranității, ele nu mai pot nici să garanteze securitatea și stabilitatea. Securitatea există doar acolo unde există un echilibru. Însă, un echilibru este posibil doar între unități coerente din punct de vedere geopolitic. În anii '30, cînd Germania credea că ar putea crea o regiune geopolitică independentă majoră (faimoasa *Grossraumordnung*), aceasta reprezenta o amenințare serioasă atât la adresa întregii Europe și a lumii, cât și a propriei sale securități. Situația actuală, în care fiecare stat-națiune este, în principiu, un subiect cu drepturi egale al unui sistem colectiv de securitate europeană, nu poate reprezenta nici ca o soluție, deoarece Europa nu este o entitate geopolitică omogenă. "Europa mare și unită", visată de mulți, nu poate deveni niciodată deținătorul suveranității statelor europene (tot așa cum statul mondial, visat de Guehenno, nu se poate realiza direct din statele naționale – dacă s-ar putea materializa vreodată).

Anumite elemente ale suveranității naționale pot fi cedate în mod voluntar doar în interiorul unei unități geopolitice, unde granilele geografice naturale, istoria și cultura comună nu numai că fac posibil acest lucru, dar îl și "prescriu", de fapt, celor în cauză. Așadar, nu este de mirare că, în timp ce unele personalități importante din Marea Britanie nu mai consideră Germania unificată ca pe un partener, ci ca pe o putere dominantă în zona europeană definită de Maastricht, documentul francez citat mai înainte și un altul, mai recent, furnizat de către experții în politică externă ai CDU (Germania) întesc exact la transformarea Uniunii Europene într-o putere reală, adică suverană, în jurul "nucleului" germano-francez.

De cealaltă parte a continentului asistăm la formarea nucleului Confederatiei Statelor Independente: republicile slave ale fostei Uniuni Sovietice (Rusia, Ucraina, Belarus), strîns legate din punct de vedere

geografic, istoric, cultural și economic. Acest nucleu ar constitui o structură solidă ce ar face posibilă, prin cedarea voluntară a anumitor elemente ale suveranității, formularea unei politici comune externe, de securitate și economică, și pentru forma extinsă a Confederației Statelor Independente.

II. Scenariile NATO După extinderea democrației, extinderea NATO

Nu este ușor să îi înțelegem pe acei politicieni și experți ruși în probleme de securitate, care sunt incapabili să se elibereze de iluzia gorbaciovistă a unei Case Europene unite, care privesc "repetația separare în două" a Europei ca pe un "fenomen catastrofal". Ca să fiu sincer, este chiar mai greu să îi înțelegem pe acei occidentali ce proclamă expansiunea absolută a economiei librale de piață în vizionarea cărora ar trebui să fim atenți la orice pas ce ar putea duce la crearea de "noi liniile de demarcare în Europa". Problema în sine este lipsită de sens, întrucât separarea în două și, mai precis, în trei și liniile de demarcare ce derivă din aceasta sunt, de fapt, realități, chiar dacă nu la fel cu cele ce există și în timpul Războiului Rece, camuflând diferențele prin ideologii superficiale.

În zilele noastre, separarea Europei poate corespunde fostei separări triple (NATO, Pactul de la Varșovia, țările neutre și neutralitate): (1) NATO și Uniunea Europeană, adică un sistem de alianță economică, politică și militară, bazat pe valorile specifice ale civilizației occidentale; (2) Confederația Statelor Independente, pe cale de a se constituи pe orbita Rusiei, bazată pe moștenirea istorică și de civilizație comună non-occidentală a statelor respective, o alianță care, aşa cum arată recentă înțelegere dintre Rusia și Kazahstan, se orientează către dimensiuni politice și militare; (3) țările (mai ales din Balcani) care, rămînând fidele ortodoxiei autocefale și imperativului suficientei naționale, construiesc strînsă legături nu cu cele două alianțe existente, ci, mai degrabă, cu anumite țări cu o influență europeană semnificativă, în primul rînd cu Germania și/sau Rusia.

Problema crucială o reprezintă stabilirea legăturilor instituționale dintre cele două structuri supranationale. Astăzi, toată lumea vorbește despre parteneriatul dintre Rusia și NATO, cînd, de fapt, ar fi mai potrivit – având în minte mai ales viitorul – să se vorbească despre legăturile instituționale dintre CSI și NATO. Aceasta nu înseamnă că parteneriatul strategic bilateral dintre Rusia și Statele Unite, puterile conducețoare determinante ale celor două structuri supranationale, nu a avut sau nu ar avea o însemnatate excepțională.

Au fost deja dezvăluite cîteva concepe foarte interesante privind formele specifice ale acestei legături in-

stituționale. De obicei bine-informatul Christoph Bertram, corespondentul diplomatic al ziarului *Die Zeit*, vorbea, de exemplu, într-unul dintre ultimele numere ale revistei *Moscow News*, despre un aranjament formal destinat să permită dialogul și consultarea zilnică, capabil să stabilească o tradiție a cooperării secrete în probleme de securitate.

Însă, aceasta reprezintă doar una dintre jumătățile problemei – mai importantă pe termen lung. Cealaltă jumătate, abordată cu mult timp înainte, o reprezintă reglarea expansiunii și extinderii celor două sisteme de alianță sau (în cazul CSI) cvasialianțe. În primul rînd, pentru aceasta, urgent ar fi ca Rusia să decidă, în sfîrșit, cît de departe vrea să extindă granițele Comunității Statelor Independente. Dacă Rusia și principalii ei parteneri consimt să admită, iar corporile alese în mod democratic ale unei țări să adere la CSI, nu cred că vreo putere externă, fie ea mare sau mică, ar putea interveni. Același lucru este valabil și pentru expansiunea NATO. După cum este bine cunoscut, înșinuirea ministerială a Consiliului Atlanticului de Nord a decis, la 1 decembrie 1994, să confere cîtorva țări statutul de membru cu drepturi depline. Firește, Rusia, ca o mare putere, și CSI, avînd potențial de a deveni o alianță politică și militară, au dreptul și mijloacele de a declara că, dacă NATO dorește să admînă printre membrii săi țara aceasta și aceasta, ar considera acest lucru un act ostil, respingînd parteneriatul institutionalizat, altminteri considerat eficient și util. Cu toate acestea, dacă NATO va dori să admînă acea sau acea țară, acest lucru nu ar fi considerat în mod necesar un obstacol.

Într-o astfel de situație, NATO va socoti cum să reacționeze. Totuși, putem stabili în acest moment că amintita rezoluție din decembrie, care stipulează în mod explicit că „extinderea, atunci cînd apare, se va decide pe baza discutării fiecărui caz în parte”, nu exclude nici posibilitatea ca NATO să ia în considerație punctul de vedere al Rusiei și al altor state membre ale CSI.

În măsura în care se are în vedere situația reală, după părerea mea, par a fi posibile două scenarii. Primul scenariu (liniștit) constă din două etape, celălalt (conflictual) constă din trei etape.

a1 – SUA și Rusia (am folosit aceste denumiri doar din rațiuni de simplitate, dar înțeleg de fapt principaliul aliații NATO ai SUA și principalii parteneri ai Rusiei în CSI) vor ajunge la o înțelegere conform căreia trei sau patru țări vor fi admise în NATO și, simultan, vor fi create structurile parteneriatului strategic. Statele Unite vor face acest lucru cu intenția ca, în cîțiva ani, și alte state să fie admise în NATO, în timp ce Rusia va abroga parteneriatul strategic, cu toate consecințele sale, dacă SUA decide să pună în aplicare cele mai sus menționate.

a2 – în cazul al doilea, o eventuală soluție a crizei ar putea fi ca SUA să se abțină de la extinderea NATO și să consolideze integrarea țărilor deja admise, precum și cooperarea strategică stabilită cu Rusia.

b1 – Rusia nu va aproba în nici un fel extinderea NATO (respectiv, nici unul dintre „primii pași”). Întrucît ea nu are drept de veto, singurul lucru pe care îl poate face va fi să stea departe de parteneriatul strategic, situație care ar conduce la o deteriorare serioasă a relațiilor ruso-americane.

b2 – Statele Unite, suferind o transformare semnificativă a politicii lor interne și externe, în posfa poziției Rusiei, vor decide să adopte o linie mai fermă împotriva acesteia și, în cazul cîtorva state centraleuropene, vor aciona în favoarea extinderii NATO, chiar și în asemenea circumstanțe, cu condiția ca fermătatea țărilor implicate în aderarea la NATO și sistemul lor politic ce satisfac criteriile occidentale să rămână neschimbate.

b3 – Singura reacție a Rusiei va fi să încearcă să obțină – sau, mai curînd, să aștepte – ca circumstanțele politice interne și externe ale țărilor implicate să sufere asemenea modificări încît ele să nu mai intenționeze sau, mai degrabă, să nu mai poată adera la NATO. Dacă aceste așteptări ale Rusiei esuează în cazul anumitor țări, ea va accepta statutul lor de membre NATO și va oferi Statelor Unite, cu o oarecare înțîrziere, instituționalizarea parteneriatului strategic.

Însă, acest scenariu va fi realizat nu în spiritul sloganelor „Democrație pretutindeni”, „Economie de piață pretutindeni”, ce sună tot mai vag, ci sub imperativul adevăratelor interese geopolitice. Important este faptul că, după încercarea eroică, dar fără îndoială esuată, de a crea un stat democratic rus (în sensul occidental al termenului), apare pe ruinele fostei Uniuni Sovietice o nouă formăjune multinațională, de tip superputere, ce poate fi un partener potrivit pentru NATO. Cel puțin aceasta este situația dezirabilă pentru menținerea celor două mari civilizații contemporane ale emisferei nordice, cea euroatlantică și cea eurasiană. Din păcate, nu suntem în măsură să știm dacă ele vor să mai supraviețuiască sau nu.

Appendix

1. Care state unde?

Uniunea Europeană și statutul de membru NATO al statelor din Europa Centrală, ce marchează granița cu Uniunea Europeană – în primul rînd Polonia, Ungaria și Republica Cehă, dar, să sperăm, și Slovacia și Slovenia – prezintă un interes fundamental pentru Occident. Deși, vorbind despre UE, statutul de membru deplin privește doar dimensiunile politicii externe și de securitate, cu greu ne putem imagina că aceste țări ar putea îndeplini criteriile economice și financiare fixate de nucleul Uniunii Europene. Esențială nu este Uniunea Europeană, ci apartenența la NATO. În consecință, efortul politic numărul unu al Ungariei, Poloniei, Republicii Cehe și Slovaciei în următorii ani va fi doar să dobîndirea cît mai repede posibil a calității de membru

NATO. Aceasta este singura modalitate ce le oferă posibilitatea să treacă de partea occidentală a nou-formatei balanțe geopolitice și nu integrarea în Uniunea Europeană fără apartenență la NATO.

Statele baltice și România, potrivit ipotezei mele bazată pe ultimele date, vor fi legate de structurile occidentale prin Uniunea Europeană și Uniunea Europeană Occidentală. Datorită strînsenei vecinătății cu Rusia (în cazul republicilor baltice) și situației geostrategice deosebite (în cazul României), aceste țări nu pot deveni membre NATO sau, în orice caz, nu în primul val.

Unii politicieni și experti în probleme de securitate români sunt de părere că extinderea treptată a NATO este o iluzie sau chiar mai rău – apă de ploaie. Acele state care vor reuși să intre în NATO în prima rundă vor deveni membre, cele care nu vor reuși – vor fi excluse pentru totdeauna. Aceasta este motivul pentru care, pe de o parte, se opun extinderii treptate, iar pe de altă parte, se pregătesc pentru o situație în care unele state devin membre NATO iar altele nu. Aceasta poate însemna menținerea relațiilor lor euroatlantice relativ bune, dar, probabil, pentru a compensa orientarea vestică, vor acorda mai multă atenție dezvoltării orientării nord-estice (îndreptată către CSI) și sud-estice (îndreptată către Oriental Mijlociu și Extremul Orient).

Pozitia specială a României se datorează plasării țării la intersecția a două axe geopolitice (una fiind axa nord-est-sud-vest, cealaltă fiind axa nord-vest-sud-est). Aceste axe nu se formează potrivit sistemelor și instituțiilor federale, ci în conformitate cu interesele congruente sau complementare ale aşa-numitelor țări-cheie (țăriile-cheie ale axei nord-est-sud-vest sunt Rusia și Serbia, cele ale axei nord-vest-sud-est sunt Germania și Turcia sau, privind mai departe, Japonia). Așadar, ne putem imagina că principalul efort al politicii externe românești în următorii ani nu va fi obținerea statutului de membru NATO, ceea ce, cum am arătat deja, este valabil în cazul Ungariei, Poloniei, Republicii Cehe și Slovaciei (ceea ce în mod sigur înseamnă nu doar garanțile dorite, ci și renunțarea de bunăvoie la o parte a independenței și autonomiei), ci stabilirea de relații strînsă cu țăriile-cheie, în mod separat, în spiritul independenței naționale și a puterii autonome de dispunere, în cadrul unei politici externe *tous azimuts*.

2. Primatul geopoliticii asupra problemelor minorității

Mitul Serbiei Mari a atras după sine catastrofa sîrbilor. Rușii au urmat o cale diferită. Este suficient să primești harta și să faci cîteva calcule privind populația rusofonă din patrulaterul Tiraspol-Dniepropetrovsk-Sevastopol-Odessa și mărimea forțelor armate rusești în zonă pentru a înțelege că Moscova ar fi putut să creze oricînd acolo o a doua Rusie. Nu a făcut-o deo-

rece, logic, ea dorea și încă dorește să reintegreze întreaga regiune ce cuprinde astăzi ucrainieni cît și alte naționalități. Prin urmare, la fel ca și Ungaria, Rusia este interesată în evitarea apariției omogenizației statului-națiune sub orice formă (sub masca democrației sau în mod deschis exclusiv) în imediata sa vecinătate. Dacă tratatele de pace de la Versailles reprezentau victoria principiului naționalității asupra principiului teritorial, perioada actuală este, fără îndoială, martora unor noi forme ale teritorialității. Integritatea teritorială și integrarea Republicii Moldova în CSI, de exemplu, exclud astăzi ambiciile „României Mari”, cît și pe cele ale „Micii Rusii” transnistrene. Moldova ca întreg, odată restabilită suveranitatea sa, nu vrea să devină un stat național – precum România –, ci *de facto* o federație de teritorii cu statut special. Aceasta este singura posibilitate, pe termen lung, pentru stabilizarea Georgiei, Ucrainei și, într-o anumită măsură, a României.

Eventualul statut de membru NATO al Poloniei și Ungariei înseamnă, de asemenea, că Rusia poate fi sigură că, în orice situație de criză potentială în anumite regiuni aparținând sferei sale de influență, NATO va da asigurări că linia de demarcare strategică dintre regiunile geopolitice euroatlantice și cele curasiatice rămîne stabilă.

Cu alte cuvinte, nici Polonia, nici Ungaria nu vor pescui în ape tulburi. Acest lucru nu este în interesul lor, întrucît, în condiții strategice clare (ceea ce, desigur, înseamnă și întărirea *status quo*-ului teritorial), ele au mai mult de cîștigat prin extinderea economică și culturală liberă în Ucraina de Vest, Ucraina Subcarpatică, Transilvania și Voievodina, fără a fi afectate de influențele destabilizatoare ale acestor regiuni mai puțin dezvoltate. În următorii 10-20 de ani, zona de vest a Ucrainei și României, precum și nordul Serbiei pot deveni modele exemplare ale statului-regiune, descris de japonezul Kenichi Ohmae, în cadrul formal al statului ucrainean, român sau sîrb. □

Traducere de
Louis ULRICH

GUSZTÁV MOLNÁR (born in 1948). He graduated from the Faculty of Philosophy of the University Babeș-Bolyai in Cluj. PH.D. in Political Science, University of Budapest. Currently, Director of Studies of the Geopolitical Center in the László Teleki Foundation, Budapest. He authored: *In pragul teoriei; Civic Society Against Authoritarian Rule. The Case of the English Revolution; Postmodern Geopolitics*.

Conceptul de Europa Centrală

ADRIAN POP

The aim of this study is to display the main meanings attributed to the concept of Central Europe. Without aiming to trace a complete history of this concept, the author analyzes the main facets it took shape throughout the last one and a half century: the native "in-between" concept, the German economic and geopolitical concept of Mitteleuropa, the "green" concept, the cultural and literary concept, and, the foreign policy concept focused on the idea of sub-regional co-operation.

SCOPUL ACESTUI STUDIU este de a prezenta principalele sensuri atribuite conceptului de Europa Centrală, sensuri care au avut influență în formarea ideii de Europa Centrală, idee ce a stat în spatele cadrelor de cooperare subregională care s-au dezvoltat încă dinainte și după 1989. În primul subcapitol, conceptul original "între" este prezentat ca o zonă de mijloc între Vest și Est, în ceea ce privește caracteristicile de securitate, economice, religioase, ale societății civile și cele spirituale. În al doilea subcapitol este analizat conceptul economic și politic german de *Mitteleuropa*. Al treilea subcapitol se ocupă de conceptul "verde", care s-a dezvoltat în cadrul mișcării ecologice de masă. În cel de-al patrulea subcapitol este prezentat conceptul cultural și literar promovat de intelectualii disidenți din Europa Centrală ca răspuns la hegemonia sovietică în regiune. În sfârșit, al cincilea subcapitol prezintă conceptul de politică externă, concentrându-se asupra cooperării subregionale.

Cind ne referim la diferențele sensuri ale conceptului de Europa Centrală ar trebui să nu uităm că Europa Centrală ca atare, ca o entitate autonomă, nu a existat niciodată. De aceea, ideile ce se referă la această existență relativă au încorporat organic în ele, pe lângă elemente reale, și elemente imaginate. Fără intenția de a scrie o istorie completă a acestei idei, de altfel fascinantă, am simțit nevoie de a schița rapid principalele aspecte pe care le-a luat de-a lungul ultimului secol și jumătate. Motivele acestei descrieri succinte sunt două: pe de o parte, fără o asemenea schiță preliminară, ar fi greu de înțeles de ce ideea originară ce a stat în spatele proiectului central-european a luat forma pe care a luate-o. Pe de altă parte, dar în strînsă legătură cu motivul precedent, deoarece ideea originară în jurul căreia proiectul a căpătat viață a devenit o parte a lui, creând un fel de "dependență de parcurs", dată de modul în care s-a dezvoltat. Astfel, dezbaterea în jurul conceptu-

lui de Europa Centrală, fiind un caz tipic de construcție regională, care, la rîndul lui, este o subdiviziune a politicii identității, a declanșat în cadrul proiectului Europei Centrale mecanismul obligatoriu de tip Janus, aloricării discurs despre politica identității: circumscrisarea identității prin producerea diferenței. Într-adevăr, chiar de la început, proiectul central-european s-a aflat la intersecția dintre "comunitatea imaginată" și "ceilalți", exteriori: Rusia și restul Europei Răsăritene, pe de o parte, Europa Occidentală, pe de alta.

Conceptul de "între"

Conceptul de "între" imaginează zona central-europeană ca pe o zonă de mijloc în ceea ce privește caracteristicile de securitate, economice, religioase, ale societății civile și cele spirituale.

Argumentul securității. Se referă la poziția Europei Centrale, la răscrucia puterilor concurente și centrelor de expansiune: Imperiul Roman, apoi Imperiile Carolingian și Bizantin, Imperiile Otoman, Habsburgic, German și Tarist. Începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, aspectul de securitate al conceptului de "între" s-a "fixat" în ideea că Europa Centrală este concepută ca o regiune între Germania și Rusia, *par excellence*. Semnalul de alarmă tras de František Palacký asupra planurilor expansioniste ale Rusiei, în faimoasa sa scrisoare din aprilie 1848, este ilustrativ în acest sens.

O altă variantă a modului în care oamenii aparținând acestei zone se concepeau ei însăși ca central-europeni ține de faptul că Dunărea era privită ca o "coloană vertebrală" a regiunii.

În opoziție cu *Mitteleuropa* lui Naumann, îngrijorarea față de configurația "noii Europe" de după primul război mondial 1-a făcut pe Tomáš Masaryk să dea expresie unei alte accepțiuni specifice a termenului "Europa Centrală". Excluzând, în mod voit, din defini-

ția sa teritoriile Germaniei și Austriei, pentru Masaryk, Europa Centrală era "o zonă distinctă, formată din națiuni mici, întinzându-se de la Capul Nord la Capul Mătapan".

Întrucât era concepută ca un "cordón sanitar", un tampon pro-occidental, menit să umple vacuumul de putere creat de colapsul imperiilor tarist și german, modul în care s-a dezvoltat noua Europă a anilor 1918-1938 a dat formă conceptualui de "între".

După 1989, întoarcerea la "Europa istoriei și a geografiei" a aruncat din nou fostele state membre într-un gol de securitate plin de incertitudini.

Argumentul economic. O altă dimensiune a caracterului intermediar al Europei Centrale este datea de poziția sa economică vizavi de modelul de dezvoltare occidental și răsăritean. Europa Centrală a urmat, pînă în secolul al XVI-lea, tipul vestic de feudalism, cu trăsătura lui "contractuală" originală. De-a lungul secolelor XVI-XVIII, regiunea a rămas în urmă, ajungînd la stadiul de periferie exploatață. În locul demontării treptate a relațiilor feudale, prin orientarea spre împriuntat, ca în Europa de Vest, tipul seniorial de economie, bazată pe arendă, a devenit dominant, iar acumularea de capital a stagnat. Totuși, începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, acest declin s-a transformat într-un proces de recuperare. Dimpotrivă, Rusia, care de-a lungul secolelor XVI-XVIII a făcut eforturi serioase pentru a ajunge din urmă sistemul european, în secolul al XIX-lea a înțîrziat modernizarea. În sfîrșit, o nouă față legată de aspectul economic al conceptului de "între", adusă în dezbaterea asupra Europei Centrale, privește divizarea intraregională, dintre partea vestică, predominant industrială a Imperiului Habsburgic, și partea sa estică, predominant agrară.

Argumentul religios. De cele mai multe ori se face o referire constantă la poziția intermediară, de trecere, liminală a zonei ca fiind cea dintre creștinătatea vestică (catolică) și cea estică (ortodoxă).

Argumentul societății civile. În strînsă legătură cu argumentul anterior, mai există un altul, care se referă la confundarea în Europa Centrală a două viziuni opuse cu privire la relația dintre stat și societate: autonomia societății față de și ascendența *asupra* statului în Vest, pe de o parte; subordonarea societății față de stat în Est, pe de altă parte. În consecință, începînd din secolul al XVI-lea, regiunea Europei Centrale a experimentat trei modele în locul unuia unificat. Mai întîi, modelul nobiliștilor poloneze, al unei *res publica* aristocratice, care legă complet suveranul și paraliza statul. Apoi, modelul prusac de absolutism, a cărui putere burocratică și militară se apropia mult de modelul estic al oricărui stat absolutist. În sfîrșit, varianta habsburgică hibridă a unei formule statale imperiale de tip rusesc, în care, totuși, gradul general de centralizare era mai degrabă scăzut.

Conceptul de *Mitteleuropa*

Pînă la accepțiunile diverse ale conceptului de Europa Centrală, o idee proeminentă este și cea a unei Europe Centrale ce ar avea ca axă Germania.

La jumătatea secolului al XIX-lea, această idee apărea ca un concept economic în lucrările lui Friedrich List, căutînd să încurajeze crearea unei zone economice protectioniste, ce s-ar fi întins de la Adriatica pînă la Marea Neagră. Într-o formă mai elaborată, ideea de *Mitteleuropa* este dezvoltată în cartea cu același titlu, scrisă de Friedrich Naumann în 1915.

Cu rîndul său, *Mitteleuropa* lui Naumann avea să devină cuivîntul de ordine pentru tendința expansionistă eminente economică a Germaniei postbelice, sferă de influență germană întinzându-se de la Rin pînă la Dunăre. Este adevărat că, ocazional, unii autori germani – precum Josef Partsch sau Albrecht Haushofer – au încercat să introducă și o dimensiune culturală în definirea Europei Centrale. În ciuda acestui fapt, dimensiunea economică și geopolitică, consolidată prin dezvoltarea școlii de geopolitică a lui Karl Haushofer în anii '30, a rămas trăsătura de bază a conceptului german.

Sub impulsul dat de noile dezbateri inițiate la Praga și Budapesta în ultimii ani ai deceniului opt, conceptul de *Mitteleuropa*, interzis timp de decenii după 1945 în zonele de limbă germană, a reintrat în limbajul politic și academic uzual al germanilor și austrieților.

După reunificarea Germaniei și reluarea tradițiilor geopolitice, avînd drept coloană vertebrală ideea unei Europe catolice, dimensiunea geopolitică întrucîtiva obscură a conceptului de *Mitteleuropa* la sfîrșitul anilor '80, datorată confrangerilor ordinii atunci încă bipolare, a ieșit din nou la iveală, sfîrșind îngrijorare în cercurile guvernamentale din întreaga lume. În consecință, conceptul de *Mitteleuropa* a început să fie văzut drept ceea ce a fost de altădată: un concept economic și geopolitic născut din dualitatea influenței germane în Europa Centrală – interacțiune și hegemonie.

Conceptul "Verde"

Una dintre caracteristicile majore ale anilor '80 a fost activarea unor puternice mișcări populare centraleuropene, acționînd peste diviziunea artificială dintre Est și Vest. Conșcientizarea sporită, manifestată public, a marilor dezastre ecologice din zonă a dus la cooperarea "verzilor" din cele două Germanii, Austria, Cehoslovacia, Ungaria și Slovenia. Conceptul de "antipolitică" al verzilor, concentrat pe respingerea partidelor politice și a birocrației, a devenit răspîndit în regiune. El a adunat în jurul lui tinerii și intelectualii disidenți profundi nemulțumiți și înstrăinăti de regim. Astfel, din

ce în ce mai des, conceptul "verde" s-a dezvoltat ca o altă "cale de scăpare" din realitatea societăților de tip sovietic, un complement al conceptului cultural-literar dezvoltat în timpul dezbaterei privind Europa Centrală.

Conceptul cultural-literar

De la împărțirea Europei prin "cortina de fier", pe parcursul întregii ere bipolare, foarte puțini s-au referit la Europa Centrală ca la o entitate și chiar mai puțini au apărăt termenul care o desemna astfel. Sentimentul predominant era că "ideea Europei Centrale nu mai are nici un sens". Dar, chiar și în epoca Războiului Rece au existat încercări de a păstra vie ideea, cel puțin la nivel intelectual. Încercând să prevaleze asupra *realpolitik*-ului superputerilor prin cultură, conferințele organizate de *L'Istituto per gli incontri culturali mitteleuropei* din Gorizia au fost, probabil, cele mai semnificative din acest punct de vedere.

În anii '80, ideea Europei Centrale, care pînă atunci părea să fi fost îngropată, a cunoscut o renaștere. Analistii sunt unanimi în atribuirea punctului de plecare al acestei renașteri provocatorului eseului lui Milan Kundera, intitulat *Tragedia Europei Centrale* (1984). Europa Centrală a lui Kundera este un spațiu cultural, "o versiune condensată a Europei însăși în toată varietatea sa culturală, o mică Europă arhi-europeană, un model redus al Europei compusă din națiuni, concepută după o singură regulă: cea mai mare varietate în cel mai mic spațiu". Cea mai importantă trăsătură a ei, după Kundera, este alteritatea sa vizavi de Rusia, concepută ca o "altă civilizație". Împărțind cu Vestul aceeași istorie culturală, întreruptă de sovietici la sfîrșitul anilor '50, Europa Centrală a lui Kundera este, în același timp, un spațiu spiritual aparte față de acesta, datorită "proprii sale viziuni despre lume, o viziune bazată pe o profundă neîncredere în istorie", care a rezervat popoarelor sale rolurile de "victime și spectatori". "Tragedia" nu este doar una a Europei Centrale ce a fost subjugată de această "altă" civilizație, ci și una a Europei ca întreg care "nu-și mai percepe unitatea ca una culturală".

În timpul dezbaterei, cu greu se poate spune că opinile au coincis și numeroase argumente pro și contra, sub forma unor serii de replici și contrareplici, au fost aduse în discuție, unele dintre ele fiind formulate clar de nume faimoase, ca Václav Havel, György Konrád, Adam Michnik, Czesław Milosz sau Papa Ioan-Paul al II-lea.

Printre aceștia, Czesław Milosz este autorul uneia dintre cele mai originale definiții a central-europenității, într-un eseu publicat în 1986. Milosz mută interesul dezbaterei mai degrabă către delimitarea unui *psyche* al Europei Centrale decât către geografia sa. "Europa Centrală este cu greu o noțiune geografică. Nu

e ușor să i se traseze granițele pe hartă (...) Modul de gîndire și simțire al locuitorilor săi trebuie să fie suficient, de aceea, pentru trasarea liniilor mentale ce par a fi mai durabile decât frontierele statelor", argumentează el.

Întorcîndu-se către imaginația literară ca locus simbolic în care rezidă aceste atitudini central-europene, în conformitate cu "profunda neîncredere în istorie" a lui Kundera, Milosz consideră "conștientizarea istoriei, astătă ca trecutul să ca prezent", drept cea mai importantă caracteristică a literaturii central-europene.

Dar rîndurile înțelepte ale lui Milosz nu rămîn un simplu exercițiu de hermeneutică a imaginației literare central-europene.

Fiind în mod fundamental o căutare a identității, în care mitul și realitatea sunt combinate, ideea de bază a întregii dezbaterei cultural-intelectuale era căutarea unei posibilități culturale și spirituale utopice de evadare din realitatea inevitabilă a unei societăți omogenizate, de tip sovietic, o modalitate de a re-europeniza o zonă amenințată de dispariția culturală.

Creșterea și descreșterea conceptului de politică externă

Gravînd în jurul ideii de cooperare subregională în vederea depășirii diviziunii artificiale impusă de constrîngerile Războiului Rece sau, altfel, pentru o apropiere comună a celor trei foste țări comuniste (Cehoslovacia, Polonia și Ungaria) pentru integrare cu Occidentul, conceptul de politică externă a Europei Centrale a evoluat ca un concept economic și politic, dezvoltînd în timp, în cazul Grupului de la Vișegrad, și o modestă latură de securitate. Cînd despre rădăcinile instituționale, acestea sunt legate de activitatea Grupului de lucru Alpi-Adria, organizație ale cărei baze au fost puse în 1978, în inima Mitteleuropei. Încorporînd regiuni ale unor țări aparținînd NATO și UE, precum Italia și RFG (Bavaria), o țară neutră și aparținînd EFTA precum Austria, o țară nealiniată precum Iugoslavia și o țară aparținînd Pactului de la Varșovia și Comecom-ului precum Ungaria, Grupul Alpi-Adria a fost văzut ca un proiect experimental ce putea juca un rol important în depășirea logicii Războiului Rece și restabilirea conceptului mai moderat, de Europa Centrală. Însă, după cum s-a observat, "operînd la nivel subnațional, acest grup și-a negat în mod conștient un rol politic".

În urma colapsului Comecom-ului și al Pactului de la Varșovia, se aștepta ca un organism supranational să apară pentru a umple golul lăsat. Alpi-Adria părea un astfel de candidat pentru acest rol și, la 12 noiembrie 1989 – în urma unei întîlniri între ministrul de externe ai Italiei, Austriei și Ungariei –, la Budapesta s-au pus

bazele "Patrularerului". O dată cu venirea la putere, după 1989, a unor foști disidenți ce au promovat ideea identității central-europene (o excepție importantă fiind cazul Ungariei), ideea de "Europa Centrală" a penetrat domeniul instituțiilor politice și la nivel interstatal. Dar, paradoxal, conținutul său nu a fost deteriorat de schimbările politice. Astfel, el a rămas ceea ce era și înainte de 1989: un concept născut la interfața dintre o comunitate imaginată și "cei din afara" ei (Rusia, Ucraina, România, Bulgaria).

Unul dintre principalele obiective de politică externă ale nouului guvern ungarian, ales în mod democratic, a fost includerea în proiectul central-european a Cehoslovaciei și Poloniei. În urma unei întîlniri la vîrf la Bratislava, în aprilie 1990, și ulterior a altelui, la Vișegrad, în februarie 1991, a luat ființă Grupul de la Vișegrad, conceput ca un prim pas al Cehoslovaciei, Poloniei și Ungariei către NATO și Comunitatea Europeană.

O primă lovitură dată logicii conceptului de Europa Centrală a venit după colapsul fostei Iugoslavii, prin alăturarea la CEI (Initiativa Central-Europeană) a țărilor aparținînd numai zonei central-europene – ca Slovenia și Croația (în iulie 1992), dar și zonei balcanice – ca Bosnia-Herțegovina (în iulie 1992) și Macedonia (în iulie 1993). În aceeași categorie se înscriu și consecințele "divortului" cehoslovac și schimbarea elitelor de putere în această țară. Începînd cu ianuarie 1993, cînd ruptura dintre Cehia și Slovacia a devenit oficială, Cehia a considerat că, datorită poziției sale geografice mai apropiată de Vest, ar trebui să nu mai joace cartea integrării regionale. Teama era că o puternică cooperare regională ar putea fi interpretată ca o pierdere a interesului pentru integrarea în forurile occidentale, declanșînd stabilirea unui fel de "cordoan sanitar" de-a lungul granițelor cehe. Dacă Havel, ca participant la dezbaterea asupra Europei Centrale, a contribuit foarte mult la realizarea ei, o contribuție cel puțin la fel de importantă în zădănicirea acesteia se poate atribui lui Havel-Presedintele.

Alte lovitură, de această dată cauzate identității central-europene însăși, au emanat, pe de o parte, din modul în care organizațiiile occidentale o concepeau și, pe de altă parte, din modalitățile specifice de abordare a acestor organizații de către țările Grupului de la Vișegrad.

Într-adevăr, la nivel economic, conceptul a avut un relativ succes, luînd în considerare preminența seminariilor de către țările Grupului de la Vișegrad a întelegerilor de asociere cu CE (decembrie 1991). Însă, negocierile de către statele interesate au fost prost coordinate și semnarea lor s-a făcut pe baze individuale. S-a spus, probabil pe drept cuvînt, că, dacă ar fi fost negociate în bloc, prevederile tratatelor de asociere ar fi fost mai degrabă favorabile, și nu dezamăgitoare, cel puțin pentru cehi și polonezi, în comparație cu așteptările lor. Mai mult, se speră că Tratatul de Liber Schimb Central-

European (CEFTA), alcătuit în cadrul Grupului de la Vișegrad, va furniza nu numai un nou impuls pentru coordonarea între țările interesate, dar va întări și conceptul de Europa Centrală. Dar, datorită rezultatelor concrete, lipsite de importanță, avute de CEFTA începînd cu momentul implementării sale oficiale (1 martie 1993) și pînă acum, acest lucru este puțin probabil să se întâmple.

Pe planul securității, așteptările țărilor din Grupul de la Vișegrad de a li se desemna un "rol direct" în activitățile NATO, depășind simpla funcție de legătură, au fost zdrujincate de decizia Alianței de a dezvolta relații de cooperare fără nici o discriminare cu fostele țări membre ale Tratatului de la Varșovia.

Din punct de vedere al subminării implicate a conceptului de Europa Centrală, aşa cum a fost înțeles în mod tradițional, UEO a mers chiar mai departe decât NATO, introducînd – prin Declarația Petersberg (19 iunie 1992) – în interiorul ariei conceptului nu numai țările Grupului de la Vișegrad, dar și statele baltice, Bulgaria și România. Mai recent, tratamentul egal al acestor țări de către UEO a fost întărit de Declarația Kirchberg (9 mai 1994).

În concluzie, în conceptul de politică externă a Europei Centrale, centrat în jurul cooperării subregionale, au fost incorporate unele dimensiuni ale conceptului de "între" și conceptului cultural-literar, dezvoltate anterior, adică caracteristicile de securitate, religioase, ale societății civile și cele spirituale ale primului, și alteritatea în raport cu Rusia (Uniunea Sovietică) a ultimului. Mai mult, de vreme ce dimensiunea eologică este un aspect al cooperării central-europene, s-ar putea spune că acest concept "verde" al Europei Centrale a influențat și el, în mod marginal, conceptul de politică externă. După euforia inițială, de la începutul anilor '90, cînd ideea identității central-europene a explodat în politică externă a Ungariei, Cehoslovaciei și Poloniei, translasînd procesul construcției regionale din domeniul politicii identității în cel al politicii instituționale, datorită diferențelor factori interni și internaționali, ideea cooperării subregionale în Europa Centrală și, în spatele ei, conceptul Europei Centrale ca atare, au intrat în criză.

Selectie și traducere de
B.P. NECSEȘTI și L. ULRICH

ADRIAN POP (born in 1958), holds a B.A. in History and Philosophy, a MA in Political Sciences, and is currently enrolled in a Ph.D program. He has contributed over 150 articles, studies and translations and has contributed chapters to several books including: *Sub povara graniței imperiale, Sovietizarea României: percepții anglo-americană, The Soviet Union in Eastern Europe 1945-1989*.

Universalism și regionalism

ROMULUS BRÂNCOVEANU

The author considers that after the disappearance of capitalism-communism bipolarity, a new process of supraregionalization of the world is taking place. He analyzes epistemologically and anthropologically the cultural premises which underlie this process.

NU EXISTĂ întotdeauna cu adevărat o relație între diferențele lucruri pentru care mintea noastră găsește, în mod spontan sau mai elaborat, conjecturi mai complicate. Uneori, chiar lipsă acestei relații ne poate ajuta să vedem lucrurile și altfel. În acest sens, nu voi căuta, aici, să găsesc o argumentație pas cu pas a trecerii de la "universalism" la "regionalism". Lucrurile mi se par așa, și voi arăta unele temeuri pentru care le văd așa. O plecare pentru punctul meu de vedere o găsesc în formele neconstrinse ale imaginariului politic. În literatura SF, de exemplu, forma de existență a statului în viitorul îndepărtat o constituie, cel mai adesea, *imperiu* – galactic, stelar etc. –, care strînge la un loc civilizații și chiar ființe cu totul diferențiate. De bună seamă, este vorba de o continuare, la scară cosmică, a povestirii istoriei ca succesiune a imperiilor universale. Această povestire împletește, pe de o parte, motivul monarhiei (armonie și ordinii sociale), universale cu motivul eroismului civilizator sau răboinic, iar pe de altă parte, motive mai teoretizante, cum ar fi difuzarea civilizației dinspre centre politice și culturale sau dependența fluxurilor istorice de creștere, mărirea, decadenta și substituirea imperiilor cu diferențiate reprezentări mitologice despre confruntarea dintre bine și rău, natura umană s.a.m.d. În centrul ei se află tema expansiunii teritoriale, înțeleasă ca o condiție indispensabilă a realizării unei ordini universale, pe al cărei fir narativ modelul răboinic, de cucerire de noi teritorii, clasic, se modifică în acela exploratoriu, al imperiilor maritime europene, al pionieratului, caracteristic cuceririi Vestului Sălbatic, cu insolitul său erou civilizator – cowboy-ul –, al invaziei sau al exportului de revoluție, ca să renască imaginar în expedițiile stelare.

În povestea imperiului universal (folosesc termenul de imperiu universal mai degrabă în legătură cu expansiunea teritorială, iar monarhie universală mai degrabă

în legătură cu ordinea socială), găsesc donă sugestii interesante: că strategiile teritorialității sunt orientate cognitiv și că există o corelație între ideea unei ordini universale și înțelegerea formalistă a rationalității.

Orientarea cognitivă a acțiunilor îndreptate spre extinderea teritorialității nu se referă la recuzita științifică și tehnologică a literaturii de anticipație, ci la înțelegerea acestor acțiuni ca acte de cunoaștere. De exemplu, dacă admitem că noțiunea cea mai generală de cunoaștere desemnează capacitatea ființelor de a-și identifica dușmanul și prada și că această activitate este strâns legată de teritorialitate (fixarea, apărarea sau extinderea acesteia), înseamnă că diversele strategii ale teritorialității sunt orientate cognitiv. Limita teritoriului privește numai spațiul protejat, ci reprezintă și orizontul de unde se ivesc amenințările, ascunsul în genere. Este, în orice caz, incertitudine, pentru că putem numai să bănuim ce ne așteaptă, reducerea incertitudinii legându-se de extinderea teritoriului și a razei cunoașterii.

Se poate însă argumenta și într-un sens mai tare. Filosofemul "cunoașterea este putere" poate fi comunitativ. Aceasta înseamnă că puterea este orientată cognitiv altfel decât numai comportamental și că poate avea, în legătură cu expansiunea teritorială, interese de cunoaștere bine precizate: la origini, imperiile maritime europene au interesul de a cunoaște mai bine planeta, Napoleon ia savanți în Egipt cu scopul de a clarifica istoria, colonialismul (în Asia) produce și o știință – orientalistica. Un exemplu mai relevant pentru interesele de cunoaștere precise îl constituie confruntarea științifico-militară dintre Statele Unite ale Americii și URSS. Cele două superputeri au extins strategia teritorialității în întregul domeniu al spațiului fizic (macro-cosmos și micro-cosmos). Ele și-au însușit idealul fiziciei clasice descrierea completă, unitară și închisă a lumii ca ideea de stat, competiția lor bazându-se pe convingerea că u-

progres unilateral în cunoașterea lumii înseamnă un avantaj decisiv în confruntarea generală, politică, militară și economică.

Dacă pentru imaginarul politic literar ideea imperiului universal nu și-a pierdut forța, telul acestuia nu pare să mai anime statele care, prin mărime, putere politică, militară sau economică, ar putea să aspire la așa ceva. Există, bineînțeles, voință de putere în lume, dar ea nu se mai exprimă în termenii universalității. De exemplu, Rusia a abandonat – după cît se pare – ideologia comunistă și exportul de revoluție pe baza cărora lucra la ridicarea imperiului său universal și se preocupă de recunoașterea intereselor sale în anumite regiuni (estul și sudul Asiei). De asemenea, după războiul din Golf, Statele Unite au abdicat extrem de repede de la rolul de putere absolută în lume, optind pentru pluralizarea centrelor de putere. Americanii își folosesc forța politică, militară și economică, în calitate de partener al puterilor regionale sau de soldat universal al ONU și refuză să-și asume sarcina stăpînruii efective a lumii. Japonia, dacă ar miza pe dependentele economice, tocmai că ar deveni prizoniera acestora. China este mînată de dorința de integrare în lume, iar Germania este prinsă în subtilitățile propriei ei politici externe.

Pornind de aici, susțin teza că expansiunea teritorială nu mai este văzută ca un mijloc de îndeplinire a voinei de putere în lume și observ, totodată, că avem de-a face cu începutul unui proces de supraregionalizare a lumii. Acest început urmează căderii comunismului și destrămării URSS, dispariției bipolarității capitalism-comunism, în care strategia extinderii teritorialității urmărea impunerea propriului tip de ordine ca ordine universală. El se leagă, pe de o parte, de renunțarea în politica de mare putere la pretensiile obținerii unei administrații directe, sau cît mai directe, asupra diferitelor teritorii, și chiar la o responsabilitate bine definită pentru acestea, iar pe de altă parte, de resurrecția unor tradiții culturale, politice și economice locale, care au stat "amortite" și care sunt, astăzi, reinventate.

Regionalizarea planetară este observată în modelul blocurilor economice sau în bine cunoscuta teorie a conflictului dintre civilizații a lui Huntington. Potrivit acestuia din urmă, lumea se configura în regiuni corespunzătoare religiilor universale și diviziunilor acestora. Viziunea politologului american a fost primită rău la noi, pentru că nu ne placează acolo unde ne-am dori-o. Mă conformat și eu obiceiului de a-l critica, avansând două observații. Prima, dacă regula jocului – regionalizarea – mi se pare neîndoioinică, nu în toată lumea se va miza pe aceleași cărți. Astfel, în America și în Europa vor conta, în primul rînd, modul de viață,

care nu mai depinde de mult de valorile religioase, și voința integrării economice și politice; în Asia de Sud-Est, determinant este factorul economic; în sfera euroasiatică a Rusiei, tradiția de dominație a acesteia; abia în țările arabe, tradiția religioasă se poate dovedi mai importantă decât toate celelalte la un loc. A doua observație privește premisa implicită de la care pleacă Huntington, și anume aceea a imperiului universal. Dacă acceptăm ideea conflictului între civilizații, atunci el nu se poate ivi, cel puțin logic, decât în situația în care una sau alta dintre ele ridică pretenții explicite și susținute de valabilitate universală, care să-i fie refuzate. Or, în opinia mea, procesul de supraregionalizare este anti-universalist, el bazându-se tocmai pe recunoașterea limitelor valabilității civilizațiilor sau a modurilor de viață și, în primul rînd, a modelelor europene. De aceea, întrebarea principală rămîne: care vor fi condițiile de posibilitate ale democrației în noile configurații regionale, aşa cum a fost înțeleasă pînă acum, ca valoare universală, de vreme ce închiderile culturale pe care acestea le reprezintă înseamnă mai ales dezvoltarea unor forme de viață socială specifice, non-universale. În acest sens, este esențial că în discuția obișnuită cu privire la tradițiile chineză și rusă se recunoaște îndreptățirea unor forme de viață specifice, diferite de modelul democratic.

Supraregionalizarea planetară este însoțită de un proces de regionalizare. Intenția regionalizării există astăzi în zona americană (secesionismul canadian și NAFTA), cît și în Europa. În Europa, regionalizarea privește, mai întîi, delimitarea noului său spațiu geopolitic, iar în al doilea rînd, integrarea. Astfel, nou spațiu politic european este definit în direcția nord-sud. Spun *direcție* și nu *polaritate* deoarece, pentru prima oară în istoria europeană, nu mai avem de-a face cu o topologie a polarităților, Roma-Constantinopol, Nord-Sud, Est-Vest, Franța-Germania sau Rusia-Germania, ci cu un spațiu omogen, mărginit natural la Nord, Sud și Vest, care trebuie delimitat geopolitic la Est. Se consideră că limita lui geopolitică răsăriteană coboară din spatele statelor baltice către Mediterana, trece Boemia și Alpii, închide Panonia și Transilvania și sfîrșește între Venetia și Trieste. Ea corespunde unei rupturi religioase și economice între zona catolic-protestantă, dezvoltată economic și cu tradiții democratice, și zona ortodoxă, mai puțin dezvoltată și lipsită de tradiții democratice, ruptură care se reflectă în conflictul iugoslav. Această limită constituie, totodată, granița estică a regiunii central-europene, în care rezistă tradiția Imperiului Austro-Ungar, deopotrivă politică și culturală. Europa Centrală, prin tradiția ei culturală de conviețuire și de toleranță între națiuni, este considerată exemplară pentru

înregul spirit european. Europa se află mai mult la Praga decât la Paris, spune cineva. Cu astă mai mult, diferențele dintre Europa Centrală și viesparul naționalist din Balcani îndreptăesc fringerea spațiului european pe granițele acesteia. Alte regiuni sunt schițate fie economic, cum ar fi regiunea arcului mediteranean care tăie tările riverane, fie pornind de la diferite tradiții, cum ar fi Occitania, fie pe considerente lingvistică sau etnice, cum ar fi regiuni în care se vorbesc germană sau franceză sau limbi de circulație mai restrânsă (vezi Carta Limbilor Regionale). Probabil că, pe măsura integrării, o dată cu stergerea granițelor naționale, mulțimea regiunilor europene se va preciza de la sine.

În acest context, mai reprezintă România "un stat de necesitate europeană", aşa cum au arătat S. Mehedinți și Nicolae Iorga, sau rămînem numai o "sână carpatică la un vad de lupi", cum adaugă Gh. Brătianu?

Noi ne credeam în Europa. Dar noi încetăm să mai fim văzuți ca un stat de necesitate europeană, aşa cum s-a întîmplat în 1859, în 1877, în 1918 și chiar în 1945.

După părerea mea, ideea posibilității unei ordini sociale universale s-a bazat pe înțelegerea formalistă (logico-semantică) a raționalității, înțelegere caracteristică gîndirii europene. Cele mai multe pretenții de ordine universală care s-au ridicat în Europa nu au fost niciodată arbitrate, adică au fost argumentate, cel puțin ca fiind în conformitate cu regulile rațiunii. În a doua jumătate a secolului nostru s-a produs o modificare. Mai ales antropologia și istoria culturii au adus argumente în favoarea caracterului convențional al raționalității. Dar chiar și în reflectarea științei exacte se acceptă, astăzi, caracterul convențional, istoric și local al raționalității. Definiția formală a raționalității a fost înlocuită cu una procedurală. Dacă acțiunea ta urmează scheme coerente cu mediul cultural în care trăiești, cu modul de viață al comunității tale, atunci ea este înțemeiată și rațională. Gîndirea magică este tot astă de rațională, procedural, ca și știință, a merge la vraci și tot astă de rațional ca și a consulta medicul, Hamlet nu este altceva decât un text, cum text sînt și incantațiile cutării trib amazonian. Noi am fost un stat de necesitate europeană astă vreme cât s-a crezut că rațiunea e aceeași oriunde și oricând și, pe acest temei, aceleși forme politice pot funcționa la fel în Africa, în China și în Balcani și că este misiunea spiritului european de a duce peste tot și de a apăra modul de viață și ordinea socială rațională. Astăzi, ne aflăm în plin multiculturalism. Pe cît este de minimal în cerințele sale de raționalitate și de tolerantă în intenții, pe astă este de exclusivist. Multiculturalismul pornește de la premisa irreducibilității comunităților de viață. Raționalitatea nu mai este una și aceeași, ci depinde de comunitatea de

viață. Acestea, fie ele comunități etnice, fie ele comunități științifice, sunt comunități de interpretare incomunicabilă. De altfel, frecvența termenului de comunitate în jocurile de limbaj indică trecerea de la viziunea contractuală asupra grupurilor de oameni la viziunea organică. În zona noastră funcționează două criterii de regionalizare: unul este modul de viață european, care nu ne recunoaște, celălalt este tradiția de dominație zonală a Rusiei, în care noi nu ne recunoaștem. Desigur, modul nostru de viață nu este unul non-european. Iar dacă nu ne lăsăm sedusi de canonul literar pe care îl urmează discuția de idei în această privință, chiar nu poate fi numit non-european. Totuși, cum spune Fernando Pessoa, în politică ești mai puțin ceea ce crezi tu despre tine și mai mult ceea ce cred, chiar fals, alții despre tine. Respuși și amerințăți, avem, la vest o problemă culturală, iar la est o politică de forță.

În ceea ce privește orientarea cognitivă a strategiilor extinderii teritorialității în tradiția europeană prin legătura ei cu ideea posibilității unei ordini sociale universale, ea a fost o parte a procesului istoric universal de raționalizare a (imaginii) lumii, acea *Entzauberung*, dezvrăjirea lumii, de care vorbește Weber. Statul și proiecția lui în absolut, monarhia sau imperiul universal au fost înțelese ca un subiect al acestui proces. Poate că lumea nu reintră astăzi sub vrajă. Dar statul este asediat de supușii săi. Față de stat, toate sojurile de comunități sunt orientate valoric. Statalitatea e atacată ca formă de administrație de către comunitățile interioare și ca teritorialitate de către toți ceilalți actori ai regionalizării. Mai corespunde statalitatea orientării valorice a acțiunilor comunităților sau, dacă vrei, a acțiunii individului-membru-al-unei-comunități? Răspunsul meu, pornind de la această întrebare, e o propoziție retorică. Nu există altă misiune pentru statul român ca stat decât aceea de a găsi mijloacele politice pentru a fi recunoscuți ca parte integrantă a Europei. Această propoziție e valabilă chiar dacă toate supozitiile mele cu privire la modificarea modului general de a privi lumea sunt nefințemate pentru că e îndreptățită o stare de fapt. □

ROMULUS BRÂNCOVEANU (born in 1957). He graduated from the Faculty of Philosophy and History, University of Bucharest in 1982. Currently, he is a Senior Researcher at the Institute for Educational Sciences. He published articles and political analyses in *România Liberă*, *Contrapunct*, 22.

Două Europe, nu una

SILVIU BRUCAN

The idea throughout this article is that however noble and desirable the goal of European unity is far off. In fact, because of historical conditions Europe has been divided ever since the Renaissance, its Western part becoming developed and rich, its Eastern part lagging behind in every respect: economically, socially and in nationhood. The many decades of communism, far from beating underdevelopment in the East, have maintained the gap. Therefore, although the Cold War with its Berlin Wall has vanished, Europe is now divided between the haves and the have not's, making it very difficult for the EU to co-opt the Eastern European nations into its common market. The economic divide is compounded by the political-strategical conflict generated by Russia's ambitions as a great power. This makes NATO reluctant to incorporate the Eastern European nations. The author's conclusion is that we have now two Europes, not one.

UNIREA ȚĂRILOR EUROPEENE într-o singură entitate a fost și rămîne un tel nobil care, în secolul XX, și-a găsit expresia în formule celebre – de la Piața Comună a lui Jean Monnet, la Europe des Patries a generalului de Gaulle, Casa Comună a lui Gorbaciov și Federația Europei a cancelarului Kohl. Dar realitățile politice internaționale nu prea se împacă cu telurile nobile ale omenirii. În perioada postbelică, Europa a fost divizată de Cortina de Fier și de Zidul de la Berlin. Prăbușirea comunismului în partea răsăriteană a continentului a spulberat "cortina" și zidul și a creat un moment de euforie pan-europeană, în care am jubilat și noi. Am uitat atunci că în Europa există o diviziune seculară mult mai veche, cristalizată încă din vremea Renașterii și păstrată cu îndărătnicie pe harta inegalităților și decalajelor lumii contemporane.

Renașterea a constituit momentul de cotitură cînd Europa a luat-o înaintea celorlalte continente și, deoarece a fost prin excelență un fenomen vest-european, această parte a continentului a depășit partea est-europeană pe toate planurile – economic, politic, social și național. În Vest, prin depășirea fragmentării feudale de către monarhia absolută, au luat naștere statele naționale moderne încă în secolele XVIII și XIX, iar revoluțiile burgheze au declanșat expansiunea internațională a capitalismului inovator. Acestea au fost condițiile istorice care au permis statelor vest-europene să beneficieze din plin de revoluția industrială, să cucerească vaste imperii coloniale, devenind astfel bogate și dezvoltate.

În Europa de Est, popoarele și naționalitățile, unele luptând pînă și astăzi pentru formarea statului național, au rămas predominant agrare, cu structuri feudale care au rezistat pînă în secolul XX. De aceea, Re-

voluția din Octombrie 1917 în Rusia predominant tărânească a fost o reacție antisistemă împotriva domitanței Occidentului industrial, mai curînd decât o revoluție socialistă. Strategia depășirii subdezvoltării, și nu principiile socialiste, și-a pus amprenta asupra trăsăturilor economice și politice ale societăților din Est. Stalinismul nu a fost altceva decât o strategie a invignerii subdezvoltării prin forță și represiune, marxism-leninismul servind ca opium ideologic pentru maselor expuse lipsurilor și privațiunilor cerute de formidabila sarcină a industrializării rapide într-un mediu internațional ostil.

Eșecul cel mai elovent al comunismului din Est rezidă în aceea că, după aînăte decenii de eforturi și sacrificii ale populației, nu a reușit să reducă decalajul față de Europa de Vest. În locul zidului de la Berlin a apărut un zid care desparte bogăția de săracie: în termenii produsului național brut pe locuitor, 2.000-5.000 dolari în Est față de 10.000-20.000 dolari în Vest. În 1993, premierul britanic John Major avertiza împotriva "riscului de crea o Europă divizată între bogăți și săraci". Ea nu trebuie creată, există!

În aceste condiții, care este perspectiva integrării Europei de Est, în general, și a României, în special, în Uniunea Europeană?

În această privință, se manifestă la noi în declarării politice și în presă o tendință de simplificare a problemelor, ca și cum cooptarea României în NATO și Uniunea Europeană ar depinde de conjunctura politică internațională, de bunăvoie unei puteri sau a altiei sau de performanța României în domeniul drepturilor omului. Nu, domnilor politicieni și gazetari, trebuie să ne întrebăm în cap că condiția decisivă pentru cooptarea în Piața Comună a fost și rămîne *nivelul relativ egal* de

dezvoltare economică și tehnică. Încă de la începuturile ei, Comunitatea Economică Europeană a luat ființă în 1957 și a funcționat datorită faptului că cele șase țări fondatoare aparțineau aceleiași categorii de bogătie și dezvoltare, cu un produs național brut pe locitor de peste 5.000 dolari, circa 80% din forța de muncă ocupată în activități neagrile și un consum de peste 3.000 calorii pe locitor. Iar la 1 ianuarie, aceeași condiție a permis intrarea în vigoare a pieței unice a celor 12 membri, prin desființarea barierelor și taxelor vamale și libera mișcare a capitalurilor, bunurilor, serviciilor și persoanelor în cadrul Comunității. Prăbușirea, în decembrie 1994, a monedei Mexicului, peso, și degradarea economică ce a urmat după numai un an de la intrarea în vigoare a zonei nord-americane de comerț liber, NAFTA, au demonstrat în mod dramatic ce se întâmplă atunci când se elimină barierile și taxele vamale între două țări (SUA și Mexic) cu nivele de bogătie și dezvoltare atât de contrastante. Cunoaștem și noi pe pielea noastră efectele acestei mezeliană când, după liberalizarea prețurilor și comerțului exterior, piata românească a fost invadată de produse alimentare din Occident, care amenință să falimenteze fermele avicole și producția de zahăr și ulei din România.

Admiterea, la 1 ianuarie 1995, în Uniunea Europeană a Austriei, Finlandei și Suediei nu a ridicat probleme de această natură, deoarece cele trei țări se află la un nivel relativ egal de dezvoltare cu țările vest-europene. Cu totul altfel stau lucrurile cu țările central și est-europene cu statutul de asociat al UE. Discrepanța dintre ele și media UE ar face de neconcepțut desființarea barierelor și taxelor vamale, iar libertatea de mișcare a persoanelor ar duce la o migrație masivă a forței de muncă dinspre Est către Vest.

În timpul Războiului Rece, când la Paris și Bonn predominau considerentele strategice ale stăvilariei expansionismului sovietic, Comunitatea Europeană a acordat un ajutor economic masiv țărilor mai puțin dezvoltate (Spania, Portugalia și Grecia) pentru a le aduce la un nivel mai apropiat de media vest-europeană și a le putea astfel integra în Piața Comună. Uniunea Europeană oferă celor șase țări est-europene, între care și România, tot felul de sfaturi și pun accentul pe alinierea legislației la standardele europene. Dar, problema-cheie, adică ajutorarea substanțială a "celor 6", nu se află încă pe agenda UE. După unele calcule, aceasta ar cere suplimentarea bugetului UE cu cel puțin 60%. Dar Germania este încă absorbită de finanțarea landurilor din fosta RDG, iar celelalte state bogate nu sunt dispuse să-și mărească cota de participare de dragul țărilor est-europene, preferind să se bucură de surplusul în balanță comercială și de plăți cu acestea.

Între timp, fiecare măsură de adâncire a integrării UE accentuează și mai puternic distanțarea de țările est-europene. Ultima măsură de acest gen este *Acordul de la Schengen*, din aprilie 1995, prin care se desființează

vizele de călătorie între țările membre ale UE, la care au aderat 10 țări. Ca urmare, s-a întărit considerabil controlul la granițele UE pentru cei din afara Pieței Comune, iar noi facem parte dintre *outsiders*.

Diviziunea economică este complicată de o diviziune politico-strategică. Pe acest plan, *piedica principală a integrării europene este Rusia*. Premisa occidentală că economia de piață combinată cu democrația vor îmbinzi ursul rusesc, permisând Occidentului să-l ducă de sfoară, s-a dovedit nerealistă. În timp ce mecanismul sistemului economic mondial sălește țările est-europene să se conformeze regulilor jocului pe piață mondială, sub arbitrajul sever al Fondului Monetar International, în cazul Rusiei, ca mare putere, dinamica competiției pentru sfere de influență și suprematie mondială generează în sinul ei voința de rezistă tendințelor Occidentului de a-i dicta cursul politic și dezvoltării ei. Ca și în 1917, avem de-a face cu o reacție antisistemă, de astă dată împotriva presiunilor din Vest, ca să adopte modelul Occidental ca mijloc de cooptare a Rusiei în sistem. De aici împotrivarea Moscovei la planurile de extindere a NATO până la granițele rusești, ca și afirmarea propriei ei sfere de influență.

Cunoscutul analist german Christoph Bertram este de părere că, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, țările est-europene vor intra în UE, iar în jurul Rusiei, ca centru de putere, se vor stringe unele din fosete republici sovietice. Tenacitatea cu care Moscova, în disprejul opiniei publice mondiale, s-a angajat în bătălia din Cecenia, demonstrează că vizionarea misionară a "Sfintei Rusii" este încă puternică, în posida situației dezastroase a economiei și finanțelor.

Pe scurt, unitatea Europei apare ca un obiectiv strategic sublim și, oricum, de lungă, foarte lungă durată. □

SILVIU BRUCAN - born in Bucharest (1916). Antifascist underground fighter in World War II. In 1944 he became the acting editor of *Scînteia*, the leading communist paper of Romania; former ambassador to Washington, D.C., and to the U.N., director of Romanian Television. Under house arrest, early March 1989, he wrote and distributed the *Letter of 6*, former communist dignitaries, protesting the crimes and abuses of the regime. He participated in the Revolution and became one of the leaders of the National Salvation Front.

He published six books, and most recently: *Pluralism and Social Conflict* (Praeger, 1990), and *The Wasted Generation, a Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back* (Westview Press, 1993).

Partidele în blocstarturi

LIANA IONESCU

SPCTRUL POLITIC românesc a fost, în ultimele două luni, deosebit de agitat. Lucrul explicabil dacă avem în vedere că, în toamnă, partidele vor lua startul electoral. Necesarul proces de clarificare și reașezare a cuprinse atât formațiunile de la putere, cît și pe cele din opoziție, partidele de stânga și de dreapta. Majoritatea și-au convocat reunii la vîrf: congrese, conferințe nationale, plenare, delegații permanente, consiliu național. S-au revizuit programe, s-au stabilit strategii și tactici pentru perioada imediat următoare, au fost alese noi structuri de conducere, s-au reconfirmat și s-au întărit alianțe, în timp ce unele au slăbit, iar altele sînt în fază tatonărilor. Chiar dacă jocul politic rămîne deschis, în linii mari, partidele și-au redefinit opțiunile și precizat oferta electorală. Se anunță o bătălie aprigă și lipsită de fair play. În primul rînd, datorită mizei, aceste alegeri fiind decisive pentru calea pe care se va înscrive România. Apoi, pentru că România este singura țară ex-comunistă care nu a cunoscut alternanța puterii. De aceea, emanatii din decembrie 1989 nu se vor da înapoi de la nimic pentru a-și conserva puterea. După o vară relativ calmă, viața politică românească va intra într-o perioadă cît se poate de fierbinți.

Pentru opoziție, un principal moment clarificator a fost marcat de opțiunea unor partide de a părăsi conglomeratul electoral numit Convenția Democratică din România. Rînd pe rînd, "ajutate" să se decidă chiar de factori din interiorul Convenției, au ieșit din alianța opoziției unite UDMR, PSDR, PL '93 și PAC. Astfel că în CDR au rămas, alături de numeroase formațiuni civice, doar cinci partide, între care numai două cu reprezentativitate semnificativă: PNCD și, în urma politicii de absorbtie, PNL.

Profisind de nemulțumirile ivite în PL '93 și PAC, în urma deciziei de părăsire de către aceste partide a Convenției, PNL a acționat ca un veritabil aspirator de membri, mulți dintre ei personalități culturale și politice și, lucru important, parlamentari. Așa se face că PNL, partid care nu a reușit să însumeze un minimum necesar de 3% din voturile electorale pentru a accede în Parlament, are astăzi propriul grup parlamentar în Camera Deputaților. Chiar dacă nerecunoscut formal, datorită regulamentului Camerei, Grupul Liberal Independent există și face politica PNL. Totodată, prin absorbirea unor senatori de la PNCD, este pe cale de a se constitui un grup similar în Senat. Temindu-se de organizarea unui congres, care ar fi putut duce la răsunări de situații, dar și de persoane, PNL a respins oferta PNCD, de unificare liberală pe calea congresu-

ului, preferind unificarea "prin absorbtie". Mișcarea i-a reușit, nu în ultimul rînd, datorită "factorului de coeziune" care este omul de afaceri Viorel Cataramă. Procesul a avut încuvîntarea președintelui CDR, Emil Constantinescu, grăbit să vada unificarea liberală încheiată și un singur partid cu această doctrină în Convenție. După ce i-au fost respinse propunerile de unificare înainte de sfîrșitul lunii mai de către consiliul Național, PNCD se vede nevoit să ia în calcul și alternativa de a-și continua existența independent, în afara Convenției, al cărei fiu legitim este.

Tot la sfîrșitul lunii mai, cel mai puternic partid al Convenției, PNCD, și-a întrunit la Alba Iulia, principalul for de conducere între congrese: Delegația Permanentă. Cum congresul a avut loc în urmă cu patru ani, iar Delegația Permanentă se întrunea pentru prima dată și, mai mult, avea de adoptat statutul partidului, evenimentul a fost precedat de lupte interne, din care nu au lipsit demisiile la vîrf și excluderile spectaculoase. Sprijinul de Corneliu Coposu, statutul a fost votat fără probleme, structura partidului rămînînd pe mai departe de tip piramidal, în care liderul are puteri foarte mari. Fosta liderului charismatic, care este Corneliu Coposu, a salvat, încă o dată, unitatea și stabilitatea partidului. Reversul medaliei este că țărănișii vor lua startul alegerilor la fel ca și în 1992, cu o echipă legitimă din punct de vedere moral, dar prea îmbătrînită pentru a susține un discurs politic pragmatic, de care are atât nevoie opoziția și viața noastră politică, în general.

În cadrul opoziției din afara Convenției, PAC s-a distins prin efortul de asemenea a identității, de consolidare a structurii organizatorice și de precizare a ofertei sale electorale. După ce și-a asumat riscul de a merge în alegeri pe propriile picioare, PAC a demonstrat că știe ce are de făcut pentru a se manifesta ca un partid modern, fără nostalgii și resentimente, clădit pentru prezent și mai ales pentru viitor. Desfășurat la începutul lunii mai, la Alba Iulia, cel de-al doilea congres din existența partidului a reconfirmat opțiunea PAC pentru doctrina liberalismului civic și a aleș o nouă structură de conducere, flexibilă și mai puțin birocratică decât cea anterioară. Congresul a marcat totodată refacerea unității PAC-ului, după cel de-al doilea "val migrator" pricinuit de ieșirea partidului de sub tutela Convenției. La nici o lună de la congres s-a întrunit noul Comitet Național pentru a adopta strategia politică imediată și de perspectivă a PAC. Aceasta vizează menținerea PAC între partidele parlamentare prin obținerea, la alegerile de anul viitor, a cel puțin 5% din opțiunile electoratului și a 15% din voturi la alegerile din anul 2000, ceea ce

I-ar clasa, la începutul mileniului, între primele trei partide ale României. Partidul lui Nicolae Manolescu vizează, de asemenea, prezentarea unui candidat propriu la alegerile prezidențiale din 1996.

Formațiune desprinsă și ea din CDR, UDMR a evoluat pe trajectoarea previzibilă. Radicalitatea manifestată în ultima vreme s-a afirmat și la Congresul al IV-lea, desfășurat la sfîrșitul lunii mai, la Cluj. Aparent, alegerile au dat cîștig de cauză moderatilor și liderului acestora, Marko Bela, ales din nou președinte. Numai că moderati s-au radicalizat și ei, mai ales atunci cînd a fost vorba de autonomia teritorială pe baze etnice. Aceasta fiind obiectivul fundamental al formațiunii politice a maghiarilor din România, alte probleme, cum ar fi orientarea doctrinară sau sistemul de alianțe, au rămas, practic, nementionate. Dacă congresul nu a adus nimic nou în strategia UDMR, reacțiile partidelor de pe scenă politică românească față de declarațiile făcute la Cluj au fost prompte, ducînd la accentuarea izolării în plan politic a organizației etnicilor maghiari. Nici un partid, din opoziție sau de la putere, nu a rămas fără a-și preciza poziția în raport cu revendicările UDMR, cîștigând că de aceasta depinde ocuparea unui culoar cît mai favorabil în cursa electorală. Semnificativă este și excluderea UDMR de la tratativele privind o posibilă alianță între partide de opoziție din afara CDR, așa-numita "Mare coalitie". După ce a pierdut simpatia Convenției, UDMR se vede acum părăsit și de PD și de PL '93, nemairămnîndu-i decît să-și întoarcă față, discret, către PDSR. Întîlnirile consultative care au loc între PD, PL '93, PAC și PSDR, chiar dacă nu s-au finalizat, deocamdată, printr-un document oficial, projetează un pact politic apropiat modelului occidental al cartelor electorale, neîncorsetat în semnături și protocole. Cu toate că mulți observatori se îndoiesc de reușita unui astfel de pact, mai ales datorită încărcăturii de vinovătie pe care o poartă cu sine partidul lui Petre Roman, înceirea lui ar constitui un progres în structurarea alianțelor. Totodată, un pact politic între cei patru, căruia i s-ar putea alătura și PNLCID în cazul în care va fi rejetat din Convenție, ar oferi electoratului o necesară alternativă între stînga neocomunistă, strîns unită în jurul PDSR, și o dreaptă prea puțin flexibilă pentru a-și largi baza de votanți, care este Convenția Democratică.

Clarificări, chiar dacă nu regrupă propriu-zise, s-au produs și la stînga spectrului politic. La plenara din 27 mai, a PSM, a fost criticată politica guvernului Văcăroiu, dar, în final, s-au luat decizii în măsură să implice și mai mulți partidul lui Ilie Verdet, în acul de guvernare. "Ratiunea supremă" pentru care PSM sprijină guvernul actual este, după cum arăta președintele partidului, aceea de a bloca accesul dreptei la putere, o dreaptă care, în opinia sa, ar avea "obiective absurde, distructive și antinaționale". PSM vizează, de asemenea, o lărgire a alianței partidelor din stînga cîșchierului politic, care să cuprindă, spune Ilie Verdet, pe toți cei care "înțeleg să apere industria națională și să contribuie la relansarea procesului de industrializare pe

baze noi". Greu de spus cîte partide vor adera la penibil slogan al industrializării.

Mereu alături de PDSR este și PRM. După ce a cochetat cu semnarea actului adițional la Protocolul cvadripartit pentru a forța mâna partidului condus de cuplul Năstase-Gherman, PRM s-a declarat și el fidel sustinător al PDSR. Iar beneficiile nu au întîrziat să apară, sub forma unor posturi în guvern. Deocamdată, în eșalonul doi, conform înțelegerii. Și, pentru că face bine la imagine, dar și pentru că așa îi e stilul, C.V. Tudor mai agită din cînd în cînd securarea de război. Gest care nu-i sperie însă pe aliați. Nici măcar nu-i pune pe gînduri.

Cu toate că uneori mai ieșe din matcă, îndeosebi prin declarațiile elucubrante ale lui Gh. Funar, PUNR este și el de acord să strîngă rîndurile. Nu care cumva să vină alegerile și să fie abandonat pe ultima sută de metri de cel ce s-a dovedit un părinte iubitor, dar cîteodată sever. Chiar dacă formal.

Ce a făcut în acest timp PDSR? La reunirea largită a Biroului Executiv Central (BEC), din 26 mai, a evaluat relațiile cu partidele semnătare ale Protocolului cvadripartit și a analizat aspecte legate de strategia partidului în vederea alegerilor locale din 1996. După numai o săptămînă, a avut loc ședința Delegației Permanente, pentru ca pe 15 iunie să se întrunească Consiliul Național. Alianța guvernamentală asigură, totodată, în vizionarea președintelui executiv al PDSR, Adrian Năstase, stabilitatea internă și materializarea programului de reformă. Situarea acestui partid în raport cu alegerile este oarecum mai specială, fie și pentru motivul că, pînă una-alta, PDSR și-a început practic campania electorală prin vîrful său de lance, Ion Iliescu.

Nici pe intervalul dintre putere și opoziție al spectrului politic lucrurile nu sunt încremenite. PDAR navighează în apele opoziției, dar nu știe încă prea bine ce pavilion va aborda. Cine va reuși să-i capaciteze, rămîne de văzut.

Desprins de PSM, partidul lui Tudor Mohora s-a aflat și el în căutarea unei identități, de stînga, bineînteleș. Congresul din 17-18 iunie nu a reușit decît să o schițeze, acredînd ideea că PS este un demn urmaș al mișcărilor muncitorești de la începutul secolului.

Dacă, așa cum este firesc, configurația politică nu este definitivă, putem considera că, în mare, lucrurile s-au așezat și nu sînt de așteptat mișcări spectaculoase. Clarificate asupra proprietăților strategii și tacticii, edificate în privința alegerilor, partidele și-au ocupat locurile și sunt gata de startul electoral. □

LIANA IONESCU – graduated from the Faculty of Philosophy, University of Bucharest. A candidate at Ph.D. in Philosophy of Science. Political editor at the daily *România liberă* and Bucharest correspondent of *Radio Free Europe*.

Karel Kosik, Criza politicii

IN CEHOSLOVACIA anului 1968, "socialismul cu față umană" reprezintă o ultimă încercare de a împlini, pe terenul acestei ideologii, visul de justiție socială. Cuvîntul de ordine I-a reprezentat, așadar, nu "democrație", ci "democratizare", pentru că obiectivul a ceea ce avea să intre în istorie drept Primăvara de la Praga a fost nu construirea unui sistem democratic bazat pe principiile deja validate în lumea occidentală, ci democratizarea socialismului, incluzându-unor elemente ale democratiei occidentale, mai ales în domeniul drepturilor omului și al participării la viața politică a tării.

Convinși sau mai puțin convinși de reformabilitatea sistemului socialist, dar convinși de "necesitatea" unei schimbări democratice, invocată împotriva moștenirii staliniste, mulți intelectuali cehi și slovaci aveau să se alăture nucleului reformist al lui Alexander Dubcek. O personalitate marcantă a Primăverii de la Praga a fost și filosoful ceh Karel Kosik.

Karel Kosik s-a născut la Praga, în 1926. În timpul celui de-al doilea război mondial, ca student, a participat la mișcarea de rezistență împotriva ocupației naziste, fiind închis de Gestapo. După război, Kosik își termină studiile de filosofie, mai întîi la Universitatea de Stat din Leningrad, apoi la Praga, la Universitatea Carolină. Pînă în 1963, cînd devine profesor de filosofie la Universitate, a lucrat ca cercetător la Institutul de Filosofie al Academiei Cehe. În 1968, refuzînd să susțină procesul de "normalizare", va fi exclus din partidul comunist și i se va interzice să mai predea sau să publice.

Prima sa carte, *Ceská Radikální Demokracie* (Radicalii democrați cehi), publicată în 1958, a fost un

studiu asupra democraților radicali cehi din secolul al XIX-lea, Kosik încercînd să demonstreze contribuția acestora la dezvoltarea conștiinței naționale critice în provinciile cehe. În 1963, Karel Kosik publică *Dialectika Konkrétního* (Dialectica concretului), carte care avea să fie recunoscută de către filosofii occidentali ca o contribuție semnificativă la cercetarea implicărilor ideilor marxiste pentru lumea contemporană. Bazată pe cîteva lucrări prezентate de Kosik la diverse conferințe și congrese de filosofie, lucrarea urmărea modelul fixat de filosofii marxiști occidentali, dar și est-europeni (mai ales de Georg Lukács) și maniera în care acest tip de analiză se apropia de existentialism și fenomenologie. Existentialismul și fenomenologia I-au influențat substantial pe Kosik. În contextul Primăverii de la Praga, carteia lui Kosik a avut un rol deosebit.

În *The Crisis of Modernity. Essays and Observations from the 1968 Era* (Criza modernității. Eseuri și observații asupra epocii 1968, – publicată în 1995), lucrare din care sînt traduse în română, pentru prima oară, și fragmentele ce urmează, Kosik dezvoltă o serie de teme: natura politică modernă, semnificatia culturii și "chestiunea cehă". Kosik afirmă că "actuala noastră criză nu este doar o criză politică, ci și o criză a politicăi", Ea pune întrebări nu numai despre un sistem politic anume, ci – mai presus de toate – despre semnificatia politicăi" (p. 9). Putem înțelege aici semnificatia gîndirii lui Kosik, gîndire ce transcende contextul est-european. Într-adevăr, pentru Kosik, experiența est-europeană reprezintă o variație pe o temă universală în lumea de azi.

Trăsătura caracteristică a politicii în lumea modernă, după Kosik, este manipularea. „Politica, în calitate de manipulare, a masei este posibilă numai într-un sistem de manipulare universală” (p. 111). În centrul acestui sistem se află fenomenul de “rationalitate tehnică”, care privește realitatea ca pe un sistem al “perfectibilității și obiectivizării”. Manipularea politică este o expresie a acestei rationalități tehnice în sfera relațiilor umane și se bazează pe “o atmosferă de iraționalitate creată artificial: tehnica manipulării presupune și exploatează o stare de isterie, teamă și speranță” (p. 111).

Acest sistem de manipulare este cel ce pune sub semnul întrebării întregul sens al politicii *per se* în lumea modernă. El nu este limitat la o singură structură politică sau ideologică, ci este, mai degrabă, endemic. Aceasta constituie “criza noastră actuală”, “criza politicii”, deoarece politica – ca manipulare – transformă și subminează, într-un anumit sens, înțelegerea activității politice așa cum a fost ea percepță în mod traditional.

Ceea ce este necesar, după Kosik, este un tip de politică absolut nou, care să vină dintr-un nou mod de a vedea “omul și istoria, natura și timpul, ființa și adevarul”.

Putem înțelege acum că eforturile lui Kosik de a contribui la transformarea Cehoslovaciei în timpul Primăverii de la Praga au fost parte integrantă a vizu-

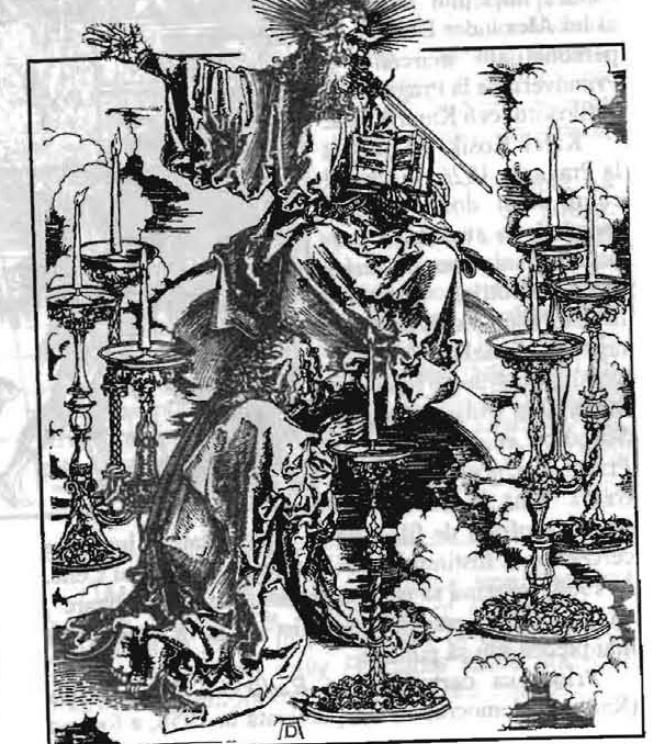
nii sale despre cum-întreaga-lume-ar-trebuie-să-fie. Reforma din Cehoslovacia sau Europa Răsăriteană nu poate fi separată de contextul general al “crizei politicii” în lumea modernă. În această privință, Kosik diferă de unii dintre contemporanii săi din Europa de Răsărit, care văd reforma ca pe o simplă introducere a democrației occidentale; pentru Kosik, acest pas este incomplet astă dinț cît nu se recunoaște că problema manipulării politice – “iluzia politică”, cum a denumit-o Jacques Ellul – trece granițele naționale și ideo-logică.

După “Revolutia de catifea” din 1989, Karel Kosik a fost repus în drepturi, ca profesor la Departamentul de Filosofie al Universității Caroline. Ca o ironie a perioadei post-1989, Kosik a avut încă de suferit unele sicane în ceea ce privește publicarea, datorită faptului că – aşa cum menționa el însuși – opera sa “nu corespunde spiritului timpurilor”. Credem însă că este vorba doar de modestie intelectuală. Contribuțiile unor gânditori marxiști “revizionisti”, precum Karel Kosik, rămân o parte a mostenirii intelectuale a Primăverii de la Praga. Să, cum spunea Adam Michnik, “nu-i cinsti să se judece epoca aceea cu criteriile de astăzi...” □

Prezentare de
Louis ULRICH

SP nr. 28 iunie 1995

44

Ce este Europa Centrală?

KAREL KOSIK

(...) există dubii referitoare la ceea ce este în realitate Europa Centrală.

Europa Centrală este un spațiu istoric, iar această afirmație are un dublu sens. Pe de-o parte, ea exclude, considerindu-le unilaterale și greșite, toate ideile care pun semnul egal între Europa Centrală și enumerarea unor nume celebre sau între ea și lista națiunilor și naționalităților care trăiesc în această regiune, o listă întocmită mai ales din punct de vedere geografic, ce menține astfel ideea fictivă a unui anume tip de cultură comună deosebită. Pe de altă parte, gândirea este îndemnată să caute și să cerceteze trăsăturile unice și natura acestui spațiu și ale istoricității sale.

Care sunt însă elementele care constituie natura și calitățile unice ale acestui spațiu numit Europa Centrală? *Acest spațiu este o dispută*, o dispută privind explorarea sensului de spațiu. Problema nu stă în interpretarea unui text, ci mai degrabă în înțelegerea realității. Deasupra oricărui text posibil, aşadar deasupra cuvântului scris, stă “con-text”-ul – adică unitatea originală a acțiunii și vorbirii, evenimentele manifestându-se în fapte, instituții, decizii, proclamații și programe. Europa Centrală este un spațiu în dispută și un spațiu al disputei – o dispută asupra ceea ce este acest spațiu în realitate. Fiecare din explicațiile date acestui “con-text” este simultan o chemare și o cerere, o direcție și o invitație la acțiune. Fiecare din interpretările acestui “con-text” provoacă amestecuri, acțiuni, activități și diferențe antagonisme. Europa Centrală, ca spațiu istoric, este un loc unde aceste explicații diferite se întâlnesc și au impact una asupra celeilalte în conflicte și lupte.

Când se referă la acest “con-text”, germanii folosesc termenul de “Mitteleuropa”, iar prin aceasta ei înțeleg că Europa Centrală este teritoriul lor. *Mitteleuropa* este văzută și integrată ca un titlu asupra pământului. Pentru aplicarea acestui titlu au fost folosite toate mijloacele posibile: influența economică, colonizarea, diplomația, chiar anexarea prin forță armată. *Mitteleuropa* este un program bazat pe ideea că acest teritoriu a făcut parte

din Marea Germanie timp de secole și că el ține de administrația și grija germane. Astfel, Europa Centrală este interpretată ca o zonă în care Germaniei i-a fost acordat rolul de apărător și protector. *Mitteleuropa* este o ocazie și o tentativă a expansiunii germane – politică, economică, chiar militară – de care pînă acum nu a beneficiat întrutoțul. Pe acest teritoriu, *superioritatea germană* poate și trebui să se afirme în fața “raselor inferioare” (*eine tieferstehende Rasse*) din populația locală în domeniile talentului, abilităților organizatorice, abilităților comerciale, hărniciei, inteligenței și perseverenței. *Mitteleuropa* reprezintă o sferă a intereselor și o pretenție istorică a căror legitimitate este demonstrată de superioritatea “spiritului german”, care aduce pace și ordine într-o zonă zguduită de neînțelegeri și vrajbe naționale și care oferă populației locale un model de disciplină și productivitate. Nici înfrângerea suferită în cele două răboae mondiale nu a zdrenținat convingerea adîncă înrădăcinată a Germaniei că are de jucat un rol special ca factor de stabilitate în Europa Centrală. Germania este pregătită să joace rolul de protector, așa cum s-a afirmat în 1964, la o conferință privind opera lui Max Weber¹. “... die Rolle der Schutzmacht der kleinen Nationen in mitteleuropäischen Bereich” (*rolul de națiune protectoare pentru națiunile mici din regiunea central-europeană*).

Imaginea pe care o are Rusia asupra Europei Centrale este diferită de cea germană. Pentru nobilul rus (“barin”) din secolul al XIX-lea, pentru Gogol și Dostoevski, ca și pentru majoritatea celor ce au emigrat în secolul al XX-lea, Europa Centrală era doar un punct de tranzit, un loc neplăcut unde trebuiau să se opreasă, un punct de trecere în drumul spre Europa (care, pentru ei, începea la Paris sau “Rulettensburg”). Această zonă reprezinta o oprire necesară: aici se schimbau caii și se pornea rapid către ținta mult dorită. Pentru cine se grăbea să ajungă din Est în Vest, orice se interpunea între punctul de plecare și cel de sosire era doar o zonă plăcuitoare, neinteresantă – un loc pe care să-l străbați în grabă, un loc unde să nu stai și unde să nu te stabilești

niciodată. Și în politica rusă, Europa Centrală joacă un rol asemănător. În calculele strategilor, acest spațiu este privit doar ca un prim-plan sau o zonă tampon, un cerc exterior care servește ca zid de apărare, locul unde au loc atacuri violente și de unde se apără interiorul imperiului.

Pentru ambele puteri, Europa Centrală este un derivat al intereselor lor, care sunt în mare parte diferite. Ea nu reprezintă un spațiu istoric cu drepturi proprii, ci un teritoriu subordonat, a cărui valoare, sens și conținut sunt decise în capitalele acestor puteri – adică în afara acestui spațiu, undeva în altă parte.

Și cum istoria este un joc ale cărui reguli au fost codificate dinainte, în funcție de interesele imperiale – interese care se manifestă în foarte multe moduri – este firesc ca și planurile de divizare a Europei Centrale și de plasare a teritoriului ei sub controlul unei puteri sau a alteia să rămână o strategie permanentă. Cel care nu ia în considerare acest lucru, trăiește pur și simplu o iluzie.

Primul om care a luat în considerare "con-text"-ul Europei Centrale și care a gîndit din perspectiva și în interesul tuturor națiunilor care trăiesc în acest spațiu a fost František Palacky. Alături de el, în acest exercițiu, a fost Karel Havlíček. În fraze ale căror noblețe și caderă parcă izvorăsc din *Biblia de la Kralice*, istoricul ceh a demonstrat că Europa Centrală este un spațiu istoric ale căror destin și viitor pot fi decise numai de națiunile care timp de secole au cultivat acest pămînt, au fondat orașe și biserici și au imprimat acestui centru al Europei sigiliul nepieritor al identității și originalității lor. Legendele, cîntecile și o mare varietate de scrieri au creat acest sigiliu, această marcă.

Ca spațiu istoric, Europa Centrală constituie un punct de rezistență așezat în fața agresiunii imperiale din două sau mai multe părți. Prin eforturi care au avut succes sau care au eşuat, el a realizat, încetul cu încetul, libertatea și egalitatea tuturor națiunilor.

Ideea lui Palacky asupra "unui stat austriac" a fost de fapt ideea Europei Centrale, iar ipoteza de la care pleacă această idee este o concepție specifică asupra omului și a lumii. În această idee nu există nimic local sau regional; ea nu este o idee închisă într-un muzeu și păstrată acolo. Ea este o idee acolo unde este posibil să se reflecte asupra locului omului și națiunilor în condițiile schimbătoare ale erei moderne și ale "noului standard" al acestei ere. Pornind de la această idee, se pot formula două concluzii. Prima este respingerea presupunerii că există națiuni predestinate să conducă și

națiuni condamnate la supunere și sclavie. A doua concluzie este că oamenii nu sunt nici ciocane, nici nicovale; ei sunt definiți numai de "caracterul lor divin" – adică de relația pe care o au cu perfecțunea – și tocmai datorită acestui caracter oamenii înțijesc după libertate și dreptate.

Oricine s-a gîndit la soarta și viitorul Europei Centrale a ajuns, mai devreme sau mai tîrziu, la concluzia că orice se întîmplă în acea parte a continentului nu este niciodată ceva doar parțial sau regional. Palacky a considerat înțotdeauna că dispoziția Europei Centrale este o chestiune a întregii Europe, iar Hugo von Hoffmannsthal și-a exprimat părerea că Europa Centrală era "Europa în miniatuă". O asemenea afirmație nu înseamnă că soarta Europei se decide în acea zonă (Europa Centrală) și nici că Europa nu este nimic fără acest centru geografic. O astfel de afirmație nu vrea să spună decât că Europa nu poate acționa asupra centrului său ca și cum acesta ar fi un corp străin și nu poate înțoarce spatele acestei părți a Europei.

În timp ce noi, cei din Europa Centrală, slabî și puțini la număr, studiem scrierile lui Kant și recităm versurile lui Pușkin din generație în generație, ei – o majoritate puternică și numeroasă – nici măcar nu știu numele oamenilor ale căror opere ar trebui să fie subiect de reflectie pentru ei, în propriul lor interes și în interesul întregii Europe. Dar, ignoranța lor este vina noastră. Dacă Europa cea cultă nu știe cine a fost Palacky sau Mácha, cine a fost Havlíček, este pentru că noi însine am vegetat în ignoranță, iar interpretările noastre au fost provinciale, limitate și sub nivelul acestor personalități europene. Nici unul dintre noi nu a încercat să lege aceste interpretări de contextul european;

nici unul dintre noi nu a inițiat încă o conversație imaginară în care marile spirite ale secolului trecut și ale secolului nostru să se antreneze într-o discuție despre Europa și despre ce înseamnă să fii european. În acest fel, ei s-ar putea înțoarce la locul unde au fost înțotdeauna și pe care continuă să-l ocupe: parte a evenimentelor europene. Cine vrea să înțeleagă nu numai Europa Centrală, ci și ce înseamnă să fii european, trebuie să fie capabil să înceapă un dialog despre Europa cu oameni pe care nu i-a întîlnit niciodată în viață și care, poate, nu se cunosc nici ei între ei. Totuși, acești oameni, în timpul lor și la locul lor în istorie, au meditat exact asupra acestor probleme. Nici unul dintre ei nu poate fi lăsat în afară, trecut cu vederea, uitat; trebuie invitați cu toții și rugați să spună ceva. Aceste personalități i-ar include pe Grillparzer, Palacky, Hegel,

Schelling, Schlegel, Havlíček, Mácha, dar și Hofmannsthal, Montesquieu, Hölderlin și, bineînțeles, mulți, mulți alții.

Palacky și-ar fi găsit niște aliați puternici într-un astfel de dialog și, împreună cu ei, ar fi putut proclama că în era modernă nici sabia, nici cnatul – nici orice altceva ce ar proveni din principiul monopolului sau al monarhismului – nu poate fi dominant în Europa (inclusiv în Europa Centrală). Singurul principiu dominant în Europa poate fi armonia tuturor națiunilor și, prin urmare, eliminarea oricărui privilegiu sau exclusivitate.

În această conversație imaginată ar trebui abordată problema instituției cu putere unificatoare în perioada modernă. Ar fi ea statul, biserică, economia, tehnologia, birocrația sau armata? Friedrich Schlegel ar fi pornit această discuție de la ideea lui Hegel că statul este întruparea rațiunii. El ar fi arătat cum plenitudinea și universalitatea concretei viei, reprezentată de monarhia austriacă existentă, sunt mai înalte decât raționalitatea absolută a statului prusac. Schelling, pe de altă parte, s-ar fi aflat pe o poziție opusă celor doi. El ar fi spus că era modernă necesită astă cooperare, cît și diferențe între stat, care reprezintă unitatea exterioară, și biserică, care reprezintă unitatea interioară.

Dar oare dinastia, biserică, statul epuizează toate posibilitățile pe care le are la dispoziție era modernă pentru a deveni o forță unificatoare? În acest sens, literatura existentă vorbește despre Europa Centrală și Austria, dar trece sub tăcere realitatea care ar contribui la o înțelegere mai profundă astă a disputei dintre cei doi filosofi, cît și a problemei "spațiului post-dunărean"². Palacky, Mácha și Havlíček au indicat posibilități chiar mai importante atunci cînd au atribuit un rol și o putere fundamentală de unificare nu instituțiilor tradiționale – precum statul, armata, birocrația –, ci mai degrabă puterii reprezentate de înșeși națiunile (de aici și prioritatea națiunilor în fața dinastiei, bisericii, statului), precum și de comunitate și "patrie". Nici statul – ca înțupare a rațiunii –, nici sistemul profesional idealizat, cu biserică catolică în vîrf, nu reprezintau exemple perfecte de unificare și libertate pentru democrații cehi. Și asta, din pricina situației istorice a cehilor; o națiune oprimată, o națiune asupra căreia și împotriva căreia stătea o autoritate străină, o armată străină, o nobilime străină și, în cea mai mare parte, o ierarhie bisericescă străină. De aceea, cehii au căutat un tip de putere care să vină din propriile lor resurse și au găsit-o în comunitate.

Europa Centrală a încetat să existe în 1938-39.

Prăbușirea ei a devenit realitate odată cu distrugerea fostelor state independente și cu degradarea lor pînă la statul de teritorii dependente față de două puteri militare. Această degradare a luat nume diferite: "Anschluss", "Protektorat Böhmen und Mähren", "Statul Slovac", "Guvernul General" etc. Oricum, fenomenele s-au ridicat la suprafață și au fost puse în legătură cu esența intimă a erei moderne. Numele acestor fenomene au fost: München, Auschwitz, carri. În dispariția Europei Centrale, pierderea centrului este anunțată. Catastrofa este că o parte a Estului rămîne marginală și capătă un caracter derivat. Toate transformările, revoltele – sau ce nume ar mai putea primi – sunt numai părți componente ale proceselor prin care periferia obține ascendentă asupra centrului: oamenii din centrul sătăchișită la o parte, iar periferia prinde rădăcini în acest nou loc vacanță ca centru fals. Umanitatea, mutată din centrul, nu mai trăiește în armonie cu natura și timpul, cu spațiul și poezia, ci rămîne subordonată acestora.

Care este punctul central în jurul căruia se organizează totul, căruia î se acordă toată atenția; care este centrul interesului tuturor? Era modernă a acumulat o cantitate enormă de cunoștințe despre orice, dar nu știe nimic – sau aproape nimic – despre ceea ce este cel mai important: despre ceea ce se întîmplă cu adevărat. Ea produce și, asemenea unei linii de asamblare, varsă o cantitate fără precedent de lucruri, obiecte folositore, cele mai ciudate dispozitive și aparate; însă nu are puterea de a oferi un fundiment pentru ele, pentru nimic de altfel. Era modernă este condusă de dorințe de tot felul: dorința de a conduce, de a posedă, de a deveni celebru și de a fi mereu în centrul atenției. Dar dorința pentru adevăr și dreptate lipsește. Se acordă toată atenția posibilă lucrurilor care nu sunt importante; sarcina de a găsi cît mai multe feluri în care viața să devină mai confortabilă devine simbolism; dar nu e timp pentru ceea ce este esențial și cel mai important.

Rilke și Heidegger foloseau termenul de "americanism" pentru a descrie această cădere în superficialitate, însă această imagine este greșită. Amenințarea la adresa Europei nu vine din afară, de undeva din altă parte, ci din chiar interiorul ei. Ea vine din esența intimă a schimbării ce are loc atunci cînd ceea ce este secundar apare drept central, cînd totul se învîrte în jurul acestui centru fals într-o rotație devastatoare și golitoare. Europa nu cade sub stăpînirea unei alte culturi sau a unui alt continent, ci este condusă pe căi greșite de procese care, în ele însese, sunt trăsături particolare ale erei moderne. În această eră, marginalul

ocupă locul cel mai important, iar regulile secundare primează în fața celor esențiale. La rîndul său, esența este constant și explicit silită spre margine; pentru majoritatea "normală" a oamenilor, precum și pentru minoritatea "intelectuală", ea devine un nonsens ridicol. În curentul rapid de lucruri ce trec pe lîngă noi, dispar, se consumă zilnic – lucruri gata făcute, mașini, mîncare, hîrtie –, cultura păstrează lucrurile exceptionale și unice. Exemple ar fi o sînfină, un copac solitar în câmp, un vultur, o clopotniță, lucruri pe care umanitatea și poezia le-au trecut de la o generație la alta. Numai o legătură armonioasă a acestor două tipuri de lucruri – cele comune și cele exceptionale – poate conferi unei epoci plenitudine și substanțialitate.

Este imposibil ca anul 1938 să fie redus la un fel de perioadă premergătoare, caracterizată exclusiv de ceea ce i-a urmat, adică războiul. Esența lui nu stă în faptul că este ultimul an înainte de război. Această foarte scurtă perioadă de timp constituie un moment privilegiat din istorie, cînd realitățile și evenimentele – care înainte de acest moment și după el au fost ascunse și au avut loc, independent, se pare, unul de celălalt – au ieșit brusc la lumină. Cine a privit situația europeană din 1938 cu ochii larg deschiși a trebuit să observe Münchenul și sindromul München, pe de o parte, și lagările de concentrare sau procesele politice din ambele dictaturi, pe de altă parte, și nu a putut accepta nici unul dintre aceste lucruri. În timp ce alții au închis ochii la München, la nazism, la stalinism, cel care a văzut totul clar a înțeles că toate la un loc sunt un rău și nu a putut face pact cu nici unul dintre aceste fenomene.

Cel care are un ochi în plus atrage suspiciunea celor care au închis ochii la pericolul amenințător și care nu vor să se implice. Cel care critică versiunile sindromului München, lagările de concentrare, procesele politice atrage suspiciunea din toate părțile. Nimeni nu se simte bine în preajma unei astfel de persoane, care este dată la o parte din cercurile de influență. Deși demersul său are în vedere comunitatea, o uniune a oamenilor liberi și cugetători, el este excomunicat de acolo de unde se practică politica realismului. Pentru că el condamnă dictatura și pentru că nu face nici o încercare de a-și ascunde nemulțumirea în fața sindromului München sau a voinei de a capitula. Este doar o problemă a momentului sau a condițiilor în conformitate cu care țările criticate de el îl vor condamna moral sau sistemele totalitare îl vor trimite la moarte. Moartea nu are nimic tragic: ea este destinul firesc al omului. Dar devine tragică atunci cînd reprezintă prețul pe care cineva trebuie să-l plă-

tească pentru că a avut curajul să stea față în față cu răul și nu a fost doborât de puterea lui aparentă. Scînteia eliberării de toate retele este prezentă într-o astfel de moarte – fie că este sau nu însoțită de tacere sau de cuvînt.

Poate Europa Centrală să se refacă după catastrofa din 1938-39 și a anilor ce au urmat? Este posibilă renașterea Europei Centrale? Europa Centrală este parte integrantă a Europei; ea se ridică și cade odată cu Europa. Amenințările la care este expusă Europa Centrală vizează mereu întreaga Europă. Europa Centrală se află între Est și Vest, se întinde între Germania și Rusia. Dar acest termen definitoriu – "între" – nu are legătură numai cu spațiul: el este, totodată și în primul rînd, o chestiune de alegere. Europa Centrală constă dintr-o dispută între democrație, pe de o parte, și trei forme de simbioză nedemocratică – "austrianismul", "prusianismul" și "tarismul" –, pe de altă parte. Acest "între" care definește Europa Centrală constă într-o decizie între uniformitate și "Gleichshaltung", pe de o parte, și varietate și pluralitate, pe de alta. Oricum, ea constituie și o alegere între intoleranță și dispersie, pe de o parte, și voința de a lucra împreună și dorința de unitate și reconciliere, pe de alta. □

Selectie și traducere de
Adriana CONSTANTINESCU

NOTE:

1. Max Weber und die Soziologie heute, p. 133.
2. Rosenstock-Huessy, Die europäischen Revolutionen, 1931, p. 425; Ernst Behler, "Schlegel und Hegel", în Hegel Studien, 1963, p. 232.

TOCQUEVILLE sau Cum să fii liber și egal oriunde te-ai află

Dacă deținătorii actuali ai puterii din România l-ar înțelege pe Tocqueville, ei l-ar interzice. Din fericiere, cările nu mai pot fi interzise. Ceea ce nu implică reversul afirmației anterioare, anume că Tocqueville este înțeles la acel nivel. De fapt, cartea nici nu se adresează acestui nivel. Traducerea în română a fabuloasei lucrări *De la démocratie en Amérique** constituie o sărbătoare care depășește prin semnificații și consecințe simplul eveniment editorial și cultural. Este o apariție care va marca profund cultura politică, fiind o redutabilă contraponere la clișeele propagandistice, dogmele teoretice și automatismele de gîndire, comportament, moravuri, obiceiuri deprinse de poporul român în ultimele șase decenii. A fost o desocializare *contre cœur*, perfidă, profund înrădăcinată, mînd pe încurajarea exclusivă a ceea ce este mai rău în individ și în colectivitate.

În prefata volumului, intitulată "Sistemul conceptual în *Despre democrație în America*", François Furet simte nevoie să-l compare pe Alexis de Tocqueville cu Marx. Comparatia este crucială pentru noi. Ambele au stat la baza unor modalități contradictorii de a face politică, diferența dintre ele fiind că una a dus la constituirea totalitarismului, iar cealaltă la dezvoltarea lumii libere. Diferența dintre vizionarea marxistă și cea tocquevilliană vine din faptul că prima a fost una prescriptivă, normativă, constrângătoare, actionând ca un manual al omului politic și al revoluției (Marx – noul Machiavelli), în timp ce ultima a fost una descriptivă, compara-

* Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America* – volumul I, traducere de Magdalena Boiangiu și Beatrice Staicu; volumul II, traducere de Claudia Dumitru, colecția "Paradigme ale gîndirii universale", prefată de François Furet – București, Humanitas, 1995, 532 p + 392 p.

tivă, explicînd un sistem politic deja existent – democrația americană –, care a acționat precum un model ideal atrăgător, nu prescriptiv, constrângător asupra restului lumii. Importanța modelului tocquevillian vine din aceea că el a explicitat un model existent, al căruia succes a fost treptat, prin încercări și erori, corecții și inovații.

Spre deosebire de epoca lui Thales din Milet, cînd filosofii erau ironizați pentru faptul că "umblă cu capul în nori", speculația filosofilor moderni a schimbat chiar înfățișarea lumii în care trăim. Lumea modernă este ceea ce este datorită faptului că politicienii și popoarele au fost fascinați și au încercat să realizeze în practică ideile și ideologii "iubitorilor de înțelepciune". Ceea ce, într-un fel, este tot un mod de a-i face dreptate lui Thales din Milet, care, pentru a contrazice desconsiderarea vulgului pentru elitele intelectuale, a dovedit că poate face avere folosindu-si cunoștințele astronome pentru a prevedea o recoltă bogată de măslini. Diferența de la a face avere individuală la a hotărî soarta lumii vine din *caracteristica modernității de a fi autoreferențială*: trăim (de mai bine de două sute de ani) într-o lume care se formează tot mai mult pe sine datorită competenței și expertizei care deruge din științele sociale, științele politice și din filosofie.¹ După cum s-a văzut din experimentul istoric marxist, autoreferențialitatea poate fi distorsionată dacă sistemul de referință este unul utopic, care neglijă oamenii concreți, stabilind standarde politice și economice care

Cărți și autori

degradează spiritul, morala, omul concret. Ceea ce rezultă este totalitarismul, ambele totalitarisme – dacă îi acordăm credit lui Hayek (din *Drumul către servitute*), în interpretarea căruia național-socialismul vine tot din comunism. Spre deosebire de Marx, care visa legi obiective, determinisme economice și fixa istoriei o teleologie, Tocqueville privește către lumea reală, către "miracolul" democratic al Lumii Noi, pe care încearcă să îl înțeleagă și să-l explice. Marea sa descoperire este că politica și istoria lumii sunt determinate de idei, valori, opinii, de modul în care oamenii din societate gîndesc și simt. Dacă ei acordă o înaltă prețuire valorilor egalității și libertății, atunci principiile care guvernează politicul vor fi democrația și liberalismul.

Despre democrație în America cuprinde două volume. Primul volum se compune din două părți, iar autorul încearcă – după cum singur mărturisește – să indice "direcția pe care democrația, lăsată în America să dea fîsu propriilor tendințe și să se supună aproape fără restricții instincelor sale, o dădea în chip firesc legilor, cursul pe care îl împriama guvernării și, în general, influenței pe care o dobîndeau asupra treburilor" (probabil, publice). Prima parte a primului volum este predominant descriptivă (ea se referă la configurația exterioară a Americii de Nord, la starea socială a anglo-americanilor, la instituții și legi, la formele societății politice, adică la principiul suveranității poporului în America, sistemul comunal, puterea legislativă, puterea judecătoarească și influența ei asupra societății politice, justiția politică, Constituția federală); însă, există numeroase pasaje în care Tocqueville atinge culmile cele mai înalte ale comparatismului politologic, filosofic și ale explicației teoretice. Înainte de a

semnală câteva exemple de clarvizuire a observației faptelor și de transfigurare a lor în explicații de o profunzime incomparabilă, să spunem câteva cuvinte despre comparativismul tocquevillian. Autorul nu ar fi înțeles nimic despre America dacă nu ar fi avut în minte un cadru de referință total: de aceea, el se mișcă cu ușurință pe axa istorică, în filosofia culturii, politologiei, antropologiei, compară timpuri istorice diferite, regimuri politice, constituții, principii, legi, religii, morale, situații istorice, societăți. În spatele acestui cadru de referință se găsește un travaliu intelectual imens și o erudiție pe căt de întinsă, pe astă de profundă, în care pentru Tocqueville nu este nici o problemă să compare concretul istoric american cu cel care decurge din Herodot, Tit

Liviu, Montesquieu, iluministi, părinții creștinismului și părinții fondatori americanii, filosofia și teologia tuturor timpurilor anterioare:

Astfel, Tocqueville vede în coloniștii puritani care au pus primii piciorul în Lumea Nouă viitorul

întregii Americi. Aceștia au fost oameni care au izbutit să "încorporeze oarecum unul în altul și să combine admirabil" două tendințe diferite – *spiritul religios și spiritul de libertate* –, "a căror urmă poate fi lesne regăsită pretutindeni, în moravuri și în legi". Prin urmare, "fondatorii Noii Angliai erau sectari înflăcărați și totodată inovatori exaltați. Înțuiți din scurt de îngîndările cele mai stricte ale anumitor credințe religioase, erau lipsiți de orice credințe politice". Diferența și separarea celor două domenii va feri America de pericolele desemnate prin sintagma *problema teologicopolitică*, care devastează din Evul mediu timpuriu și pînă azi restul lumii: "în lumea morală, totul este clasat, coordonat, prevăzut, hotărît dinainte; în lumea politică, totul este agitat, contestat, incert. În prima, ascultare pasivă, deși de bunăvoie; în a doua, independentă, nesonotirea experienței și ostilitate față de orice autoritate" (vol. I, p. 87).

Cînd se ocupă de efectele politice ale descentralizării administrative în Statele Unite, Tocqueville scrie pagini memorabile de *political science*. El arată că, în producerea bunăstării, "forța colectivă a cetățenilor va fi întotdeauna mai puternică decât autoritatea guvernului" (p. 141). Attitudinea americanului față de funcționar și birocratie diferă radical de cea a europeanului: ultimul nu vede în funcționar "decât exponentul forței"; primul vede în el "reprezentantul dreptului". De aceea, "în America omul nu ascultă niciodată de un alt om, ci ascultă de justiție sau de lege" (p. 146). În sfîrșit, într-un pasaj scris parcă pentru posteritatea "capetelor pătrate" ale guvernării centralizate, Tocqueville scrie (descriind, de fapt, raportul dintre societatea civilă și stat): "acțiunea forțelor individuale unită cu acțiunea forțelor sociale reușește

de multe ori înfăptuirea unor lucruri pe care nici chiar cea mai concentrată și mai energetică administrație nu ar fi fost în stare să le realizeze" (p. 147).

În cea de-a doua parte a primului volum, autorul analizează în ce constă "puterea suverană a poporului", care face și desface instituțiile politice, domină legile. Sînt analizate partidele politice, libertatea presei, asocierea politică, votul universal, politica externă, spiritul public, respectul legilor, relațiile dintre cele trei rase din America (albi, negrii, indienii). Aici se găsesc foarte bune analize a pericolului tiraniei majorității în democrații, dar și factorii care o moderează (absența centralizării administrative, spiritul juridic și puterea judecătoarească, ca o contrapondere la democrație), precum și cauzele principale care tind să mențină republica democratică în Statele Unite. În economia discursului, aici este partea cea mai consistentă a demersului. Într-o expunere sintetică a cauzelor care contribuie la "menținerea republiei democratice în Statele Unite", Tocqueville retine trei: "situația deosebită și întîmplătoare în care Provîdența a plasat Statele Unite"; "legile"; "obiceiurile și moravurile" (p. 355). Dintre cei trei factori, autorul îl consideră pe primul ca fiind cel mai puțin important; raportul dintre ceilalți doi factori este transânt expus. "Legile sunt întotdeauna șovâitoare dacă nu se sprijină pe moravuri; moravurile reprezintă singura forță rezistentă și durabilă a unui popor" (p. 351). Pentru a defini noțiunea de moravuri, autorul apelează la "semnificația pe care cei vechi o dădeau cuvîntului *mores*: n-o aplic doar moravurilor propriu-zise, cum ar putea fi definite moravurile inimii, ci și diferențelor noțiuni pe care le posedă oamenii, diferențelor opinii

care circulă printre ei și ansamblului de idei care alcătuiesc obînuințele spiritului. Deci, înțeleg prin acest cuvînt întreaga stare morală și intelectuală a societății" (pp. 366-367). Geniul lui Tocqueville scoate aici la iveală câteva paradoxuri, în afara căror orice încercare de

înțelegere a democrației este sortită eșecului. Deși arătase separarea existentă și necesară între politică și religie, el expune un principiu perplexizant: în America, religia – spune el – "trebuie să fie considerată prima dintre instituțiile politice" (p. 373). Explicația privind influența directă și indirectă a credințelor religioase asupra societății politice în Statele Unite a fost concepută de Tocqueville cu mult înainte (1835) ca Max Weber să fi născut și să fi scris *Etică protestantă și spiritul capitalismului*².

Principalele valori ale democrației liberale, adică libertatea și egalitatea, își au sursa în creștinism: "dintre toate doctrinele religioase, creștinismul este cel mai favorabil libertății, pentru că el nu se adresează decât spiritului și inimii celor

pe care vrea să îi supună. Nici o religie nu a disprețuit atât folosirea forței materiale, ca religia lui Isus Christos. Or, acolo unde forța materială nu este la mare cinste, tirania nu poate dura". Devine acum clar de ce totalitarismul comunist a reușit să pătrundă atât de adînc în moravurile sociale și de ce, chiar după căderea comunismului, dezasfîrșit degradările morale și intelectuale continuă. În plus, Tocqueville precizează: "dintre toate doctrinele religioase, creștinismul este cel mai favorabil egalității. Doar religia lui Isus Christos a considerat că singura măreție a omului constă în împlinirea datorilor sale și că oricine poate ajunge la această măreție, singura religie care e gata să accepte drept un fapt aproape divin săracia și nefericirea" (p. 368).

Nu este lipsit de importanță să precizăm că, în procesul de renaștere a societății civile din fostul sistem comunist, țările creștine catolice și protestante din Europa Centrală au avut o cu totul altă traiectorie decât țările ortodoxe. Nu mă voi opri aici asupra acestui aspect. Volumul al doilea confirmă că principala greutate a analizei lui Tocqueville este legată de obiceiuri și moravuri, de starea morală și intelectuală a societății. Volumul al doilea se compune din patru părți, care studiază influența democrației asupra societății civile, adică asupra mișcării intelectuale din Statele Unite, asupra sentimentelor americanilor, asupra moravurilor propriu-zise, precum și influența exercitată de ideile și sentimentele democratice asupra societății politice. Invitând cititorul la lectură, pe student la studiul cărții, iar pe politicianul român la o reflectie susținută asupra ei, nu voi încheia această sumară și incompletă prezentare fără a cita finalul cărții, în care Tocqueville – în spiritul teologic creștin, la care

face de afteia ori referire – arată că, de fapt, viitorul politic și al teodiceei scolare al fiecărei națiuni depinde de propriul liber arbitru: „Știu că mai mulți dintre contemporanii mei au crezut că popoarele nu sunt niciodată aici pe pămînt proprii lor stăpini și că se supun cu necesitate nu știu cări forțe de neînlăturat și lipsită de inteligență care apare din evenimente anterioare, din rasă, din sol sau din climă.

Acestea sunt doctrine false și molii, care nu vor putea niciodată da decât oameni slabii și națiuni bicisnice; Providența nu a creat neamul omenesc nici complet independent, nici complet sclav. Ea descrie, e adevărat, în jurul fiecărui om un cerc fatal din care nu poate ieși; dar în amplele lui limite, omul este puternic și liber; la fel se întâmplă și cu popoarele.

Națiunile din zilele noastre nu pot să nu creeze în sinul lor condiții egale; dar depinde de ele ca egali-

tatea să le ducă la servitute sau la libertate, la cunoaștere sau la barbarie, la prosperitate sau la mizerie” (vol. II, p. 360).

Moștenirea lui Tocqueville este copleșitoare, gândirea și observațiile sale profunde inspirând de un secol și jumătate încoaace ample cercetări, studii, cărți. Nu am să mă refer aici decât la două. Prima este o carte de-a clasă, *Civic Culture*, de Almond și Verba.³ După o amplă cercetare de teren, autorii compară între ele cinci țări (SUA, Marea Britanie, Germania, Italia și Mexic), însă se referă și la dificultățile întâmpinate de națiunile care încearcă să devină democratice. Deosebirile majore între țări precum SUA, Marea Britanie, ca democrații liberale avansate, și toate celelalte țări experimentând democrația, nu provin atât din realizarea infrastructurii complexe a formei democratice de guvernămînt (stat de drept, echilibrul puterilor, parlamentarism, pluralismul sistemului de partide politice, grupuri de interes, mijloace de comunicare în masă), cât din normele care operează în interiorul acestora, din precondițiile socio-psihologice, din împlinirile sau curențele la nivelul atitudinilor, sentimentelor, evaluărilor, cunoștințelor, într-un cuvînt din diferențele de cultură politică. Cultura politică a democrațiilor liberale este cultura civică. În ciuda transformărilor massive petrecute de la Tocqueville la Almond și Verba, ceea ce ultimii descriu este ceea ce primul analizase cu mai bine de un secol înaintea lor. Obiceiurile și moravurile oamenilor care sunt stăpini propriului destin. Cea de-a doua carte este un volum colectiv, realizat de Bellah și colaboratorii săi, care invocă încă din titlu ascendența tocquevilliană: *Habits of the Heart*⁴, adică “obiiceiurile inimii” sau “inclinațiile inimii”. Analizând mutațiile profunde

ale civilizației tehnocratico-mangeriale asupra societății civile și a comportamentelor colective, precum și influența pozitivismului, pragmatismului, civilizației de consum, pătrunderea unor influențe culturale din întreaga lume, autorii ajung la concluzia că dacă degradarea democrației și a valorilor morale nu s-a produs în America, aceasta se datorează exact spiritului american original, aşa cum l-a percepuit Tocqueville.

Nu trebuie făcute prea multe cercetări empirice comparative sau studii teoretice în România, în fostă URSS, în China, în Africa, în cele mai întinse părți din Asia pentru a ne da seama că acum, în 1995, multe națiuni ale lumii sunt extrem de departe de spiritul societății civile detectat de către Alexis de Tocqueville în America cu ocazia vizitei sale din 1831. Aceasta nu este o fatalitate! Revoluțiile pașnice ale anului 1989 (din Europa Centrală) s-au făcut tocmai în spiritul societății civile, regăsibil în scrierile disidenților cehoslovaci, polonezi și maghiari. Rămîne ca gînditorii și specialistii în științe politice să descopte cauzele pătrunderii atât de lente a acestui spirit în România și pe alte meleaguri. Nu mă îndoiesc că traducerea lui Tocqueville va atîrna extrem de greu în balanța forțelor care se înfruntă pe ruinele statului totalitar.

Cîteva cuvînte despre ediția românească. Gabriel Liiceanu, directorul editurii Humanitas, a făcut pentru cultura noastră politică cîteva lucruri fundamentale. Programul editurii pe care o conduce este extrem de ambicios, încercînd să acopere în cîțiva ani, împreună cu multe alte edituri, mai mici sau mai mari, golarile imense de informație și opere de referință acumulate într-un secol. Prin publicarea lui Alexis de Tocqueville și a altor gînditori

liberali (precum Hayek, Popper, Furet, Manent, J.S. Mill etc.), Liiceanu echilibrează serios programul său de editare integrală a unor intelectuali conservatori, de dreapta, autohtonisti, pentru care a primit atîtea reproșuri (inclusiv de la autorul rîndurilor de față). Dar funcția creează organul și, la fel cum activitatea legislativă este pentru mulți politicieni o învățare politică și socială, tot așa activitatea editorială oferă șansa depășirii proprietelor limitate, obsesiilor, prejudecății. Este o lectie pe care puțini sunt în stare să o învețe, motiv pentru care directorul editurii Humanitas merită respect și admiratie. Atunci cînd majoritatea dintre noi nu suportă nici cea mai mică urmă de critică, a tîne cont de rezervele și îndoielile celorlalți țîne de spiritul pe care Tocqueville îl elogiază.

Gurile rele spun că ediția Tocqueville, ca și celelalte apariții editoriale (Nietzsche, Hegel, Fichte, Schelling) se fac cu copertile roșii rămase de la Editura Politică, de pe vremea editării continue a pseudocărților lui Ceaușescu. Probabil că nu au auzit de călugări medievali care, cînd nu mai aveau pe ce să scrie, utilizau manuscrise deja scrise, peste care își scriau propriile texte. Palimpsestul este una dintre metaforele cele mai eloante ale modernității crepusculare și ale tranzitiei spre democrație. Dacă e să căută nod în papură superbei ediții românești Tocqueville, altundeva trebuie să ne îndreptăm atenția. Bibliofilul suferă cînd însîlnește într-o astfel de carte greșeli de corectură (lista e mare), de traducere (de pildă, *township* prin “Comună”, vezi vol. I, p. 108) sau de redactare (vezi vol. I, nota 7, p. 386, unde se poate citi “... pe vremea aceea, Michigan nu număra decât șapte locuitori pe metru pătrat, iar Florida – cinci, ...” în timp ce Departă-

ment (New York: Harper & Row, 1985). Merită menționat că o traducere a acestui volum va apărea la editura Humanitas, în timp ce *The Civic Culture* va fi tradusă la editura DU Style.

Cărți și autori

NOTE:

1. De altfel, deși nu folosește termenul ca atare, Tocqueville însuși semnalează la americani autoreflexivitatea modernității. “Dacă se examinează Constituția Statelor Unite, cea mai bine alcătuitoră dintre toate constituțiile federale cunoscute, suntem ului de multitudinea diverselor cunoștințe și de discernămîntul pe care aceasta îl presupune la cei pe care îi guvernează.” Iar cîteva rînduri mai departe, Tocqueville adaugă că o asemenea guvernare nu putea conveni decât “unui popor obișnuit de multă vreme să se conducă singur și la care știință politică a pătruns pînă în ultimele rînduri ale societății” (vol. I, p. 224). De asemenea, el spune: “În Statele Unite, tot ceea ce privește educația oamenilor are drept tel politică; în Europa, scopul principal al educației este pregătirea pentru viața privată” (p. 387).

2. Este semnificativ că, spre deosebire de Max Weber, Tocqueville atribuie un rol esențial catolicismului în dezvoltarea principalelor valori ale democrației liberale. Vezi vol. I, p. 368.

3. Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Princeton: Princeton University Press, 1963).

4. Robert N. Bellah et al., *Habits of the Heart. Individualism and Commit-*

O carte clasică

Indată după apariția ei, lucrarea lui Ghiță Ionescu, *Communism in Romania: 1944-1962* a devenit principala sursă de informație a specialistilor și marelui public din Occident despre România postbelică. Două au fost cauzele rapidei propulsări a cărții la statutul de lucrare clasică în domeniul abordat: mai întâi, evident, calitatele de analist informat și sagace ale autorului; în al doilea rînd, interesul opiniei publice apusene pentru poziția regimului comunist din România față de Uniunea Sovietică (anul de apariție a cărții – 1964 – a fost și cel al așa-zisei „Declarații de independentă” a conducerii comuniste din România).

Publicul cititor din țara noastră are acum posibilitatea de a cunoaște în tălmăcire românească această lucrare*. În absența unei lucrări de sinteză asupra perioadei comuniste din istoria României, carteia lui Ghiță Ionescu răspunde interesului marelui public pentru cunoașterea trăsăturilor apropiat, o cunoaștere obiectivă, adeverată, liberă, aşadar, de apriorisme și clișee de orice ordin. Autorul investighează perioada comunistică, servindu-se de toată documentația accesibilă în anii 1960-1963, cînd a fost redactată cartea, și analizînd sursele cu o remarcabilă rigoare critică.

Anii 1944-1962 constituie – cum o arată autorul în prefata la ediția română „prima fază a așa-zisului «comunism» în așa-zisă «Românie», curînd devenită RPR. A-

* Ghiță Ionescu, *Comunismul în România* – traducere din limba engleză de Ion Stanciu, București, Editura Litera, 1995, 410 pag.

europeene). Autorul analizează apoi cu pătrundere structurile statului totalitar între anii 1948-56 și discută, în ultima parte a cărții, rezistența conducerii de partid din România față de destalinizarea lansată de Hrușciov la Congresul al XX-lea al PCUS (februarie 1956) și față de politica de integrare și planificare supranatională promovată de CAER (1962).

Subliniind încă o dată meritele de netăgăduit ale cărții, ni se pare firescă întrebarea: ce reprezintă ea la peste trei decenii de la apariție?

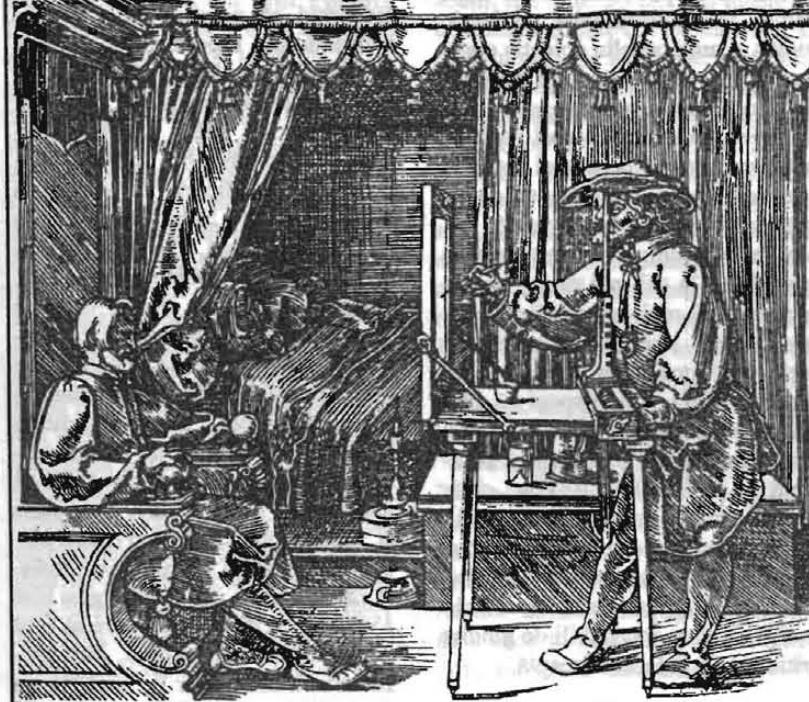
Deschiderea arhivelor sovietice (din păcate, nu în măsura așteptată și cuvenită, dar aceeași realitate se constată – vai! – și în România) a adus un flux de documentație inedită, fără de care nu poate fi scrisă nici istoria partidului comunist, nici istoria României postbelice. Astfel, studiul istoricelor ruse G.C. Murăsko, A.F. Noskova, T.V. Volokitina – *Comitetul Central al PC(b) al URSS și sfîrșitul căii naționale*

spre socialism ("Jahrbuch Für Kommunismusforschung", 1994, pag. 9-37) – oferă un excelent exemplu: autoarele au valorificat documente din arhivele sovietice privind conflictele din conducerea PCR din 1947, prezintănd, între altele, un denunț al lui Emil Bodnăraș împotriva lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, cu acuzații atât de grave încît generalul I. Susaikov, locuitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, care a înaintat acest denunț lui M.A. Suslov la 10 iunie 1947, l-a însoțit cu un comentariu destinat să atenuze învinuirile de distanțare de Uniunea Sovietică și alunecare spre „imperialiștii” anglo-americiani. În același studiu sunt semnalate surse privind competiția dintre Gheorghiu-Dej pe de o parte, Ana Pauker și Vasile Luca, pe de altă parte, și poziția lui Stalin față de această rivalitate (în acest context, dictatorul sovietic i-a spus lui Gheorghiu-Dej că partidul comunist era „un partid de clasă, nu de rasă”,

aluzie la încercarea lui Dej de a-i elimina pe cei doi rivali care nu erau români). Mai tîrziu, Stalin va consimți la eliminarea Anei Pauker și a lui Vasile Luca (1952). Căderea Anei Pauker este studiată acum de istoricul american Robert Levy. Primele sale concluzii aduc importante schimbări la portretul politic al acestei „Passionaria” române.

Alături de documentele de arhivă, bibliografia apărută între timp a adus lumini – uneori neașteptate – asupra tensiunilor și conflictelor din partid. Studiul lui G. Haupt – „La genèse du conflit soviéto-roumain” (*Revue française du science politique*, august 1968) dezvăluie legătura dintre eliminarea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski și lupta pentru putere din conducerea sovietică (1957), legătura nebănuită de Ghiță Ionescu (p. 321).

O problemă capitală – cea a retragerii trupelor sovietice din România (p. 325-327) – începe abia acum să-și afle elucidarea, grătie

publicării de către Vladimir Tismăneanu a rezumatului ședințelor Biroului Politic din aprilie 1956 (*Sfera Politicii*, 1995, nr. 25-27), din care rezultă că este corectă ipoteza lui Sergiu Verona (*Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania*), după care, pentru prima dată, retragerea trupelor sovietice din România a fost abordată în cursul vizitei din august 1955 a lui Hrușciov în România de către E. Bodnăraș, Gheorghe Gheorghiu-Dej eschivându-se de la „sarcina” încredințată de Biroul Politic (invizim pe domnul Vladimir Tismăneanu, care a văzut un document inaccesibil confrăților săi din țară!).

Sînt de îndreptat mici erori și scăpări. Evident, Pactul Molotov-Ribbentrop nu a fost semnat la 21 august 1941 (pag. 17), ci la 23 august 1939; Rakovski nu a murit în Siberia (pag. 14), ci a fost executat la 11 septembrie 1941; Justinian Marinu nu a fost ales membru de partid la 24 mai 1948 (pag. 212), ci patriarch (de altminteri, membrii de partid nu se alegeau!) și altele.

Istoria PCR, ca și a României postbelice, străbate o perioadă de masivă reînnoire documentară. Vor trece ani pînă când se va putea întocmi opera de sinteză care să valorifice acest considerabil aport informativ. Acum, dar și atunci, carteia lui Ghiță Ionescu este și va fi o excellentă lucrare de pionierat. □

FLORIN CONSTANTINIU (born in 1933). Graduated in History at the University of Bucharest (1956). Researcher at the Institute of History N. Iorga. Ph. D. in History (1968). He authored the book *România și Pactul Molotov-Ribbentrop*. He is a specialist on the issues of the Second World War.

Amurgul idolilor

Două cărți despre România anilor '30

Pe cînd Occidentul se adîncește progresiv în teoria și practica postmoderinității, România continuă să dezbată punct cu punct ordinea de zi formulată la 1848, ca și cum un secol și jumătate de experiență istorică nu ar fi introdus în discuția noastră publică decât glose, note de subsol și variațuni pe aceleași teme ale înțîlnirii cu modernitatea. Alecu Russo și Cezar Bolliac, chiar Dinicu Golescu, ar putea scrie cu mare ușurință în gazetele de astăzi, fără să aibă nevoie decât de o reciclare sumară în domeniul ortografiei (al minteri, ca și în vremea lor, instabilă și controversată). Nichifor Crainic, Radu Dragnea, Nae Ionescu sau Generația '27 par perfect contemporani, iar ideile lor despre identitatea românească și despre urgențele naționale domină încă, după mai bine de jumătate de veac, scena culturală și ideologică. Așa se face că tentativele de a formula alte discursuri identitare și alte narăriuni ale Națiunii sunt încă rare, sună strident, însimnă mare rezistență, iar uneori sunt divulgate ca trădări și perversiuni.

Perioada interbelică, puțin cunoscută și enorm idealizată, s-a impus în decenile din urmă ca fantasmă regresivă hegemonică, loc simbolic pur, ultim bastion al "idolilor tribului". De aceea, o analiză științifică a epocii,oricât ar fi de onestă și de bine documentată, are

* Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și "problema evreiască" în România anilor '30*, București, Editura Humanitas, 1995, 252 pag.

* Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, 474 pag.

de înfruntat ostilitatea unei psihologii colective care nu vrea să abandoneze pînă și ultimul său temei ontologic. Căstigarea e complicată de traumele actualei reconfigurări geopolitice și culturale a Europei: românii au multe motive reale de a se simți marginalizați, chiar excluși; mai înțîi, inevitabil, de Occident; apoi, poate chiar mai frustrant, de o Europă Centrală în curs de reconstruire imaginară, care nu ezită să-și exotizeze vecinii estici pentru a-și consolida fragilul particularism — combinație de *Mittel-europa*, nostalgic *K.u.k.* și *Kundera*. Sentimentul excluderii, care merge, așa cum am arătat într-o carte recentă, pînă la stigmat, este agravat de împrejurarea că în ultimii ani mai multe mari figuri culturale de origine română și (uneori) notorietate mondială au devenit obiectul unor reevaluări și polemici, astfel încît statura lor indiscutabilă, endemică al unui orgoliu colectiv compensatoriu, nu mai poate fi invocată ca precedent eminentă glorioz și exemplar. Pentru numerosi români, mitul cultural al perioadei interbelice are o profundă relevanță identitară, deoarece el a funcționat în decenile comuniste ca alternativă (nostalgică la cei mai mulți, antcipativă la cei mai optimiști); deconstruirea sa lasă fără speranță pe aceia care proiectau cariere internaționale fără a fi dispusi să plătească prețul curent al succesului: abandonarea sau relativizarea completă a rădăcinilor. Așadar, chiar pentru elitele noastre occidentalizante, examenul depasionat al interbelicului nu este ușor de acceptat, pentru a nu mai vorbi de autohtonisti, oricum incapabili de gîndire critică și de judecată dreaptă.

În cele ce urmează, mă voi opri la două din cările recente care propun noi imagini ale României anilor '30*. Va fi o prezentare generală, fără insistență asupra aspectelor tehnice, dar inclusiv mai multe remarcări asupra contextului cultural-ideologic.

Leon Volovici este un distins istoric literar ieșean, colaborator important la *Dictionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, autor al unei cărți exceptionale despre *Apariția scriitorului în literatura română* (1976), foarte activ în anii '80, pînă la emigrarea sa în Israel, într-un cerc de istorie și teorie a culturii inițiat de Al. Zub și preocupat, între altele, de impactul modelelor străine în cultura noastră. Om de țintă în cultura românească, Leon Volovici a scris această carte în română și (uneori) notorietate după mai multe stagii de documentare în biblioteci și arhive, încercând să prezinte unui public internațional raporturile ideologiei naționaliste românești cu antisemitismul. Manuscrisul a fost tradus în engleză de către Charles Kormos, publicat în 1991 de Pergamon Press; a fost tipărit în versiunea originală de Ion Solacolu, în atît de utilă "sa" revistă, *Dialog* (Ditzendorf, Germania, septembrie 1993), unde se amorsase deja o discuție despre mișcarea legionară (v. numărul din decembrie 1992-aprilie 1993, realizat de Stelian Bălănescu și Ion Solacolu); în fine, Editura Humanitas a scos recent o nouă ediție a textului românesc, revăzută de autor, cu o nouă prefată a acestuia și, fapt absolut strident, o notă a editorului Gabriel Liiceanu, care insistă că intenția sa a fost de a "găsi acel *loc optim* al discursului care să facă posibilă orice dezvaluire, fără presupunția că aceasta ar fi, implicit, un

denunț". Această precauție a lui Gabriel Liiceanu pare să indice climatul intelectual real din România anului 1995: evocarea prieteniei cu Henri Wald, a unui episod al relației cu Noica, precum și amintirile despre dubla prezență a eminentului discipol pe lista celor "vînduți evreiilor" și pe lista "legionarilor" sănseze mai semnificative decât preocuparea mai abstractă, în fond tautologică, de a găsi "locul optim al discursului". Nu-mi pot imagina atâtă prudență într-o cultură liberă și matură.

Marea calitate a cărții lui Leon Volovici este capacitatea de sinteză. În mai puțin de 250 de pagini, autorul reușește să sistematizeze raporturile dintre reconstrucția ideologiei naționaliste românești și radicalizarea antisemitismului în anii '30. Căstigarea este și astăzi explozivă, fiindcă, așa cum am mai sugerat, e indisociabilă de lupta simbolică purtată acum în jurul ultimei redute a orgoliului național, perioada interbelică. Autohtonii (de la protocroniști la neo-ortodoxi și neo-legionari, trecînd prin avatarsi fără prestigiu ai național-comunismului) au mai ales tendința de a proteja, cu prețul falsificării istoriei, o genealogie spirituală care să-i legitimeze ca unici apărători și ilustratori ai specificului național. E singura lor șansă de a se impune într-o competiție intelectuală, fiindcă, aproape fără excepție, ei sunt mediocri, nu pot convinge publicul intelligent și educat, nu reușesc să mobilizeze resurse și solidarități externe — fără de care producția culturală românească este din ce în ce mai problematică. Pe de altă parte, fractiunea anti-modernă a curentului occidentalizant încearcă să recuperze cîteva mari personalități anexate de autohtonii, fiindcă strategia lor culturală constă în reconcilierea baștinei cu o formă conservatoare a tradiției occidentale. E o strategie rezonabilă, fiindcă, așa

cum se întîmplă și în alte țări non-occidentale, baștina (la noi: "româniațitatea") a fost reformulată ideologic după impactul modernizării, ca "tradiție inventată", "comunitate imaginată" etc. — cu alte cuvinte, problema occidentalizanților anti-moderni revine la a face să fuzioneze o modernitate fosilă apuseană cu versiunea autohtonă a unei alte modernități apuseane. În fine, occidentalizanții cu apetență pentru modernitate (și, din ce în ce mai inevitabil, pentru forme de postmodernitate) sănsează că trebuie să se confrunte cu problema dramatică a evitării dublului standard (unul pentru Vest, altul pentru Est), astfel încât să obligați să se pronunțe asupra aspectelor ideologice și politice care sfidează crezul liberal. Cătiva occidentalizanți radicali trăiesc chiar drama dublei socializări (*double bind*) într-o formă patetică: lăsîndu-se prinși în spirala competiției mimetice cu Celălalt apusean, ei ajung să-i interiorizeze perfect discursul normativ, măsurînd astfel cultura și societatea noastră (de acum, din anii '30 etc.) cu măsurile democrației reale occidentale sau, și mai inepți, cu idealurile sau ideologile vestice curente, de la multiculturalism la *political correctness*. Iată de ce România anilor '30 reprezintă subiectul fierbinte prin excelență în 1995. După 1992 mai ales, discuțiile din mediile noastre educate asupra atașamentelor politice ale lui Mircea Eliade (relansate recent de carte regretatului Ioan Petru Culianu despre maestrul său) conturează o paradigmă a întregului complex de probleme schițat mai înainte.

Pe lîngă putere de sinteză, cărțea lui Leon Volovici are și echilibru. Deși autorul e de origine evreiască, iar lucrarea î-a fost comandată de o instituție israeliană specializată în studiul antisemitismului, nu avem de-a face în acest caz cu un exercițiu sumar de *damnatio memoriae*

sau cu un pamphlet — acestea, frecvente, uneori virulente, ar fi de înțeles dacă ne gîndim la răul radical al Holocaustului, dar nu ar contribui la acea sănătoasă "despărțire de trecut", *Vergangenheitsbewältigung*, indispensabilă memoriei colective. Leon Volovici face proba unei foarte bune cunoșteri a seriei noastre istorice și culturale (antecedentele sale publicistice erau o garanție, oricum), precum și a contextului comparativ — el înregistrează la bibliografie și menționează în note mai multe lucrări clasice asupra naționalismului, extreame drepte și antisemitesc, semnate sau coordonate de specialiști incontestabili ca Eugen Weber, Armin Heinen, Zeev Sternhell (utilă referință la experiența franceză), Radu Ioanid, Michael Shafir, William O. Oldson, Francisco Veiga, Andreas Hillgruber, Katherine Verdery etc. Din fericiere, asemenea contribuții încep să apară și în versiuni românești, ceea ce probabil va duce la ridicarea nivelului teoretic al controverselor interne. Fiindcă, nu trebuie uitat, bibliografia minimală a subiectelor ideologice și politice este foarte puțin familiară intelectualilor noștri, care au evitat în genere lecturi sistematice din aceste domenii (ele erau dificile și datorită izolării, cenzurii etc.), preferind să se îndrepte către zonele mai puțin periculoase ale teoriei literare, istoriei științei, epistemologiei, filozofiei antice, lingvisticii etc. Așa se face că, dincolo de excepții, sociologia, filozofia politică, istoria, antropologia culturală, psihologia și pedagogia, dreptul, științele economice trebuie să procedeze la autoevaluări critice și să treacă la programe serioase de relansare.

Analizînd naționalismul și antisemitesmul anilor '30, Leon Volovici formulează pregnant cîteva chestiuni esențiale pentru viața publică românească modernă. Astfel, el sesizează centralitatea lui Mihai

Cărți și autori

Eminescu pentru disputele în jurul identității naționale (p.196), punând degetul pe o adâncă rană simbolică: după ce marele poet și jurnalist fuseseră apropiat genealogic, printr-o scandalosă impostură, de A.C. Cuza, el a fost revendicat ca figură tutelară de național-comunism, rămânind (după o delirantă carieră protocronistă care a culminat în imaginea lui de proto-Einstein și, grație lui Ilie Bădescu, proto-Marx) pînă azi tabu-ul perfect al autoevaluării noastre colective, idolul intangibil — Culianu, Negoiescu, Nemoianu și alții căriva au fost acoperiți de insulțe imediat ce au formulat rezerve față de cultul lui Eminescu și al eminescianismului ideologic, cheile de boltă ale misticii noastre etno-naționale; aceasta din urmă, în buna tradiție a gîndirii noastre sociale și politice, este mai înțî și mai profund o estetică metafizică a istoriei. Tabuizarea conservatorismului și xenofobiei lui Eminescu reprezintă modelul altor tabuizări: legionarismul juvenil, niciodată clar repudiat, al lui Eliade, Cioran (eseurile sale admirative despre evrei, *Schimbarea la față a României* reeditată, la cererea autorului, într-o variantă atenuată, nu sunt totuși suficiente ca să-l disculpe). Noica; atitudinea cel puțin ambiguă a lui Noica față de ideile și instituțiile național-comunismului; *et j'en passe*. Toate acestea tematizează dilemele memoriei colective și ale responsabilității istorice. Iar ideea că despărțirea de extrema dreaptă e mai puțin presantă decât despărțirea de experiența comunista nu e decât o manieră neconvincătoare de a evita un indispensabil proces de conștiință. Ambele catastrofe trebuie exorcizate.

Foarte succint, notez alte întrebări la care încearcă să răspundă carteau lui Leon Volovici: este antisemitismul românesc un produs autohton? care au fost originile sale intelectuale? cît a datorat el ideilor

occidentale, cît a datorat xenofobiei organice a societăților patriarcale? cum a fost potențat de contextul internațional? care au fost etapele evoluției sale? care a fost ponderea reală a ideilor extremei drepte? au existat figuri intelectuale notabile care i-sau opus? putem distinge net între nationalismul "ne-șovin" și antisemitism? De fiecare dată, răspunsurile propuse sau sugerate de Leon Volovici sunt prudente și nuantate, uneori aproape diplomatic. Două liste de nume, un citat din Eugen Weber și ultima frază a cărții par să sintetizeze opinia autorului. Să le recitim aici. Mai întîi, "cei care susțin și teorețizează un naționalism ne-șovin și ne-antisemit, în care 'problema evreiască' nu există": C. Rădulescu-Motru, Ștefan Zeletin, G. Ibrăileanu, Lucian Blaga, D. Gusti, Petre Andrei, Mihai Ralea, P.P. Negulescu, Mihail Sadoveanu, Tudor Arhezi, Gala Galaction, Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Șerban Cioculescu. Apoi, "intelectualii de stînga, antifasciști sau pro-comuniști", ca N.D. Cocea, Tudor Teodorescu-Braniste, Geo Bogza, Ion Vinea, Miron Radu Paraschivescu, Iorgu Iordan. Citațul: "in a country where everybody is nationalistic, nationalism does not set a movement apart either as extremist or as especially right-wing". Fraza: "O 'afacere Dreyfus' în România, în anii '30, nu e de imaginat". Comentarii: cele două liste, desigur discutabile, sunt sever afectate de cariera unor personalități interbelice sub comuniști — lectura lor inocentă este imposibilă, ceea ce ne reamintește dificultatea evaluării derivelor dreptei după derivele stîngii; citatul trebuie înțeles, cred, în sensul observației lui Katherine Verdery potrivit căreia discursul național(ist) a devenit la noi idiomul hegemonic al tuturor competițiilor simbolice (și chiar al luptelor prozaice pentru putere),

saturînd discursul public, imaginariul colectiv, sistemele de credințe și valori; o altă interpretare a senținței lui Eugen Weber, mai literală și mai etnopsihologică în același timp, duce direct la considerații de tipul "Anima Daco-Romaniae naturaliter fascista" (Alexandru George), bune pentru polemică, dar dubioase ca instrument științific — cel puțin fiindcă sunt bazate pe o formă de autoimagine stigmată, aproape rasistă, ori măcar înrudită cu teoriile specificului abisal; "afacerile Dreyfus" au fost rare în istorie, iar în Europa interbelică nici nu pot fi imaginat; totuși, formularea e memorabilă, fiindcă pune un diagnostic foarte precis, deși oarecum insensibil la contextul continental.

Z. Ornea este probabil, alături de Al. Zub și Adrian Marino, cel mai prolific autor român actual. După mai bine de douăzeci de volume tipărite, Z. Ornea ocupă un loc aparte în literatura secundară privind istoria noastră culturală modernă.

Lucru demn de subliniat, el pare să fi urmat un program autorial foarte riguros, acela de a retrasa critic traseul modernizării noastre intelectuale, aproximativ între anii 1830 și anii 1940. Prezența sa constantă de cronicar al edițiilor (mai mult sau mai puțin critice) este comparabilă doar cu stabilul magisteriu critic al lui Nicolae Manolescu, desfășurat aproape permanent, la distanță de cîteva pagini, tot în *România literară*. Cările sale au avut ca subiect, între altele, junimismul, tărânișul, sămănătorismul, poporanismul, curențul cultural de la *Contemporanul*, deceniul al treilea, viața și opera lui Dobrogeanu-Gherea, viața lui Maiorescu, viața lui C. Stere. L-am citit constant, de regulă fără să gust stilul său rebarbativ (la o operă astă de înținsă, e și greu să faci "scriitură artistă"!), dar mai ales fără să-l pot urma în opțiunile sale ideologice. Poate nici Z. Ornea însuși nu a fost permanent convins de partizanatul

său stîngist (a simțit nevoia, de exemplu, să revină asupra cărții consacrate junimismului, care apăruse cu puțin înaintea relativului dezgheț din anii '60), dar a lăsat mereu impresia unei persoane oneste, la care alegerea subiectelor și judecățile nu erau pur și simplu rezultatul oportunismului și duplicității, ci răspundeau unor dileme interioare. Nu aș putea interpreta altfel singurul nostru episod comun: în 1984, după ce publicase un eseu iconoclast despre falansterul de la Scăieni (în care foloseam carte sa, scrisă împreună cu I. Cojocaru, despre ciudata experiență a lui Teodor Diamant, dar îi respingeam excesele stîngiste), Z. Ornea mi-a transmis prin Mihai Dinu Gheorghiu că, interpretând aşa cum o faceam fourierismul moldo-valah, atacam fundamentele ideologice ale stîngii românești; eu chiar asta urmăream, dar nu credeam că, mai cu seamă deoarece căutam să prezint totul *wie es eigentlich gewesen*, greșeam undeavă. Mai clar: cred că dl. Ornea mi-a transmis atunci un mesaj în care credea, ceea ce, dincolo de diferențele noastre, mi se pare și azi, ca și atunci, onorabil. Într-un fel, sunt sensibil la probabilele crize de conștiință ale marxistului Z. Ornea, care asista la derapajul unor idei în care credea. El e mai credibil, aşadar, decât zelatorii trogloditului nostru marxism fără lecturi din Marx (de tipul Radu Florian, "Stefan Gheorghiu" etc.), sau decât aceia care au încercat să "naționalizeze" marxismul (Ilie Bădescu). Marea problemă a d-lui Ornea, după cîte înțeleg, a fost întotdeauna să încerce, paralel cu interpretarea în spirit marxist a culturii noastre moderne (temperată și îmbogățită de admirarea autorului pentru un Ștefan Zeletin sau un E. Lovinescu), construcția unei genealogii onorabile a stîngii românești, opozabilă nu doar dreptei, ci și vasei orori a comunismului de stat.

Cărți și autori

pe cititor asupra izvoarelor și literaturii secundare folosite.

Ar trebui să-i fim recunoscători lui Z. Ornea pentru această imensă osteneală documentară, precum și pentru profesionalismul cu care a știut să ordoneze abundentele citate, atât cronologic, cît și tematic. Chiar dacă uneori comentariile sale sunt discutabile, inclusiv acelea care au scrupul de a stabili paraleisme între extrema dreaptă și comunism, carteau este foarte solidă și edificatoare. Cine o parcurge, dacă este de bună credință, nu îl poate ignora concluziile, care sunt de fapt doar sugerate; chiar finalul e oarecum abrupt, poate și fiindcă dl. Ornea, credincios promisiunii făcute în preliminarii, a vrut să-l lasă pe cititor să aibă ultimul cuvînt.

Așa se și cuvine. În consecință, las și eu cititorului libertatea de a judeca relevanța acestor două importante cărți pentru discuția publică a tribulațiilor țării noastre sub dicturile secolului XX. Adaug doar că e o discuție de care depinde și ce va ieși din încercarea prezentă de a ajunge la democrație. □

SORIN ANTOHI, born 1957, holds degrees in English, French (Iași) and History (Paris). Currently, he teaches East Central European History and Philosophy of History at Bucharest University, Department of History. Has taught at the University of Michigan, Ann Arbor (Winter 1993; the same position during Winter 1994). While in Romania, he co-directs the Independent Center for Social Studies and Surveys, Bucharest. He published, Utopica, *Studii asupra imaginariului social* (1991); his last book, forthcoming, deals mainly with methodology in the social sciences.

▼ A fi român și european

Aceasta e condiția la care ne invită să reflectăm Adrian Marino, în ultima carte* a domniei sale, ce reunește mai multe studii publicate între 1968 și 1994. Cele patru secțiuni ale volumului (*România și Europa. Ideea europeană și literatura europeană. Cultura europeană – „cultură de centru” și Aspekte documentare românești*) sint, în opinia autorului, o parte dintr-o necesară “publicistică militantă” în favoarea Europei (pag. 6). Nu mai e vorba deci de o carte de călătorii europene, precum cele ce stau alături de savantele studii comparatiste ale autorului, ci de un manifest ideologic, căci Europa este concepută ca o “idee politică activă” (pag. 7).

Domnul Adrian Marino este astfel unul dintre puținii autori români care își proclamă crezul în “forța ideilor”, revendicându-se de altfel în chip explicit de la o tradiție respectabilă: cea a principiilor “umanismului militant” (Thomas Mann) și cea a “europenismului” în accepțiunea lui Denis de Rougemont (pag. 106). Procedând astfel, domnia sa se apăză într-o vădită opozitie nu doar cu aceia care resping Europa (“mai lasă-mă, domnule, cu Europa dumitale”, cerea deunăzi, în public, un parlamentar român), ci și cu aceia care amînă dezbararea în jurul ideilor și a doctrinelor politice moderne după... preluarea puterii!

Nu e singura polemică în care se angajează autorul: în studiu cel mai amplu din actualul volum, disprețul filosofic al lui Noica pentru “Europa unului” (p. 14), concepția etnică cioraniană (p. 16), “simularul” european și “exploatarea” Europei ce îl definesc pe politicienii filoșoși, obsesiile tracomanei (p. 34-37), ideologia sămănătoristă (44-45), cea de dreapta, ortodoxistă și național-fascistă și cea de stînga, naționalist-comunistă (p. 37-44) sint, rînd pe rînd, discreditate cu răbdare, decentă și, adeseori, cu ironie (cazul tracomanei inspirate de lectura incompletă a lui Herodot excelind în această privință, prin verva deosebită a comentatorului). În contrast, domnul Marino propune ca “balanța să încline tot mai mult în favoarea Occidentului” (p. 48). Astă înseamnă opțiunea pentru anumite valori culturale (encyclopédism, sinteză, selecție critică), pentru un comportament dominat de respectarea cuvîntului dat, de punctualitate, politetă și respect pentru viața privată (p. 24), dar și pentru o politică de tip “liberal” sau “creștin-democrat” (p. 47). Această politică este definită în cele două eseuri din a treia secțiune a cărții (p. 141-154) ca o “cultură de centru”, una a echilibrului axiologic și a pluralismului liberal, a inițiativei particulare, a libertății intelectuale, a experimentului și a drepturilor omului și cetățeanului (p. 146).

Domnul Adrian Marino e un spirit lucid: domnia sa realizează că România este încă profund “rurală și inevitabil etnică, conservatoare, izolaționistă, tradiționalistă” (p. 57). Modelul interpretativ aplicat pentru a descrie ieșirea din această condiție e, ca orice model bun, uimitor de simplu: dezolantei realități românești de astăzi îi corespunde minoratul ideologiei liberale (și creștin-democrate). Cum doar o

viitoare clasă medie va putea cultiva ideea europeană, este nevoie de proprietate particulară și de întreprindere privată, deci de o orientare capitalistă a economiei românești (p. 57), căci doar așa se poate naște o pătură de mijloc. Prioritatea acordată soluțiilor politico-economice, prioritate contestată azi ca o relicvă a marxismului (și anume, tocmai de marxiști cei mai înfocați de ieri!), este integrată de domnul Marino într-un cadru teoretic mult mai subtil: căci soluția europenizării propusă în termenii amintiți (capitalismul dă naștere păturii mijlocii, deci ideilor europene) e departe de a avea ceva comun cu marxismul, împrumutând în schimb inspirația sa fundamentală din soluția lovinesciană dată controverselor iscate în jurul formulei maiorescine a “formelor fără fond”. Domnul Adrian Marino crede astfel, pe urmele lui Lovinescu, că “mai devreme sau mai tîrziu, noile «forme» își vor genera și «fondul» corespunzător” (p. 70). În ultimul studiu din volum de față, domnul Marino demonstrează în chip convingător că teoria maioresciană era și expresia unei “stări de spirit anterioare”, în fond a rezistenței românești la adaptarea “prea rapidă” la modernitate (p. 191-198). Chestiunea acestui impact e azi la fel de acută, iar autorul o definește în noi și termeni: și anume, ca un conflict între “internaționalismul” european și naționalismul provincialist latent al Estului. Iată formularea – memorabilă! – a acestei înfruntări: “principiul european contrazice în mod radical principiul național... Conflictul izbucnește cu violență mai ales atunci cînd el se prezintă sub forma noilor organizări statale europene: federalizarea și comunitatea europeană, cu pierderea inevitabilă a unor atribute ale suveranității naționale sau ale statului național, unitar,

închis, centralizat etc. Este evident că mentalitatea autoritară, mai mult chiar, totalitară, nu poate apăra decît principiul statului național, centralizat, controlat, autarhic. Drept urmare: conflictul nationalism/europeanism se dublează (și, de fapt, el se confundă) cu conflictul democrație/totalitarism, libertate/opresiune, federalizare/suveranitate națională” (p. 105). Trebuie să recunoaștem aici, fără vreo urmă de ironie, o claritate a viziunii și a expresiei tipic... europeană! Iar în inflația propagandistică zămisită de obsedanta preocupare pentru purificarea imaginii României, înțeleasă ca o premisă a “acceptării” noastre în spațiul european, asemenea rînduri vin cum nu se poate mai bine. Căci lumea din apropierea noastră e chiar așa cum o descrie domnul Adrian Marino: Europa e democrată, liberă și federală. Astfel

60

* Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspekte ideologice și culturale*, Polirom, Iași, 1995. ▲

▼ Eșecul socialismului funcțional

Realitatea suedeza este astăzi atât de departe de mitul bunăstării sociale încât invocarea modelului scandinav ca o soluție de ieșire din criza totalitară pare a fi o simplă escrocherie politiciană sau, în cel mai bun caz, o probă a ignoranței doctrinare. Cartea lui Sven Otto Littorin, apărută în 1990 și publicată recent și în traducere românească*, încearcă să descifreze mecanismele politice și ideologice care au concurat la nașterea modelului statului bunăstării sociale, propunând de asemenea o explicație a eșecului acestei politici și o alternativă liberală la ceea ce suedezi însăși au considerat a fi "socialismul funcțional" sau "democratic" ori varianta "blindă" a socialismului contemporan (cealaltă variantă fiind, cum bine se știe, cea a socialismului bolșevic).

Prima parte a volumului reia cîteva date despre industrializarea Suediei, petrecută în a doua jumătate a secolului trecut, autorul descriind felul în care reformele economice liberale (abolirea sistemului guildelor, liberalizarea comerțului și ralierea la acordul Cobden-Chevalier) au îngăduit o creștere economică remarcabilă în perioada anilor 1870 -1914, creștere însoțită, ca peste tot în Europa, de reforme politice însemnate (cea mai semnificativă rămînind, desigur, instituirea votului universal, în două "trepte", 1909 și 1921). Fericitorii ani douăzeci le-a succedat însă marea criză economică occidentală, dublată de primele experimente economice bolșevice. "Contrastul era izbito". În Vest domneau recesiunea și disperarea. În Est se manifesta un progres economic relativ cu mari speranțe pen-

Mecanismul politic cel mai interesant al acestei dominații îl reprezentă, de bună seamă, asocierea Partidului Social-Democrat cu mișcarea sindicală: în aceste condiții, convenția Saltsjöbaden, care reglementa relațiile de pe piața forței de muncă (negocierea salariilor, preavizarea și conchedierea) a putut rămâne în vigoare din 1938 în 1977! Reformismul suedez a beneficiat din plin de acest consens politico-sindical, a cărui ambiție constructivă este excelent sugerată de formula ideologică a "Casei poporului": expresia îi aparține de fapt unui celebru prim-ministru social-democrat din anii '40, Per Albin Hanssons, și desemnă societatea ce trebuia să se nască din politicile egalitariste imaginate de "binevoitorii membri ai parlamentului și politicieni locali" suedezi, cum îi numește autorul eseului de față. Merită reținută tot aici influența ideologică a lucrărilor semnate de soții Alva și Gunnar Myrdal, cei care au jucat în Suedia rolul pe care un alt cuplu, cel format din Sidney și Beatrice Webb, l-a avut în mișcarea socialistă engleză.

Economia statului bunăstării sociale s-a bazat pe constituirea unui sector public enorm, ale cărui cheltuieli au ajuns în anii '90 la mai mult de 2/3 din PNB, după ce la începutul erii keynesiene, ele nu depășeau 20% din acesta. Nu e probabil lipsit de relevanță să amintim aici că, în 1926, Keynes însuși consideră imposibil ca nivelul cheltuielilor publice să atingă mai mult de un sfert din produsul național brut (vezi *Essais de persuasion*, Paris, 1933, p. 74, cit. în P. Rosanvallon, *La crise de l'État providence*, Seuil, 1981, p. 16-17). Suedia a depășit orice limită a încrederei în bunăstarea statală, iar S.O. Littorin explică foarte clar în ce fel a fost întreținută creșterea sectorului public de amintita alianță dintre social-democrații și sindicate. În acest context, autorul reia și o sugestivă formulare a lui Anders Johnsson, pe care o reproducem aici, căci ea sintetizează foarte bine rezultatul experimentului suedeze: "în locul unei economii de piață funcționând dinamic, călăuzită de aşa-numita «mînă invizibilă», a apărut o economie statică și coruptă, condusă de «invizibila strîngere de mînă», adică de «triunghiurile de fier ale politicienilor, autorităților publice și intereselor organizate» (p. 52). Proiectul reformelor suedeze (subvenționarea agriculturii și reglementarea strictă a pieței locuințelor, controlul cursurilor de schimb, ingineria socială aplicată în domeniul creșterii copiilor, învățămîntul și sistemul de pensii bazate pe ideea de egalitate în defavoarea calitatii, asistența medicală socializată, monopolul asupra radiooului și televiziunii și subvenționarea gazetelor favorabile guvernării de acest tip) e contrapus rezultatelor obținute à long terme, Sven Otto Littorin folosind un tip de ana-

liză clasică, cea a lui Mises, numită și analiza efectelor perverse. Astfel, creșterea continuă a subvențiilor a transformat agricultura într-un sector imobil, sporind de asemenea rata inflației și deficitelor publice; controlul chiriiilor pe piața locuințelor și construirea unor locuințe sociale au dus nu la bunăstare, ci la penuria și stratificare, locuința proprietate personală devenind, dintr-o regulă, un privilegiu; liste de așteptare pentru înscrierea copiilor în crește și școli nu sunt egale decât de liste cu zecile de mii de nume ale celor care își așteaptă rîndul la îngrijire medicală! Numeroasele date statistice inserate în cartea lui Littorin sunt mai mult decât suficiente pentru a realiza dezastrul acestei bunăstări biocratizate. Iar sentința finală a lui Littorin ("A amesteca socialismul cu capitalismul este imposibil") nu este mai puțin clară decât alternativa propusă la sfîrșitul volumului: "pentru a realiza o creștere reală a prosperității de care să beneficieze toți cetățenii există doar o singură cale: cea capitalistă" (p. 121).

Cristian PREDA

* Sven Otto Littorin, *Creșterea și declinul statului bunăstării sociale, fără numele traducătorului*, prefată de A. Tașnad, Editura Staff, Institutul Român pentru Studii Umanistice "Libertatea", București, 1994, 125 p.

RAYMOND ARON
Istoria și dialectica violenței
 București, Editura Babel, Colecția Sophia, 1995, pag. 320, *Istoria și dialectica violenței*, primul text de Raymond Aron integral tradus în limba română, este cea mai închegată critică liberală adusă vreodată filosofiei lui Sartre. Istorie, marxism, violență, servitute voluntară, principie, individ, grup, Revoluție, libertate, praxis, rațiune – lată cîteva dintre temele supuse aici unei riguroase și extrem de pertinente analize.

GEORGES BATAILLE
Partea băstemantă. Eseu de economie generală
 Iași, Institutul European, Colecția "Eseuri de Ieri și de azi", 1995, pag. 224, Iel 2.346.

Un "semnal" al acestei cărți ar trebui să impună un "echivalent al tăcerii". Acest autor aparte oferă acum și cititorului român o lucrare de "economie politică", parte a unei trilogii neterminată. Bataille însuși subliniază dificultatea de situare, de marcarea a locului lucrării în mișcarea generală a gîndirilor sale. Fără a fi economist de profesie, se preocupă de principiul de bază al unei economii generale – "cheltuirea"/"consumarea" bogăților este. În raport cu producerea lor, primordială. Interesul special pe care îl susține *Partea băstemantă* vine din ineditul preocuparilor de a găsi soluții practice, politice; autorul, urmînd regulile unei rațiuni ce nu renunță la sine, ne avertizează că soluționarea problemelor politice nu este posibilă fără părăsirea, la un moment dat, a angoașei care le generează. Această carte spune esențialul și este esențială.

FRANÇOIS BLUCHE
De la Cezar la Churchill. Vorbe memorabile explicate în contextul lor istoric
 București, Editura Humanitas, 1995, pag. 318.

Fără a fi o "tîfă" la adresa "noii direcții istorice", această culegere de aproximativ 600 de vorbe celebre reprezintă un sprijin pentru înțelegerea imaginariului nostru moral, politic, universal și național. Cartea reprezintă o necesară și utilă restituire a unui "capital" de vorbe istorice, apărîndu-unor

personaje reale celebre sau mai puțin celebre. Această culegere nu este o "amestecatură". Structurată pe mai multe perioade istorice, cartea oferă cititorului nu doar repere în istorie, civilizație sau "spiritul" timpului, ci și explicația critică a autorului privind istoricitatea destul de relativă pe care î-o conferă vorbei celebre memoria colectivă *a posteriori*.

DAVID BURNER
John Fitzgerald Kennedy și noua generație
 București, Editura Orizonturi, Colecția "Mari personalități ale Istoriei", 1995, pag. 272, Iel 2.800.

Ceea ce nu poate fi din pînă la capăt generereză, probabil, mai mult decât ceea ce este închelat. Asasinatul președintelui Kennedy a însemnat perdele din afară în lăuntru, a reusit să pătrundă fenomenele și procesele politice, istoria ecclaziastică și intelectuală, aşa cum fusese să filtrate de către naționalismul central- și sud-est european și de către ortodoxie. De aici și dominanta cărții, care îl portretează pe Andrei Șaguna, în legătură cu cel din termeni inițiali: religia și naționalitatea, care au marcat epoca în care a trăit marele ierarh, și, cu deosebire, structura mentală a generației.

CLAUDE LÉVI-STRAUSS
Mitologie I. Crud și gătit
 București, Editura Babel, Colecția Sophia, 1995, pag. 496, Iel 4.200.

Cele patru volume de *Mitologie* (*Crud și gătit, De la miere la cenușă, Originea manerelor la masă și Omul golas*) au revoluționat gîndirea în științele sociale. Analiza pătrunză în universul mental al unor societăți ce ne sănătă tot atât de strâne ca și cum ar fi apărut pe o altă planetă. O lucrare indispensabilă pentru cei care studiază culturile și civilizațiile.

IRENAUS EIBL-EIBESFELDT
Agresivitatea umană
 București, Editura Trei, 1995, pag. 318, Iel 4.900.

Cititorului român î se prezintă acum o lucrare de referință a etiologiei. Este agresivitatea, inevitabilă? Comportamentul agresiv, la animal și la om, este înăscut? Răspunsul autorului vine din analiza rezultatelor cercetărilor etiologiei animalelor, fiziolgiei, psihologiei dezvoltării, etnografiei. Dintr-o perspectivă comparativă, sint studiate manifestările umane ale agresivității, dezvoltarea ontogenetică, excitanții-cheile, diferențele modele de control ale agresivității, motivele și rezolvarea conflictului. Actualitatea problemei agresivității în zilele noastre, precum și îndermînul autorului de a evita procesul dureros al "învățării din catastrofe" recomandă această carte.

KEITH HITCHINS
Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873
 București, Editura Univers Encyclopedic, 1995, pag. 342, Iel 5.600.

Istoricul Keith Hitchins este un desăvîrșit cunoșător al istoriei românești, o autoritate în studiile referitoare la Transilvania, elaborate din perspectiva istoriei Europei Centrale. Autorul monografiei de față, scrinând istoria românilor ardeleni din afară în lăuntru, a reusit să pătrundă fenomenele și procesele politice, istoria ecclaziastică și intelectuală, aşa cum fusese să filtrate de către naționalismul central- și sud-est european și de către ortodoxie.

De aici și dominanta cărții, care îl portretează pe Andrei Șaguna, în legătură cu cel din termeni inițiali: religia și naționalitatea, care au marcat epoca în care a trăit marele ierarh, și, cu deosebire, structura mentală a generației.

JEAN-PIERRE VERNANT
Originiile gîndirii grecești
 București, Editura Symposium, 1995, pag. 187, Iel 5.000.

Este aproape de necontestat faptul că originile gîndirii rationale în Occident se află în lumea greacă. Autorul desfășoară originile gîndirii grecești zugrăvind tabloul mutațiilor intelectuale ce au avut loc între secolul al XII-lea î.Chr., cînd se năruie regatele miceneiene, și secolul al V-lea, cînd înfloresc o cetate precum Atenea. Demersul explicativ și interpretativ în analiza structurilor profunde ale civilizației grecești în "secolele întunecate" reprezintă adevarăate repere ale școlii create de Vernant. Mitul se transformă în concept: gîndirea este în afara religiei și străină de aceasta, se instaurează ideea unei ordini cosmice bazată pe *nomos*, gîndirea dobîndește un caracter profund geometric. Originea gîndirii rationale occidentale se află într-o rațiune, cea greacă.

LI ZHISUI
Vîta particulară a președintelui Mao. Memorile medicului său personal
 București, Editura ELIT, 1995, 2 vol., pag. 372 + 400.

Într-o perioadă în care încercăm să ne eliberăm de teroarea comunismului, de angoasele unui regim ce a produs catastrofe, această depozită cutremurătoare în fața judecății istoriei ar putea fi supărătoare. Cartea ne ajută să-l vedem pe Mao ca "ființă omenească", să-l surprindem personalitatea și, astfel, să înțelegem puterea sa extraordinară exercitată pe cea mai mare scenă a lumii – China – timp atât de îndelungat. Li Zhisui, umbra lui Mao, prizonier al puterii timp de 22 de ani, este martorul gravelor decizii istorice care au împins poporul chinez la o catastrofă de proporții nemaiîntîlnite. Cartea este un avertisment – să nu omitem ce a fost, să nu punem totul în paranteză.

2. Editorial	Stelian Tănase	Tree Cultures
5. European Spaces	Redacția	Foreword
6.	Victor Neumann	European Idea
8.	Bronislaw Germek	History's Mockery and the Soldiers' Dreams
12.	Maria Todorova	The Balkans: from Discovery to Invention
17.	Eugen Preda	Is Romania a Balkan Country?
20.	Gabriel Ivan	The Balkan Slum: the Mechanic of Marginalization
24.	Corneliu Bjolla	The Conflict Potential in Central and Eastern Europe
28.	Gustáv Molnár	The New Strategic Bargain
32.	Adrian Pop	The Concept of Central Europe
36.	Romulus Brâncoveanu	Universalism and regionalism
39.	Silviu Brucan	Two Europes, not one
41. Up-to-Date	Liana Ionescu	The Parties at Starting Line
43. Fundamental Texts	Louis Ulrich	Karel Kosik – <i>The Crisis of Politics</i>
45.	Karel Kosik	What is Central Europe?
49. Books and Authors	Dan Pavel	Alexis de Toqueville, <i>Despre democrație în America</i>
53.	Florin Constantiniu	Ghiță Ionescu, <i>Comunismul în România</i>
55.	Sorin Antohi	Leon Volovici, <i>Ideologia naționalistă și "problema evreiască" în România anilor '30</i>
59.	Cristian Preda	Zigu Ornea, <i>Anii treizeci. Extrema dreaptă românească</i>
64. Books Review	Adrian Marino, <i>Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale</i>	
	Sven Otto Littorin, <i>Cresterea și declinul statului bunăstării sociale</i>	